

วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน 2569

ISSN 3027-7248 (Print) / ISSN 3027-7256 (Online)

- วัตถุประสงค์ :** เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ทางวิชาการและงานวิจัยทางด้านอยุธยาศึกษา โดยพิมพ์เผยแพร่บทความทางวิชาการ (Academic Article) และบทความงานวิจัย (Research Article)
- ขอบเขตเนื้อหา :** บทความวิชาการและบทความวิจัยในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่สอดคล้องกับบริบทของอยุธยาในมิติต่างๆ อาทิ สังคมและวัฒนธรรม ภาษาและวรรณคดี จิตรศิลป์ และหัวข้ออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอยุธยาศึกษา
- เงื่อนไขการตีพิมพ์ :** บทความที่จะได้รับการตีพิมพ์ จะต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ในการรับพิจารณาบทความของวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา โดยกองบรรณาธิการจะตรวจสอบเป็นขั้นแรก แล้วจัดให้ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกจากหลายสถาบัน ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง ร่วมกลั่นกรองคุณภาพบทความ (Peer Review) อย่างน้อย 3 ท่าน โดยเป็นการประเมินแบบ Double-blind peer review คือ ผู้พิจารณาไม่ทราบชื่อผู้แต่ง และผู้แต่งไม่ทราบชื่อผู้พิจารณา โดยมีการพิมพ์เผยแพร่เป็นรูปเล่ม สำหรับจัดส่งให้ห้องสมุดและหน่วยงานทางวิชาการต่าง ๆ รวมทั้งเผยแพร่ทางระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์ Thai Journals Online (ThaiJO)
- กำหนดเผยแพร่ :** วารสารตีพิมพ์เผยแพร่ปีละ 2 ฉบับ ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน
ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม
- สำนักงาน :** สถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
96 ถนนปรีดีพนมยงค์ ตำบลประตู่ชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13000 โทรศัพท์ / โทรสาร 0-3524-1407
เว็บไซต์สถาบันอยุธยาศึกษา: www.aru.ac.th/asi
เว็บไซต์วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา:
<http://so02.tci-thaijo.org/index.php/jas>

ภาพปก สะพานปรีดี-ดำรง พ.ศ.2569 อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ถ่ายภาพโดย ปัทพงษ์ ชื่นบุญ

คณะกรรมการกองบรรณาธิการ

วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

ที่ปรึกษา : อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

บรรณาธิการ : อาจารย์ ดร.สุรินทร์ ศรีสังข์งาม

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. สันติ เล็กสุขุม	สำนักงานราชบัณฑิตยสภา
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สุชาติ ฤทธิทอง	มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สุรชาติ บำรุงสุข	ข้าราชการบำนาญ
	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศาสตราจารย์พิเศษ ศรีสักร วัลลิโภดม	มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์
ศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ชุตินทรานนท์	ข้าราชการบำนาญ
	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศาสตราจารย์ชวน เพชรแก้ว	ข้าราชการบำนาญ
	มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี
ศาสตราจารย์ ดร.ครองชัย หัตถา	ข้าราชการบำนาญ
	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ศาสตราจารย์ ดร.อัจฉรา นิยมภา	มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
อาจารย์ ดร.ธานี ชูกำเนิด	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
อาจารย์สุภารัตน์ ชัยกิตติภรณ์	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
อาจารย์ ดร.อุมาภรณ์ กล้าหาญ	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ผู้ช่วยกองบรรณาธิการ ฝ่ายวิชาการ

นายพัทธ์ แดงพันธ์
นายอายุวัฒน์ คำผล
นางสาวธิดา รื่นชล
นางสาวอรอุมา โพธิ์จิว
นายปัทพงษ์ ชื่นบุญ

ฝ่ายบริหารงานทั่วไป

นางสาวรสสุคนธ์ คำสอน
นางสาวศรีสุวรรณ ช่วยโสภ
นางสาวธัญวลัย แก้วแหวน
นางจิราพร พัฒน์ธนกิจ

๑ ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความ

รองศาสตราจารย์ ดร.ธำมภ์พัชร อัสวเสมาชัย

รองศาสตราจารย์ ดร.วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ

รองศาสตราจารย์ ดร.วศิน ปัญญาอุตรตระกูล

รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ดาบเพชร

รองศาสตราจารย์ ดร.สำราญ ผลดี

รองศาสตราจารย์ ดร.อำพล บุตดาสาร

รองศาสตราจารย์ โอฬาร รัตนภักดี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กীরติ ธนะไชย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คณิดา หอมทรัพย์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฉันทัส เพียรธรรม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณรงค์กร รอดทรัพย์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพงษ์ สกุลเลียว

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นวลรวี กระต่ายทอง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปฐมพงษ์ สุขเล็ก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปิยะนาถ อังควาณิชกุล

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรชัย นาคสีทอง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรากรณ์ พูลสวัสดิ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สหภัศ อินทรีย์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุขสันติ แวงวรรณ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.แสง นิลนามะ

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยนเรศวร

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

มหาวิทยาลัยนวมินทราธิราช

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

มหาวิทยาลัยนเรศวร

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

มหาวิทยาลัยนเรศวร

มหาวิทยาลัยนเรศวร

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

มหาวิทยาลัยทักษิณ

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สารบัญ

บทความวิชาการ

ราชาพิลาปคำฉันท์: การปะทะสังสรรค์ของคติความเชื่อจาก ไตรภูมิิกถาและศาสนาพราหมณ์ วรารคณา ปัญญามี	7
การพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา : พุทธศาสนากับการสร้างวามชอบธรรมทางอำนาจในสังคมอยุธยาตอนปลาย นพดล ปรารงค์ทอง	25
นันทโพธิ์นันทสูตรคำหลวง: พุทธธรรม คติความเชื่อ และคุณค่าทางวัฒนธรรมในวรรณกรรมอยุธยา พระมหาสราวุธ โพธิ์ศรีขาม	39
สะพานปรีดี-ธำรงกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ในเกาะเมือง พระนครศรีอยุธยาตั้งแต่พ.ศ.2486 ถึงปัจจุบัน ธานี สุขเกษม อภิญญา บำรุงจิตต์ ณัฏฐ์ เขียวงาม โดมธราดล อนันตสาน และพัชยา เลือดชัยพฤกษ์	55

บทความวิจัย

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เพื่อออกแบบโครงเรื่อง ในนาฏกรรม ชุด “สุรเสียงสุดาจันทร์” ไอริน บุญยัง	70
ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก: ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทน สู่บทบาทการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ชาลีณี สำราญอินทร์ วิเชษฐชาย กมลสัจจะ และนันทิ เพชรบุรี	85

บทบรรณาธิการ

วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นเวทีเผยแพร่องค์ความรู้ทางวิชาการและผลงานวิจัยด้านอยุธยาศึกษา ตลอดจนศาสตร์ในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับบริบทของกรุงศรีอยุธยาในมิติต่าง ๆ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม ภาษาและวรรณคดี ทัศนศิลป์ และประเด็นร่วมสมัยที่เชื่อมโยงกับมรดกทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ท้องถิ่น โดยมุ่งหวังให้วารสารเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวิชาการ และเป็นแหล่งอ้างอิงที่มีคุณภาพสำหรับนักวิชาการ นักวิจัย นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป

บทความที่ได้รับการตีพิมพ์ในวารสารฉบับนี้สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายขององค์ความรู้ด้านอยุธยาศึกษา ทั้งในมิติของประวัติศาสตร์ ศาสนา วรรณกรรม ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนพัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยบทความวิชาการเรื่อง “ราชาพิลาปคำฉันท์: การปะทะสังสรรค์ของคติความเชื่อจากไตรภูมิิกถาและศาสนาพราหมณ์” ได้นำเสนอการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อทางพุทธศาสนาและพราหมณ์ผ่านวรรณกรรมสำคัญของสมัยอยุธยา ขณะที่บทความ “การพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา: พุทธศาสนากับการสร้างภาพธรรมทางอำนาจในสังคมอยุธยาตอนปลาย” ได้อธิบายบทบาทของศาสนาในฐานะกลไกสำคัญของการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองในบริบทของรัฐอยุธยา

นอกจากนี้ บทความ “นันทโพนันทสูตรคำหลวง: พุทธธรรม คติความเชื่อ และคุณค่าทางวัฒนธรรมในวรรณกรรมอยุธยา” ยังช่วยให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมคำหลวงในฐานะแหล่งสะท้อนโลกทัศน์และความเชื่อของสังคมไทยในอดีต ขณะที่บทความ “สะพานปรีดี-ährงกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่ พ.ศ. 2486 ถึงปัจจุบัน” แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างพื้นฐานกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเมือง ซึ่งเป็นประเด็นที่เชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบันได้อย่างน่าสนใจ

ในส่วนของบทความวิจัย เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เพื่อออกแบบโครงเรื่องในนาฏกรรม ชุด ‘สุรเสียงสุดาจันทร์’” เป็นตัวอย่างของการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและนาฏศิลป์เพื่อสร้างสรรค์ผลงานร่วมสมัย ขณะที่บทความ “ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก: ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนสู่บทบาทการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ” ได้นำเสนอการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษา ความทรงจำทางวัฒนธรรม และการährรักษามรดกภูมิปัญญาของชุมชน อันเป็นประเด็นที่มีความสำคัญต่อการอนุรักษ์และสืบทอดทุนทางวัฒนธรรมของชาติในปัจจุบัน

กองบรรณาธิการหวังเป็นอย่างยิ่งว่า บทความทุกเรื่องในวารสารฉบับนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้า การต่อยอดองค์ความรู้ และการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาและมรดกทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องในมิติต่าง ๆ อีกทั้งจะช่วยส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวิชาการอย่างสร้างสรรค์ อันนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ด้านอยุธยาศึกษาให้ก้าวหน้าต่อไป

บรรณาธิการวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

ราชาพิลาปคำฉันท์: การปะทะสังสรรค์ของคติความเชื่อจาก ไตรภูมิิกถาและศาสนาพราหมณ์

Rajapilap Khamchan: The Interaction of Beliefs from Tebhumikatha and Brahmanism

วรางคณา ปัญญามิ / Warangkha Panyamee

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
Assistant professor of Thai Language Program, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

วันที่รับบทความ 12 ธันวาคม 2568 / แก้ไขบทความ 24 เมษายน 2569 / ตอบรับบทความ 28 พฤษภาคม 2569

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อวิเคราะห์คติความเชื่อจากไตรภูมิิกถาและศาสนาพราหมณ์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาเรื่องราชาพิลาปคำฉันท์ พบว่า คติความเชื่อจากคติไตรภูมิิกถามีทั้งการกล่าวถึงเทพเทวดาในคติไตรภูมิิกถา การกล่าวถึงอมนุษย์และสัตว์ตามคติไตรภูมิิกถา การกล่าวถึงองค์ประกอบอื่นจากไตรภูมิิกถา และมนต์สحرเรื่องกรรม ส่วนคติความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์ปรากฏในลักษณะการกล่าวถึงเทพเจ้าและบุคคลอื่นตามศาสนาพราหมณ์เท่านั้น ส่วนการปะทะสังสรรค์กันของความเชื่อจากคติไตรภูมิิกถาและศาสนาพราหมณ์ พบการกล่าวถึงในช่วงตอนเดียวกัน และการกล่าวถึงในลักษณะคู่ตรงข้าม ภาพสะท้อนจากความเชื่อทั้งสองที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ คือ ผู้แต่งเป็นผู้มีความรอบรู้ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์เป็นอย่างดี จึงทำให้ผสมผสานความเชื่อจากไตรภูมิิกถาและความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์เข้าด้วยกันได้อย่างกลมกลืน การปะทะสังสรรค์กันของความเชื่อ สามารถถ่ายทอดเรื่องราว อารมณ์ความรู้สึกของตัวละครให้เด่นชัด โดยเฉพาะพระราม ที่ไม่ใช่เพียงกษัตริย์ผู้กล้าหาญแต่มีความเป็นมนุษย์ ทำให้พระรามในราชาพิลาปคำฉันท์มีความโดดเด่นต่างจากพระรามในรามเกียรติ์ไทยฉบับอื่น

คำสำคัญ : ราชาพิลาปคำฉันท์ การปะทะสังสรรค์ คติไตรภูมิิกถา ศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อ

Abstract

This article aims to analyze the beliefs derived from the Tebhumikatha and Brahmanism as reflected in Rajapilap Khamchan, a literary work from the Ayutthaya period. The findings reveal that beliefs based on the Tebhumikatha tradition appear in several forms, including references to celestial beings, non-human creatures and animals, other

cosmological elements, and the concept of karma. In contrast, Brahmanical beliefs are represented primarily through references to Brahmanical deities and related figures. The interaction between the Tebhumikatha - based beliefs and Brahmanical beliefs is evident through their appearance within the same narrative episodes and through contrasting representations.

The reflections of these two belief systems suggest that the author possessed extensive knowledge of both Buddhism and Brahmanism, enabling a harmonious integration of the two traditions. The coexistence and interaction of these beliefs help convey the narrative and the emotional dimensions of the characters more vividly, particularly Phra Ram, who is portrayed not only as a courageous king but also as a human being with emotional depth. As a result, the characterization of Phra Ram in Rajapilap Khamchan is distinctive from that found in other Thai versions of the Ramakien.

Keywords: Rajapilap Khamchan, Religious Syncretism, Traibhumikatha Cosmology, Brahmanism, Beliefs

1. บทนำ

กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่า ที่มีผู้คนมากมายหลายชาติเชื้อเผ่าพันธุ์ ต่างแวะเวียนเข้ามาแสวงหาโอกาส ทั้งองค์ความรู้ ภูมิปัญญามากมายที่เข้ามา ล้วนมีส่วนช่วยให้สังคมกรุงศรีอยุธยามีพลวัตต่อเนื่องยาวนาน ดังที่ วินัย พงศ์ศรีเพียร (2559, หน้า 30) กล่าวว่า กรุงศรีอยุธยาเป็นสังคมนานาชาติ วิถีชีวิตชุมชนเมืองดำเนินไปในกรอบของสังคมพุทธวัฒนธรรม ภาพการอยู่ร่วมกันอย่างมีสีสันของคนหลากหลายเชื้อชาติในพระนครหลวงนี้ สะท้อนให้เห็นความจริงสองประการ คือ สังคมสยาม เป็นสังคมที่เปิดกว้างและชาวสยามมีขันติธรรมเป็นเลิศ ตลาดและกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนแต่ละกลุ่มปะทะสังสรรค์ค่อย ๆ ซึมซับและยอมรับความแปลกไปของคนกลุ่มอื่น ๆ

วรรณคดี เป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถสะท้อนภาพสังคมแต่ละช่วงเวลาได้ เพราะวรรณคดีแต่ละเรื่องได้ประกอบสร้างขึ้นจากปัจจัยแวดล้อมมากมายในช่วงเวลานั้น ๆ หากพิจารณาถึงวรรณคดีในสมัยอยุธยาจะพบว่า วรรณคดีที่ได้รับความนิยมในการแต่งมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นเรื่อยมาจนถึงอยุธยาตอนปลายจะเป็นวรรณคดีประเภทนิราศ ปรากฏหลักฐานว่ามีนิราศหลายรูปแบบ ทั้งเน้นบันทึกการเดินทางและเน้นการคร่ำครวญ รวมถึงวรรณคดีที่แต่งตามชนบทนิราศเท่านั้นด้วย นอกจากนี้วรรณคดีนิราศในสมัยอยุธยาก็แต่งด้วยคำประพันธ์ที่หลากหลาย มีทั้งคำประพันธ์ประเภทโคลง เช่น ทวาทศมาส ก่ำสรวลโคลงตัน โคลงนิราศทริภุญไชย และเป็นกาพย์ห่อโคลง เช่น กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง

ภาพยี่ห้อโคลงนิราศธารโศก โดยปรากฏนิราศคำกาพย์เรื่องเดียว คือ นิราศต้นทางฝรั่งเศส และนิราศคำฉันท์เพียงเรื่องเดียวคือราชาพิลापคำฉันท์

2. ราชาพิลापคำฉันท์: วรรณคดีสำคัญสมัยกรุงศรีอยุธยา

ราชาพิลापคำฉันท์ หรือ นิราศชีดา เป็นวรรณคดีเก่าแก่ที่สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้นถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง แต่เชื่อได้ว่าเก่าแก่กว่าสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื่องจากพระโหราธิบดีได้มีการกล่าวถึงในตำราจินตามณี แต่เรียกว่า “พระยศราชาพิลाप” ในจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีนี้ ยังได้นำตัวอย่างหลายตอนจากวรรณคดีเรื่องนี้ มาเป็นแบบอย่างในการแต่งคำประพันธ์ด้วย ดังที่ ศานติ ภักดีคำ (2563, หน้า 15) กล่าวว่า การใช้ภาษาและถ้อยคำในวรรณคดีเรื่องราชาพิลापคำฉันท์แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์มีความรู้เรื่องภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมรโบราณเป็นอย่างดี จึงนำภาษาเหล่านั้นมาใช้ประพันธ์ได้อย่างไพเราะ จนทำให้ได้รับยกย่องและนำมาเป็นแบบอย่างในการประพันธ์

เนื้อเรื่องสังเขปนั้น รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2563, หน้า 6) ได้กล่าวไว้ว่า ราชาพิลापคำฉันท์ หรือ นิราศชีดา เป็นบทพรรณนาความเศร้าโศกคร่ำครวญของพระรามระหว่างติดตามหานางสีดาซึ่งถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป จนพบลิงดำถวายผ้าสไบและพบนกสหายซึ่งถวายแหวนของนางสีดาก่อนสิ้นใจ พระรามจึงประกาศสงครามกับทศกัณฐ์

วรรณคดีเรื่องนี้เป็นกรณารนำเรื่องราวตอนหนึ่งจากรamayana ของวาลมิกิ มหากาพย์สำคัญจากอินเดียที่เข้ามาในดินแดนแถบสุวรรณภูมินับพันปี มาเพิ่มเติมรายละเอียดให้ชัดเจนขึ้น โดยไม่ได้มุ่งเน้นการสู้รบอย่างกล้าหาญ หรือแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ บุญญาธิการอันยิ่งใหญ่ของพระรามในฐานะของพระนารายณ์อวตาร แต่เน้นแสดงรายละเอียดทางอารมณ์ ความรู้สึกในฐานะของมนุษย์ที่พบเจอความพลัดพราก พ่ายแพ้สูญเสีย เป็นทุกข์และเจ็บปวด จึงอาจมีการเพิ่มเติมรายละเอียดที่มาจากความคิดและจินตนาการของผู้แต่ง ทำให้เนื้อเรื่องบางส่วนที่ไม่ตรงตามต้นฉบับ

หากพิจารณาเนื้อหาร่วมกับภาษาที่ใช้ในการประพันธ์แล้ว จะเห็นได้ว่าวรรณคดีเรื่องราชาพิลापคำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่เก่าแก่มากแต่ไม่อาจจะระบุได้ว่าแต่งในสมัยใด แม้ต้นฉบับดั้งเดิมจะสูญหายไปแต่ยังมีฉบับที่คัดลอกสืบทอดกันมาหลงเหลืออยู่หลายฉบับ รวมทั้งเนื้อเรื่องบางส่วนยังไปปรากฏในตำราจินตามณีด้วย สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของราชาพิลापคำฉันท์ในฐานะวรรณคดีหลงเหลืออีกเรื่องหนึ่ง

2.1 ลักษณะการประพันธ์อันพิเศษของราชาพิลापคำฉันท์

วรรณคดีคำฉันท์ในสมัยอยุธยาที่ปรากฏหลักฐานมาจนถึงปัจจุบัน โดยมากแล้วสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง ได้แก่ คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติพระพุทเจ้าหลวงปราสาททอง สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ เสือโคคำฉันท์ คำฉันท์ดุขกัสังเวกกล่อมช้าง แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังแต่รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจนถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คำประพันธ์ประเภทนี้เป็นที่รู้จัก

แพร่หลายอยู่แล้วในราชสำนัก จนทำให้พระโหราธิบดีได้นำเอาคำประพันธ์ประเภทฉันทไปบรรจุไว้ในตำรา
จินตามณี โดยในตำราจินตามณีฉบับพระโหราธิบดี ได้กล่าวถึงคำประพันธ์ประเภทฉันทไว้หลายชนิด ดังนี้

“ผิจนิพนธ์โคลงกาพย์กัณฑ์ โคลงคำกวมกัณฑ์ โคลงนิราศกัณฑ์ โคลงสังวาสกัณฑ์
โคลงสั้นโคลงกัณฑ์ โคลงห้ากัณฑ์ จทำโคลงกัณฑ์ พาลนมัศบุราณทำนุกทำเนียมกลอนลิลิต
ฉันทพากย์ คติยราศสมเด็จสุรางค์ประวักกัณฑ์ ให้ประกอบศัพท์คือราชาศัพท์ นารีศัพท์
สูตรศัพท์ จงรู้ถ้อยสิ่งค บุษยสิ่งค นะป่งสะกะสิ่งค จงเปนปถมาพิภักกัณฑ์ จงรู้จักฉันท
ทั้งหลาย คือสี่ฉันท พยัฉันท มณฑกฉันท นาคบริพณฉันท มฤคาฉันท มณีรัตนฉันท
ฉันทจักร ปทุมฉันท ภูมราฉันท มาลาฉันท โตตกฉันท รัชสันตติลฉันท อินทรวีเชียร
ฉันท โตตกติลฉันท วิเชียรติลฉันท ติลกวีเชียรฉันท”

(กรมศิลปากร, 2558, หน้า 45)

ในตำราจินตามณีฉบับพระโหราธิบดี มีการยกตัวอย่างการแต่งฉันทบางบทจากวรรณคดีเรื่องพระรถ
คำฉันทและราชาพิลาปคำฉันท จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้น่าจะแต่ง
ขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองหรือก่อนหน้านั้น รวมทั้งเป็นที่รู้จักแพร่หลายจนสามารถนำมาใช้เป็น
ต้นแบบสอนการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันทได้ คำฉันทจากเนื้อเรื่องราชาพิลาปคำฉันทที่ปรากฏ
ในจินตามณี ได้แก่ ฉันทฉันทดำเนินกลอน ฉันทฉันทราชาพิลาปดำเนินกลอน ฉันทฉันทนาคบริพณดำเนิน
กลอน ติลกวีเชียรฉันท และวิเชียรติลฉันท นอกจากนี้ยังพบว่า ชื่อฉันทบางชนิดในหนังสือจินตามณีเรียก
เป็น 2 ชื่อ ได้แก่ สัทธิฉันท 21 เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เยสันดาฉันท 21 กลอน 7 สัทธิฉันทก็พิศฉันท 19
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า คัมภีราฉันท กลอน 5 หรือมาลินีฉันท 15 เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ชินวรฉันท 15
กลอน 4 ซึ่งฉันทฉันทนาคบริพณ ที่นำมาใช้เป็นตัวอย่างในตำราจินตามณี มีการแต่งเติมตอนต้น
กับตอนท้ายให้แปลกไปจากต้นฉบับในวรรณคดีเล็กน้อย แต่สามารถเชื่อมโยงร้อยสัมผัสจากคำประพันธ์เดิม
ตามตัวบทวรรณคดีได้อย่างกลมกลืนเพื่อชี้ให้เห็น แนวทางการแต่งฉันทกลบท ดังนี้

ปางพระศาสดาจอมไตร เสด็จประดิษฐานใน
ดุสิตมิ่งแมนสวรรค์
แมนสวัสดิสมบัตินันต์ อเนกแจจรร
พิพิธโกไคสุรย์
.....
บมิบุญดุสิตพิมาน พิมลโอฬาร
ดิเรกพันพรรณา

จากการใช้คำประพันธ์ประเภทฉันทและกาพย์หลายชนิดมาใช้ในการสร้างสรรค์เรื่องราวราชาพิลาปคำฉันท แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความรู้ด้านการแต่งฉันทและกาพย์อย่างลุ่มลึก การเชื่อมโยงจากวรรณคดีสู่ตำราจินตามณีที่สอนแต่งคำประพันธ์ ยังสะท้อนให้เห็นว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันทในสมัยนั้นมีจำนวนมาก เป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางและมีมาอย่างยาวนานแล้ว การสร้าง “ฉันทบาราชพิลาปคำฉันทกลอน” เพื่อใช้เฉพาะกับเรื่องราวราชาพิลาปคำฉันทอาจเป็นการต่อยอดสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่น่าสนใจ และการที่พระโหราธิบดีนำฉันทชนิดนี้ไปใช้เป็นตัวอย่างในตำราจินตามณี อาจต้องการให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายยิ่งขึ้นจนเป็นที่นิยมในอนาคตก็เป็นได้ ถือเป็นความ “พิเศษ” ที่ไม่มีวรรณคดีเรื่องใดเสมอเหมือน

ปารมิตา นิสสะ (2561, หน้า 15) ได้ศึกษาขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในวรรณคดีนิราศคำฉันทสมัยอยุธยาเรื่อง นิราศชีดา ผลการศึกษาพบว่า ขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจาก 10 ขั้นตอน ที่พบมี 7 ขั้นตอน ได้แก่ อภิลษะ จินตา สมฤติ คุณภณะ อุทเวคะ วยัธิ ชมตา/ชพตา ไม่ปรากฏ 3 ขั้นตอน ได้แก่ สัมประลาป อุณาทะ และมฤติ ซึ่งเป็นขั้นที่แสดงความทุกข์โศกขึ้นพูดไม่เป็นภาษา เสียสติ และถึงแก่ความตายในที่สุด เหตุที่ไม่ปรากฏ 3 ขั้นตอนนี้เนื่องจากพระรามเป็นพระนารายณ์อวตาร ตัวละครมีสถานะเป็นเทพเจ้าและความเป็นวีรบุรุษ จึงไม่สมควรที่จะเกิดความทุกข์โศกในขั้นรุนแรง

จากการศึกษาข้างต้นสะท้อนว่า ราชาพิลาปคำฉันท หรือ นิราศชีดานี้ มีเนื้อหาตรงตามขนบของการคร่ำครวญหลายขั้นตอน การผูกร้อยเรื่องราว อารมณ์ ความรู้สึก ที่หลากหลายเช่นนี้เข้าด้วยกันได้ จึงเป็นลักษณะพิเศษที่น่าสนใจ และเมื่อพิจารณาในเนื้อเรื่องทั้งหมดจะพบว่ามีสิ่งที่จะช่วยเสริมให้การถ่ายทอดเรื่องราว อารมณ์ ความรู้สึกต่าง ๆ มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น คือ คติความเชื่อที่แทรกอยู่ในเนื้อเรื่อง

2.2 คติความเชื่อในราชาพิลาปคำฉันท

กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองพหุวัฒนธรรมที่มีผู้คนแตกต่างหลากหลายมาอยู่ร่วมกัน ผู้คนที่เดินทางเข้ามาจากทั่วทุกสารทิศย่อมนำพาเอาความคิด ความเชื่อ ที่มีอยู่เดิมของตนมาด้วย ส่งผลให้มีความคิด ความเชื่อต่าง ๆ ไหลเวียนเปลี่ยนผ่าน ผสมผสานกันเข้ากับความคิด ความเชื่อของชาวกรุงศรีอยุธยาที่มีอยู่เดิม แล้วถ่ายทอดออกมาในผลงานรูปแบบต่าง ๆ วรรณคดีเรื่องราวราชาพิลาปคำฉันท ก็เช่นเดียวกัน ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเนื้อความจะพบแนวทางความเชื่อหลักคือ คติความเชื่อจากไตรภูมิภคา และคติความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์ ดังนี้

คติความเชื่อจากไตรภูมิิกถา

ไตรภูมิิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณคดีชิ้นเอกในสมัยสุโขทัย ที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนไทยมาช้านาน สืบเนื่องจากแนวคิดจักรวาลวิทยาทางศาสนาพุทธ คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ (2556, หน้า 86) กล่าวว่า ไตรภูมิิกถามีอิทธิพลต่อกวีอื่น ๆ ในการสร้างสรรค์ฉากและตัวละครในสมัยต่อมา ดังปรากฏในวรรณคดีหลายเรื่อง ซึ่งราชาธิลาปคำฉันท์ ก็เป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่ปรากฏความเชื่อจากไตรภูมิิกถาเช่นกัน ที่พบมีหลายลักษณะ ดังนี้

1. การกล่าวถึงเทพเทวดาในคติไตรภูมิิกถา โดยกล่าวถึงทั้งในลักษณะขอวิงวอนให้ช่วยปกป้องคุ้มครองนางสีดาและในบทคร่ำครวญของพระราม ปรากฏดังนี้

ขอท้าวทั้งโคฬสอิกพรหม วรรณขมालย์ อย่าให้มีอริยพาธพระสุนงครราญ รักษา ทั่วเทพยเนาในอมรณามา เรื่องเดช ขอจงมาทางกรรพาลสัตว์ไทยเพท พาธ จงพระจตุรตุรเทพยทศทิศเทวา สาคร จงช่วยคุ้มคณาพาลอันมีในดงดอน จลจิตร์ จงเทพยทั่วโลกยชมพูนมทิธิ ในการ	คุ้มไภยทุกกรม เทพยจงดาล ทุกท่ววิมานา อย่าระได้มีเหตุ ศิขรเวหา อย่าระให้จ่อมสมร ช่วยคุ้มภัยพิคม์
---	---

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 15)

คำประพันธ์ที่ยกมาข้างต้น กล่าวถึงพระรามวิงวอนต่อพรหมทั้ง 16 ชั้น เทวดาในฉกามพจรภพ ท้าวจตุโลกบาล รวมถึงเทวดาประจำทิศ และเทวดาที่อยู่ในท้องฟ้า ในภูเข ในน้ำ ทัวทั้งชมพูทวีป ให้มาปกป้องนางสีดาให้พ้นจากภัยอันตรายทั้งปวง แสดงให้เห็นถึงความรักและความห่วงใยของพระรามที่มีต่อนางสีดาอย่างสุดซึ้ง

กว่าสยามเทพยไทย
จากเรียนนี้ไปแคนบน
ฤสุรินทร์เจ้าไพชน
แลภาชีพเรียนไป

ภาดวงจิตร์ใจ

ปราสาทก๊ยน

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 3-4)

ข้างต้นเป็นบทนำพียงรำพันของพระรามที่สันนิษฐานการหายไปของนางสีดา ว่าผู้ที่มาลักพา นางสีดาไปจะเป็นท้าวสุยามะผู้ปกครองสวรรค์ชั้นยามา หรือเป็นพระอินทร์ เทวดาองค์ใด ช่วงตอนนี้ สะท้อนให้เห็นว่า ผู้แต่งได้สร้างให้พระรามมีความเป็นมนุษย์ที่เชื่อว่า เทพ เทวดา อมนุษย์ หรือแม้แต่ มนุษย์คนอื่น ก็มีฤทธิ์เดชมากจนอาจจะมาลักพานางสีดาไปได้ ซึ่งมีลักษณะเป็นคำถามเชิงวาทศิลป์ (Rhetorical Question) ที่เน้นย้ำให้เห็นถึงอารมณ์ความรู้สึกของพระรามในการมุ่งหาเหตุที่นางสีดา หายตัวไป

หากพิจารณาตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นทั้งหมด จะเห็นการเรียงลำดับที่น่าสนใจ คือ มีการกล่าวถึง เทพลำดับชั้นสูงที่สุดก่อนจึงเรียงลำดับตามชั้นลงมา ในบทที่ว่าด้วยการอ่อนนวยทวยดา กล่าวถึง พรหมก่อน จากนั้นกล่าวถึงเทพยดาในสวรรค์ แล้วจึงกล่าวถึงท้าวจตุโลกบาลตามด้วยเทวดาในโลก ในบท คร่ำครวญสันนิษฐานการหายไปของนางสีดา จะกล่าวถึงท้าวสุยามะก่อนจึงกล่าวถึงเทพทั่วไปเช่นกัน การกล่าวถึงเทพเทวดาจากคติไตรภูมิมาข้างต้น จึงสะท้อนให้เห็นว่าผู้แต่งมีความรู้ความเข้าใจลำดับชั้น ของเทพตามคติไตรภูมิมาเป็นอย่างดี ส่งผลให้การเล่าเรื่องราว บรรยายฉาก พรรณนาอารมณ์ความรู้สึก ของตัวละครมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2. การกล่าวถึงอมนุษย์และสัตว์ตามคติไตรภูมิมา ปรากฏทั้งในการเล่าเรื่องราว การพรรณนา อารมณ์ความรู้สึก และการบรรยายฉาก ดังนี้

แรกดาศตตั้งพิธิไกร	ทุกเทพยสสไมย
อเนกเนื่องกันมา	
สิ้นสุดครุฑานาคอสุรา	คนธรรพวิธยา
นิกรก็มาสบรรพ	
ยกศิลปมิได้ต่างผัน	ผยองโยอาธรรม
แลมีมายกฤษศร	

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 26)

บทพรรณนาข้างต้นเป็นการกล่าวถึงเมื่อครั้งทำวชนกตั้งพิธิยกศร เทพ เทวดา อสูร ครุฑ นาค
คนธรรพ์ พិทยธร แม้แต่มนุษย์ก็ต่างมาร่วมพิธิมากมาย แต่ก็ไม่มีใครสามารถยกศรได้ ซึ่งการกล่าวอ้างถึง
เทวดา อมนุษย์ ทั้งเหล่านั้นเป็นการพรรณนาถึงฉากและบรรยากาศในพิธิยกศรให้เข้าใจโดยง่าย

ท้าวคนลัทธิอันสดับสาร ตาทุกขามาร
ก็เฝ้าเนา
กินนรกินรีเคอยคลเคา หมู่คณาเทา
ชมเท่าธาร
ในวันนั้นหนอกก็ลืมสติการ ลืมไปชมถาน
นุเวชจร
อสูรคันธพาวิทยธร ฟังก็ซออร
กรรตึงตง
คนเทพยฟังศรีบทูรัง ลืมอศุภังค์
สำราญ
ต่าง ๆ พิลापชลไยธาร มุกขบเบิกบาน
ก็โคกเศร้า

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 8)

คำประพันธ์ที่ยกมาข้างต้น เป็นช่วงต้นเรื่อง ที่พระรามรำพึงรำพันนางสีดาที่หายไปด้วยความ
ความโศกเศร้า โดยกล่าวถึงสรรพสัตว์ในป่าครั้งได้สดับความทุกข์โศกของพระราม ก็พลอยโศกเศร้า
เหงาหงอยไปด้วย จนลืมวิธปฏิบัติที่ตนเคยเป็นมา ทั้งกินนรกินรีก็ไม่ไปเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ อสูร
คนธรรพ์ พิทยธร ทั้งหลายก็คร่ำครวญตาม เทวอารักษ์ก็ลืมความสุขสำราญไปด้วย ซึ่งเมื่อพระราม
คร่ำครวญหนักขึ้นก็ทำให้เหล่าสัตว์ เทพธิดา ยักษ์ กินนร กินรี ต่างก็เป็นทุกข์หนักตามไปด้วย ในทำนอง
เดียวกับคำประพันธ์นี้

คณลัตตาวิจล ทุกเทพย์ทุกขทน
กระหลกระหายเคื่องเคื่อดแด
ยักษากัรรักษาซรับแซร ภูชกวิหคแต่
ตทีกตะถิกตะเถกถอยใจ
วิทยากินราเนาใน คุหาเสียวใจ
มั่วลุมประชุมจินดา

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 9)

การใช้อมนุษย์ตามคติไตรภูมิภานในบทบรรยายข้างต้น มีส่วนทำให้ฉากที่พระรามคร่ำครวญอยู่กลางป่ามีความสมจริงตามเนื้อเรื่อง และการสร้างให้ความเศร้าโศกของพระรามแผ่ปกไปทั่วบริเวณจนสะท้อนสะท้อนถึงอมนุษย์ทั้งหลาย ยังช่วยส่งให้บรรยากาศแห่งความเศร้าโศก ทุกข์ท้อ เด่นชัดและทวีความรุนแรงขึ้น นอกจากนี้ยังมีบทบาทของนกสหายด้วย ดังนี้

วรราชปักษีสดับ
จิตรเรานี้ประสงค์

ธศรีบทว่าปได้จง
จตุไยยังลิมพลี

(สำนวนงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 23)

ตัวอย่างข้างต้น กล่าวถึงตอนที่พระรามได้ทรงทราบจากนกสหายว่านางสีดาถูกทศกัณฐ์พาตัวไปก่อนที่ตนจะตาย ซึ่งช่วงตอนนี้เป็นไปตามเนื้อเรื่องจากในรามายณะ โดยการให้นกปรารถนาจะไปสู่วิมานฉิมพลีในวาระสุดท้าย ซึ่งวิมานฉิมพลีในป่าหิมพานต์ก็เป็นที่อยู่อาศัยของพญาคุรุฑ การนำมากล่าวถึงจึงเป็นการเสริมเรื่องราวตามต้นฉบับให้สมบูรณ์ขึ้น

อมนุษย์และสัตว์ตามคติไตรภูมิภานที่ผู้แต่งเลือกมาใช้ในเรื่อง ได้แก่ กิณนร กิณรี คนธรรพ์ วิทยาธร ยักษ์ อสูร หรือแม้แต่ตนกสหายที่ปรารถนาไปสู่วิมานฉิมพลีนั้น ล้วนเป็นสิ่งที่ผู้คนทั่วไปรู้จัก ช่วยเสริมให้ผู้อ่าน ผู้ฟังจินตนาการตามเรื่องราวได้ดียิ่งขึ้น ทั้งยังส่งผลให้ฉากและบรรยากาศมีความสมบูรณ์ เอื้อต่อการแสดงอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละครได้อีกด้วย

3. การกล่าวถึงองค์ประกอบอื่นจากคติไตรภูมิภาน

ผู้แต่งเลือกมาใช้หลายรูปแบบ ดังนี้

ทุกจิตรช่องร้ายใจพาล
มิกลัวจะไหม้นิถยา

มนทโมห้สงสาร

คำโมห้มีดมนทมฤจฉา

หลงทฤษติดันหา

กลุ้มจิตก็คิดบาปี

(สำนวนงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 26)

ข้างต้นเป็นตอนที่พระรามแค้นเคืองที่ทศกัณฐ์ลักพานางสีดาไป จึงบริภาษว่ามีจิตใจพาล ไม่กลัวตกนรกหมกไหม้ ลุ่มหลงมัวเมาในตัณหา มีมิจฉาทิฐิ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความโกรธแค้นที่ปะทุขึ้นในใจของพระราม สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นมโนทัศน์สำคัญประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา

ฤๅหนึ่งรอนงค์ทรงศุภลักษณ์
มิรู้ฤๅแลภา

แลคิดคือกัลป์
เอาไปไว้ในธานี
(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 25)

ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นตอนที่พระรามกล่าวถึงนางสีดาว่ามีกายร้อนดังไฟบรรลัยกัลป์ ทศกัณฐ์ไม่รู้จึงมาลักพาตัวไป ซึ่งคำว่ากัลป์ในที่นี้ ใช้ภาพพจน์แบบอุปมา (Simile) ทั้งยังพบ “กัลป์” อีก ในบทนี้

พระกายตรหิ้ว พระไทยเรียบปลิว ฤๅมิสมฤๅติ
ชลเนตรเปนเลือด ไหลอาบตรธรรณี ในทรวงดุจมี ไฟกัลป์ร้อนยิ่งลน

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 12)

ข้างต้นเป็นการพรรณนาถึงความทุกข์ทรมานแสนสาหัสที่เกิดขึ้นกับพระราม เมื่อเกิดพลัดพรากจากนางสีดา ว่าราวกับพระทัยปลิว สติไม่สมประดี น้ำตาเป็นสายเลือดอาบพื้นดิน ในใจรุ่มร้อนดุจไฟกัลป์มาลน ซึ่งเป็นการพรรณนาโดยใช้ภาพพจน์อติพจน์ (Hyperbole) คล้ายกับคำประพันธ์ช่วงตอนนี้

พระไทยปลิวเปลี่ยน	พระเนตรพิศเพี้ยน	หยุดยั้งคำนึง
ชลเนตรฤๅขาด	วรพักตรกำดั่ง	จิตรไปวางซึ่ง
เม่นม้วยสิ้นจันทร	ม้วยมิ่งแมนสวรรค์	ต่ำได้นาคา
ม้วยภูมิภาค	สินธรมหา	ม้วยอาภาษา
ม้วยป่าหิมพานต์	ม้วยเบญจชาคร	ชลลัตว์ทันท
ม้วยโนดทศรี	ไกรลาศศิขร	ม้วยหม่นนิกร
เม่นม้วยสิทธิศักดิ์	ไปม้วยความรัก	เรียบไปมิคลาย
พระยอดชีวิต	ติดต้องใจชาย	ก็เมื่อเรียมวาย

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 30)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้ กล่าวถึงการรำพึงรำพันของพระรามขณะที่ตื่นตื่นออกมาตามหานางสีดาว่าแม้จะเกิดอะไรขึ้นกับวรกายของพระรามแต่จิตใจก็ไม่อาจคลายจากความเสนาหาที่มีได้ แม้สรรพสิ่งในจักรวาลนี้จะเสื่อมสลายหายไป ความรักของพระรามที่มีต่อนางนางสีดาก็ไม่เสื่อมคลาย ซึ่งการใช้ภาพพจน์อติพจน์เช่นกัน แสดงถึงความรักที่มั่นคง และสะท้อนความรู้สึกสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ของพระรามให้เด่นชัดขึ้น

องค์ประกอบอื่นจากคติไตรภูมิภพ ทั้งเรื่องไฟบรรลัยกัลป์ การล่มสลายของจักรวาล ที่นำมาใช้ในเชิงเปรียบเทียบ และมนต์ศกการมีโมหะ ตัณหา มิจฉาทิฐิจะนำพาให้ตนกรทที่ใช้ประกอบการแสดงอารมณ์ของตัวละครนั้น สะท้อนให้เห็นว่าผู้แต่งมีความเข้าใจในคติไตรภูมิภพอย่างลุ่มลึกและสามารถ

เลือกใช้ประกอบการสื่ออารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้อย่างเหมาะสม ซึ่งการถ่ายทอดอารมณ์ดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นความเป็นมนุษย์ของพระรามที่มีทั้ง รัก โกรธ เจ็บ และทุกข์ ได้อย่างชัดเจน

4. มโนทัศน์เรื่องกรรม

ปรากฏในหลายบริบท ดังนี้

โอพระธรรมสุทธิ์ นิมเนื้อล้าอุต มางคโณมวรจันทร
จรจากเรียมก็ เมื่อฤสมกัน บุรพกรรมจาบัลย์ จำนิราชไกล
(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 6)

ข้างต้น เป็นบทคร่ำครวญของพระรามที่รำพึงรำพันถึงนางสีดาว่าเมื่อใดจะได้กลับมาพบกัน อาจเป็นเพราะกรรมเก่าที่ทำให้ต้องจากกันแสนไกล จะเห็นได้ว่าผู้แต่งใช้มโนทัศน์เรื่อง “กรรมเก่า” มาใช้เป็นมูลเหตุหนึ่งในการพลัดพรากตั้งแต่ต้นเรื่อง

สองปีกษีทฤษดิยนารถ ก็ประกาศณวาที
ว่าควรแลถนุญคดี จะมล้าชียพข้าทั้งสอง
มีทฤมายุคมไฉรั้อยปี แลฤมีเมตตาจะมาปอง
บคิดกามอันจะตามจอง เวรบุรพรมามี
(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 17)

ข้างต้น เป็นช่วงตอนที่พระรามได้ยินนกสองตัวคุยกันจึงรู้สึกโกรธเคือง และหมายจะฆ่ามันนั้น แต่นกก็ทัดทานว่าไม่ควรที่จะฆ่ามัน เพราะมีอายุยืนกว่าร้อยปี หากพระรามไม่มีเมตตา ก็ให้คิดถึง เวรกรรม แนวคิดเรื่องกรรมนี้เป็นมโนทัศน์สำคัญของพระพุทธศาสนาที่ยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบันนี้

แม่นพวกพาลสุร รากษะเพียบพูล ณรงค์ยู่ที
เรียมบ่ออาจถอย คนสุรไพรย แม้นมาทั้งตรี พิภพพวกพาล
ช่องชาติอาธรรม จักม้วยสิ้นกรรม ศรมาศจักผลาญ
ผู้มีธารณ จักพลอยสูญปราน ที่แท้ในการ ณรงค์พาธา
(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 31-32)

ข้างต้นนี้ เป็นตอนที่พระรามจะประกาศทำศึกกับทศกัณฐ์ และแสดงความกล้าหาญ ไม่ยอมแพ้ แม้ว่าสุรจะมีจำนวนมากหรือมาจากทั้งสามโลกก็ตาม อสุรเหล่านี้ย่อมจะตายด้วยศรของพระรามในการศึกทั้งสิ้น โดยคำว่า “สิ้นกรรม” ในตัวอย่าง ใช้ในบริบทของ “ความตาย” ซึ่งยังคงใช้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ความเชื่อจากไตรภูมิที่ปรากฏในเรื่องราชาพิลาปคำฉันท์ทั้งสี่กลุ่ม นอกจากสะท้อนภูมิรู้ของผู้แต่งที่เข้าใจคติไตรภูมิเป็นอย่างดีแล้ว มโนทัศน์ต่าง ๆ ที่ปรากฏ ยังสะท้อนให้เห็นว่าคตินี้อยู่ในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาอย่างเหนียวแน่น และส่งต่อเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน การกล่าวถึงเทพดา อมนุษย์ และสัตว์ต่าง ๆ ทำให้ฉาก บรรยายภาคนั้นเป็นเรื่องเป็นไปอย่างสมจริงตามต้นฉบับมากขึ้น รวมทั้งมีส่วนช่วยในการสื่อสารอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละครให้ชัดเจน พระรามในวรรณคดีเรื่องนี้ จึงปรากฏบทบาทในฐานะของมนุษย์ที่มีชีวิต ความคิด ความรู้สึก จิตใจที่ละเอียดและซับซ้อนด้วย ไม่ใช่เพียงองค์อวตารที่มีความงามสง่า กล่าวหาญ ยิ่งใหญ่ อย่างในรามเกียรติ์ไทยฉบับอื่น

คติความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์ เข้าามีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของคนไทยมาช้านาน มีความเป็นไปได้ที่มหากาพย์รามายณะก็เดินทางเข้ามาด้วย ราชาพิลาปคำฉันท์ก็เป็นส่วนหนึ่งของมหากาพย์นี้ ความเกี่ยวเนื่องของวรรณคดีกับศาสนาพราหมณ์นี้จึงชัดเจนที่สุด ทั้งนี้ คติความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์ยังปรากฏในเรื่องของราชาพิลาปคำฉันท์ด้วย มีรายละเอียด ดังนี้

1. การกล่าวถึงเทพเจ้าสูงสุด ตามคติศาสนาพราหมณ์เทพเจ้าสูงสุด คือ พระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม ปรากฏดังนี้

ท้าวประชาบดีมา

อัมมอค์วันดา

ผาดผยองยังอำมรไชย

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 3)

ข้างต้นเป็นการคร่ำครวญของพระรามที่คร่ำครวญหานางสีดา และคาดคะเนถึงการหายตัวไปของนางสีดาว่า หรือจะเป็นเทพมาลักพานางสีดาไปยังสวรรค์ ซึ่งประชาบดีในที่นี้คือ พระพรหม ซึ่งทองสุก เกตุโรจน์ (2559, หน้า 151) กล่าวว่า ในคัมภีร์พระมनु คำว่าประชาบดีใช้กับพระพรหม ในฐานะผู้สร้างและผู้สนับสนุนจักรวาลอย่างแข็งขัน

หนึ่งพระอิศเรศกัณหา

คุณไฉยกา

ฤทธิไชยบรรลพสถาน

คุณาวรรปิตุรามาน

ดูลกามาศาล

ชาญคัคคีไชยไตรตรีย์

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 28)

ข้างต้น เป็นช่วงตอนที่พระรามประกาศจะทำสงครามกับทศกัณฐ์ จึงขอให้เทพต่าง ๆ อวยชัยให้พร ซึ่งผู้ที่พระรามกล่าวถึงคือ “พระอิศเรศกัณหา” หมายถึงพระอิศวร พระอัยกาของพระรามผู้มีฤทธิ์เดช

รวมทั้งกล่าวถึงพระบิดาและพระมารดา ส่วนคำว่า “ไตรตรีย” หมายถึงตรีศูล อันเป็นอาวุธของพระอิศวร บทที่ยกมาข้างต้นจึงสื่อถึงพระอิศวร และอาจเชื่อมโยงถึงพระนารายณ์ด้วยในคราวเดียว

ฝ่ายพระบรม จักรรัตนบรรหม ได้รู้กษาศี
สำเริงสดียา สำรวมกายี ทิวากรลี สายาณโห
พระพายพัดเฉื่อย แต่ภอรวยเรื่อย สำราญกาโย
คิดควรปรานี หน่อจักรปาโน เทวรุกโข ขวณกันรักษา
(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า33)

ข้างต้น เป็นช่วงสุดท้ายของวรรณคดีเรื่องนี้ กล่าวพรรณนาถึงพระรามได้พักแรมใต้ต้นไม้ มีลมพัดมาแผ่วเบา และมีเทพารักษ์ช่วยดูแล ซึ่งในช่วงตอนนี้ได้ใช้คำว่า “พระบรมจักรรัตน” ซึ่งหมายถึงพระราม และ “หน่อจักรปาโน” ที่หมายถึง “ผู้สืบสายมาแต่พระนารายณ์”เช่นเดียวกับ “หน่อจักรปาณี” ในบทนี้

ทุกหมู่ในภณูธรา ดลแดนทุปรา รพด้วยหน่อจักรปาณี”
(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 9)

การกล่าวถึงเทพเจ้าตามคติพราหมณ์ข้างต้น มีทั้งที่กล่าวถึงโดยตรงและกล่าวถึงโดยอ้อม โดยกล่าวเชื่อมโยงถึงพระนารายณ์มากที่สุด ในแง่ที่เป็นบรรพบุรุษของพระรามและการที่พระรามเป็นองค์นารายณ์อวตาร ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เรื่องราวที่สร้างขึ้นนี้ยังคงเชื่อมโยงร้อยกับรามายณะดั้งเดิม

2. การกล่าวถึงบุคคลอื่นตามคติพราหมณ์ ดังนี้

กัร้อยพันชาติ จักหาเหมือนนาง พระภควดี
ท้าววงศ์สรรพางค์ สรรพสมบุรณ์มี ดังเทวนารี นารายณ์แปลงเปน
(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 24)

ข้างต้นเป็นการคร่ำครวญของพระราม ในลักษณะการชมโฉมนางสีดา ที่เปรียบเทียบกับารูปโฉมของนางสีดางดงามมากจนไม่อาจหาใดเหมือนไม่ว่าจะกัร้อยกัพันชาติ ในวรรณคดีที่ว่า “ดังเทวนารี นารายณ์แปลงเปน” อาจหมายถึงพระลักษมี พระชายาของพระนารายณ์ หรือนัยหนึ่งอาจหมายถึง “นางโมหิณี” ผู้เป็นร่างแปลงของพระนารายณ์ก็ได้ ทั้งนี้ยังมีการกล่าวชมความงามของนางสีดา ว่างามยิ่ง “เทวีของฤๅษีอัสตยะ” แต่ไม่ได้ออกชื่อของนางโดยตรง ดังตัวอย่างนี้

วิสุทธ์ บุชยกุล (2563, หน้า156) กล่าวว่า ฤษีตินนี้ปรากฏชื่อในวรรณคดีสันสกฤตมาตั้งแต่สมัยยุคเวท โดยเป็นผู้ขับหรือประพันธ์บทสวดหลายตอน และมีเรื่องเล่าในมหาภารตะและปุราณะอื่น ๆ ด้วย ซึ่ง ทองสุก เกตุโรจน์ (2559, หน้า 336) ได้กล่าวว่า ภรรยาของฤษีอัสตยะ ชื่อว่า นางโลปมุทรา เพราะสัตว์หลายตัวต้องสูญเสีย โดยนางได้นำเอาความงามโดดเด่นของสัตว์เหล่านั้นไป เช่น ตาของกวาง

ความเชื่อจากคติพราหมณ์ที่ปรากฏในเรื่องราชาพิลาปคำฉันท์ แม้ว่าจะมีเพียงสองประเด็น แต่ล้วนเป็นคติที่สำคัญทั้งสิ้น ความเชื่อมโยงกับเทพเจ้าสูงสุดและบุคคลตามคติพราหมณ์ เป็นการแสดงความยิ่งใหญ่ของพระรามในฐานะองค์นารายณ์อวตาร ซึ่งส่งผลต่อเรื่องราวให้เป็นไปตามเค้าเดิมของวรรณคดีเรื่องนี้ที่มาจากมหากาพย์รามายณะ แม้การลำดับเรื่องราวอาจมีความสับสนอยู่บ้างก็ตาม

หากย้อนกลับไปพิจารณาถึงลักษณะคำประพันธ์ ฉันทกก็เป็นคำประพันธ์ที่เกี่ยวข้องมาจากวรรณคดีสันสกฤต อันเชื่อมโยงมาจากคติทางศาสนาพราหมณ์ การเลือกใช้คำฉันท์หลากหลายรูปแบบมาแต่งตลอดทั้งเรื่อง อาจเป็นวิธีการแสดงความเคารพอย่างเป็นรูปธรรมต่อเทพเจ้าตามความเชื่อในทางศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะพระรามผู้เป็นองค์อวตาร และการแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทตามแนวทางวรรณคดีสันสกฤต อาจเป็นเครื่องบูชาที่ล้ำค่ามากกว่าการผูกร้อยถ้อยคำส่วนหนึ่งเป็นบทปณามพจน์ตามขนบที่เคยมีมาก็เป็นได้

2.3 การปะทะสังสรรค์ของความเชื่อคติไตรภูมิและศาสนาพราหมณ์ในราชาพิลาปคำฉันท์

ไตรภูมิเป็นคติที่มีมาตั้งแต่ก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยา และศาสนาพราหมณ์ก็มีอิทธิพลกับดินแดนแถบนี้มายาวนาน วรรณคดีไทยในสมัยอยุธยาตอนต้นหลายเรื่องจึงปรากฏความเชื่อทั้งสองนี้ควบคู่กันในเรื่องเดียวกันโดยตลอด เช่น โองการแข่งน้ำ โคลงทวาทศมาส ที่พบการกล่าวถึงพระตรีมูรติ และพระรัตนตรัยร่วมกันอย่างชัดเจน แต่เมื่อพิจารณาวรรณคดีที่สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยเฉพาะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กลับพบว่า วรรณคดีที่มาจากคติในพระพุทธศาสนาจะไม่มี การปะปนคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ เช่น กาพย์มหาชาติ เสือโคคำฉันท์ และ วรรณคดีที่เชื่อมโยงกับพิธีกรรม ความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์จะไม่มีคติไตรภูมิและศาสนาพุทธปะปน เช่น คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง อนิรุทธ์คำฉันท์

วรรณคดีเรื่องราชาพิลาปคำฉันท์ แม้ไม่อาจจะระบุถึงเวลาที่แต่งได้อย่างแน่ชัด แต่การปรากฏร่วมกันของความเชื่อจากคติไตรภูมิและศาสนาพราหมณ์ จึงอาจเป็นร่องรอยของพลวัตทางวรรณคดีที่ยังหลงเหลืออยู่

ในทางสังคมวิทยา การปะทะสังสรรค์ เป็นกระบวนการทางสังคม (Social Process) อย่างหนึ่งที่เกิดจากการกระทำระหว่างกัน (Interaction) ซึ่งการกระทำของคนหนึ่งย่อมมีผลต่อความคิด และต่อการกระทำของบุคคลหนึ่ง ในบทความนี้ ผู้เขียนได้นำแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาวรรณคดี การปะทะสังสรรค์กันของคติตามศาสนาพราหมณ์กับไตรภูมิโกภ จึงเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ที่นำเอาคติทั้งสองมาผสมผสาน และจัดวางอย่างดี ให้มีผลต่อผู้อ่าน ผู้ฟัง ตามที่ผู้แต่งต้องการ ดังนี้

1. การกล่าวถึงคติตามศาสนาพราหมณ์ร่วมกับคติไตรภูมิโกภในเนื้อความเดียวกัน

การกล่าวถึงคติทั้งสองในช่วงต้นเรื่อง ปรากฏในเนื้อความอย่างเดียวกัน ดังตัวอย่าง

กล่าวประชาชนดีมา	อุ้มองค์วินดา
ผาดผยองยังอำมรไช	
กล่าวสุยามเทพยไท	พาดวงจิตใจ
จากเรียนนี้ไปแคนบน	

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า7)

ข้างต้นเป็นบทคร่ำครวญของพระราม ที่มีการกล่าวถึงเทพทั้งพระพรหมจากคติพราหมณ์ และท้าวสุยามเทวราชตามคติไตรภูมิโกภ ปรากฏอยู่ร่วมกัน สื่อความหมายถึงการที่พระรามคาดเดาว่าเทพต่างๆ มาลักพานางสีดาไปยังแดนสวรรค์

จักเข้าต่อณรงค์ชิงไชย	โลกยจักไหว
เมรุมาศ	
จักเห่นนารายณ์พิมาภู	พาลอสุรราช
พงษ์พันธุ์	

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 30)

ข้างต้นเป็นตอนที่พระรามประกาศทำศึกกับทศกัณฐ์ว่าจะรบให้สะเทือนตั้งแต่โลกถึงเขาพระสุเมรุ และจะได้เห็นพระองค์ผู้เป็นนารายณ์อวตารปราบเผ่าพันธุ์อสูร

จากตัวอย่างที่ยกมา จะเห็นได้ว่า เนื้อความที่มีทั้งคติจากศาสนาพราหมณ์ และคติไตรภูมิโกภ ปรากฏอยู่ร่วมกัน มีทั้งที่กล่าวถึงเทพและไม่ใช่เทพ เมื่อเลือกมาใช้อย่างเหมาะสมจะสามารถช่วยสื่อสารอารมณ์ ความคิด ความรู้สึกของพระรามทั้งความเศร้าและความโกรธออกมาได้ชัดเจนขึ้นด้วย

2. การปะทะสังสรรค์ในลักษณะคู่ตรงข้าม

ในวรรณคดีเรื่องราชาธิลาปคำฉันท์ พบลักษณะการปะทะสังสรรค์แบบคู่ตรงข้าม (Binary opposition) โดยเป็นการพรรณนาถึงสิ่งเล็กน้อยต่ำต่อยกับสิ่งที่มีพลังอำนาจยิ่งใหญ่ในเนื้อความเดียวกัน ดังนี้

ยักษากั๊กษาซรับแซร	ภูษกวิหคแด'
ตทีกตะถิกตะเถกถอยใจ	
วิทยากินราเนาใน	คูหาเสียวใจ
มัวลุมประชุมจินดา	
ทุกหมู่ในภณูธรา	ดลแดนทุปรา
รพยด้วยหน่อจักรปาณี	
ด้วยท้าวเสวยกรแสงศรี	ถึงภักควดี
ชีดานารีนากุลยา	

(สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2563, หน้า 9)

ข้างต้น คือช่วงตอนที่กล่าวถึง อนุษย์ตามคติไตรภูมิภค และ “หน่อจักรปาณี” คือคำเรียกพระรามผู้เป็นเชื้อสายของพระนารายณ์ตามคติพราหมณ์ ซึ่งการปะทะสังสรรค์กันของความเชื่อข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจและความยิ่งใหญ่ของผู้มีเชื้อสายจากพระนารายณ์เพียงองค์เดียว สามารถส่งผลต่อบรรดาอนุษย์ทั้งหลายทุกหมู่เหล่าได้ ในเนื้อความตอนเดียวกัน บทพรรณนานี้มีส่วนทำให้ฉากและบรรยากาศของเรื่องเด่นชัดขึ้นด้วย

การปะทะสังสรรค์ของความเชื่อจากคติไตรภูมิภคและคติพราหมณ์ในวรรณคดีเรื่องราชาธิลาปคำฉันท์ที่ปรากฏดังตัวอย่างทั้งหมด ผู้แต่งได้คัดสรรและจัดวางอย่างดี ให้มีผลต่อความรู้ ความเข้าใจของผู้อ่าน ผู้ฟัง การปะทะสังสรรค์ในเนื้อความเดียว และเป็นคู่ตรงข้าม ทำให้พระรามในวรรณคดีเรื่องนี้มีความเป็นมนุษย์ที่น่ายกย่อง ชื่นชม ศรัทธา ทั้งนี้ การปะทะสังสรรค์กันของความเชื่อ เป็นสิ่งยืนยันว่าความเชื่อทั้งสองทิศทางอยู่ในความรับรู้ของผู้คนมาช้านาน จนสามารถนำมาใช้สร้างสรรค์เป็นผลงานวรรณคดีเรื่องเดียวได้อย่างกลมกลืน

3. บทสรุป

ราชาธิลาปคำฉันท์เป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญมาตั้งแต่ครั้งอดีต นอกเหนือจากการเป็นรามเกียรติ์ฉบับแรก ๆ ในประวัติศาสตร์วรรณคดีไทยแล้ว ยังเป็นต้นแบบการแต่งฉันท์ในสมัยต่อมา เมื่อพิจารณาเนื้อหา พบว่าแม้จะเป็นวรรณคดีที่มีเค้าเดิมจากคติพราหมณ์ แต่ปรากฏคติพราหมณ์ในลักษณะการกล่าวถึงเทพเจ้าและบุคคลอื่นตามศาสนาพราหมณ์เท่านั้น ซึ่งผู้แต่งได้เสริมคติจากไตรภูมิภคลงไปตลอดเรื่อง ทั้งการกล่าวถึงเทพเทวดาในคติไตรภูมิภค การกล่าวถึงอนุษย์และสัตว์ตามคติไตรภูมิภค

การกล่าวถึงองค์ประกอบอื่นจากไตรภูมิภคา และมนโพนธ์เรื่องกรรม ส่วนการปะทะสังสรรค์กันของความเชื่อจากคติไตรภูมิและคติจากศาสนาพราหมณ์ มีการกล่าวถึงในเนื้อความเดียวกันและการกล่าวถึงในลักษณะคู่ตรงข้าม สะท้อนว่าผู้แต่งได้จัดวางให้การปะทะสังสรรค์ของความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์และคติไตรภูมิภคา เป็นไปโดยกลมกลืน สอดคล้อง ส่งผลให้เรื่องราวดำเนินไปอย่างสมบูรณ์ขึ้นตามเค้าเดิมจากรamayana และมีความเฉพาะตัวในคราวเดียว ราชาพิลาปคำฉันท์จึงสื่อสารเรื่องราว อารมณ์ความรู้สึก และการคร่ำครวญของพระราม ได้ตรงตามขนบของวรรณคดีนิราศ พระรามในเรื่องนี้จึงเป็นพระรามที่ไม่ใช่เพียงองค์อวตารของพระนารายณ์ผู้กล้าหาญ แต่เป็นชายผู้เปี่ยมด้วยอารมณ์ความรู้สึกหลากหลาย ทั้งรัก ทุกข์ กลัว โกรธ เจ็บ เศร้า ไม่ต่างจากมนุษย์ทั่วไป แต่ยังคงน่ายกย่อง ชื่นชม ศรัทธา สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ขวรินทร์ คำมาเขียว และคณะ (2564, หน้า 77-78) เรื่อง นัยยะแอบแฝงการประกอบสร้างตัวละคร“พระราม”เรื่องรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1 พบว่า ตัวละครพระรามในรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1 มีภาพลักษณ์โดดเด่นเฉพาะตัว คือเป็นบุคคลที่“ดี”และ “เพียบพร้อม”ในทุกด้าน ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดก็ตามและมากความสามารถ ทั้งยังถูกประกอบสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างอำนาจ และความชอบธรรมทางการเมืองด้วย ท้ายที่สุดแล้วนิทานพระรามและวรรณคดีรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ยังคงมีอีกหลายแง่มุมที่น่าสนใจ หากลองใช้แนวคิดจากศาสตร์แขนงอื่นมาใช้พิจารณา ก็จะเห็นถึงองค์ความรู้ใหม่ที่น่าสนใจได้

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2558). *จินตมณี*. คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.
- คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ. (2556). *วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม 1*. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ขวรินทร์ คำมาเขียว, วรวรรณ ศรียาภัย, บุญยงค์ เกศเทศ และ จารุวรรณ เบญจาทิกุล (2564). นัยยะแอบแฝงการประกอบสร้างตัวละคร“พระราม”เรื่องรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1. *วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์*, 7(2), 63-80.
- ณรงค์กรณ รอดทรัพย์, ภูศิษฐ์ แสงกิจ และ นิพัทธ์พงศ์ พุมมา. (2557). คติไตรภูมิกับการสร้างพระเมรุและพระเมรุมาศ. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี*, 6(2), 33-46.
- ณัฐพร จาตุยางโทน. (2561). *พัฒนาการวรรณคดีไทย*. ดาราวรรณการพิมพ์.
- ณัฐวุฒิ คล้ายสุวรรณ. (2564). *ประวัติวรรณคดีไทย 1 สมัยสุโขทัย-สมัยอยุธยาตอนปลาย*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทองสุข เกตุโรจน์. (2559). *ศัพทานุกรมวรรณคดีสันสกฤต*. แสงดาว.
- ปรียา หิรัญประดิษฐ์. (2549). *การศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยา*. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

- ปารมิตา นิสสะ. (2561) นิราศชีดา: ขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. วารสารปาริชาติ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 31(2), 1-16.
- พิชิต อัครนิล. (2538). การศึกษาความหมายของคำศัพท์ในนิราศชีดา. ทบวงมหาวิทยาลัย.
- มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. (2565). ประวัติวรรณคดีไทย ฉบับมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ภาค ข: วรรณคดีไทยประเภทต่าง ๆ. มติชน.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2563). โอกาสใหม่ในวรรณคดีศึกษา. แสงดาว.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). (2559). อโยธยาศรีรามเทพนครบรรพทวารวดี มรดกความทรงจำแห่งสยามประเทศ เล่มที่ 1. โครงการวิจัยอิสระประวัติศาสตร์ไทย.
- วิสุทธิ บุษยกุล. (2563). อคัสตยดาบส หรือ ฤๅษีอคัสตย, หน้า 156-158. อ้างใน พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา ราชภาพิลิปคำฉันท์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา. สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.
- ศานติ ภัคคีคำ. (2563). บทนำ, หน้า 13-16. อ้างใน พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา ราชภาพิลิปคำฉันท์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา. สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2563). พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา: ราชภาพิลิปคำฉันท์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา. สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

**การพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา
: พุทธศาสนากับการสร้างความชอบธรรมทางอำนาจ
ในสังคมอยุธยาตอนปลาย**

**Religion During the Reign of King Petracha
: Buddhism and the Legitimation of Power in Late Ayutthaya Society**

นพดล ปรารงค์ทอง / Nopphadon Prangthong

กลุ่มวิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

Philosophy and Religion Program, Faculty of Humanities and Social Sciences,

Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

วันที่รับบทความ 11 กุมภาพันธ์ 2569 / แก้ไขบทความ 12 เมษายน 2569 / ตอรับบทความ 28 พฤษภาคม 2569

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาบทบาทของพุทธศาสนาในการสร้างความชอบธรรมทางอำนาจของรัฐในสมัยสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231–2246) ซึ่งเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญของกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ภายหลังจากวิกฤตการณ์การเมืองในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ การเปลี่ยนแปลงราชวงศ์และความไม่มั่นคงของอำนาจทำให้สถาบันกษัตริย์จำเป็นต้องแสวงหาความชอบธรรมในรูปแบบใหม่ บทความนี้ใช้การวิเคราะห์เอกสารพงศาวดาร ร่วมกับการศึกษาของนักวิชาการไทยและต่างประเทศ เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา การเมือง และอำนาจรัฐในบริบทดังกล่าว ผลการศึกษาพบว่า สมเด็จพระเพทราชาทรงใช้นโยบายด้านพระพุทธศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการแปรอำนาจทางการเมืองให้กลายเป็นอำนาจเชิงศีลธรรม ผ่านการอุปถัมภ์คณะสงฆ์ การประกอบพระราชพิธี และการสร้างหรือบูรณะพระอาราม ในขณะเดียวกัน อำนาจทางศีลธรรมดังกล่าวก็ถูกใช้ย้อนกลับเพื่อสร้างความชอบธรรมในการครองอำนาจทางการเมืองด้วย กรณีศึกษาวัดบรมพุทธารามและวัดพระยาแมนสะท้อนให้เห็นยุทธศาสตร์ทางศาสนาที่แตกต่างกันทั้งในมิติของการประกาศอำนาจในระดับศูนย์กลาง และการประสานอำนาจกับคณะสงฆ์และชุมชนในระดับท้องถิ่น แม้ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนของการถวายที่ดินหรือทรัพย์สินแก่คณะสงฆ์ในลักษณะการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของวัด แต่การอุปถัมภ์เชิงพิธีกรรมและสัญลักษณ์ก็มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความชอบธรรมและเสถียรภาพทางการเมือง บทความนี้เสนอว่าพระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชาควรถูกเข้าใจในฐานะทุนเชิงสัญลักษณ์ของอำนาจรัฐในสังคมไทยก่อนสมัยใหม่

คำสำคัญ: สมเด็จพระเพทราชา กรุงศรีอยุธยา พระพุทธศาสนา ความชอบธรรมทางอำนาจ รัฐ-ศาสนา

Abstract

This article examines the role of Buddhism in the construction of political legitimacy during the reign of King Petracha (1688–1703), a critical transitional period in the late Ayutthaya kingdom. Following the political crisis at the end of King Narai's reign, the change of dynasty and the instability of royal authority compelled the monarchy to seek new forms of legitimacy beyond hereditary succession. This study employs documentary analysis of historical chronicles and relevant Thai and international scholarship to analyze the relationship between religion, politics, and state power in this context. The findings suggest that King Petracha strategically employed Buddhism as a key mechanism for transforming political power into moral authority through the patronage of the Buddhist monastic order (Sangha), the performance of royal religious ceremonies, and the construction and restoration of monasteries. At the same time, this moral authority was in turn employed to legitimize political rule. Case studies of Wat Boromphuttharam and Wat Phraya Man demonstrate different religious strategies, ranging from the symbolic assertion of authority at the political center to the consolidation of authority through relationships with monks and local communities. Although there is no clear evidence of large-scale land grants or economic restructuring in favor of the Sangha, symbolic and ritual patronage played a crucial role in legitimizing political authority and maintaining political stability. This article argues that Buddhism during the reign of King Petracha should be understood as a form of symbolic capital employed by the state in the exercise of power within pre-modern Thai society.

Keywords: King Petracha, Ayutthaya Kingdom, Buddhism, Political Legitimacy, State–Religion Relations

บทนำ

สมัยสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231–2246) เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อทางการเมืองที่สำคัญยิ่งของกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ทั้งในด้านโครงสร้างอำนาจ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำ และฐานความชอบธรรมของสถาบันกษัตริย์ การขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเพทราชาเกิดขึ้นภายหลังวิกฤตการเมืองในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยุทธยาที่มีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับชาติตะวันตก ทั้งในมิติการทูต การทหาร และศาสนา การเปลี่ยนแปลงอำนาจในปี พ.ศ. 2231 จึงมิได้เป็นเพียงการผลัดเปลี่ยนตัวกษัตริย์ หากแต่เป็นการปรับทิศทางทางอุดมการณ์และนโยบายของรัฐอย่างมี

นัยสำคัญ โดยเฉพาะการลดบทบาทอิทธิพลต่างชาติและการฟื้นฟูระเบียบอำนาจแบบจารีต (Baker & Phongpaichit, 2017; Wyatt, 2003)

นักวิชาการไทยหลายคนชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนราชวงศ์จากราชวงศ์ปราสาททองไปสู่ราชวงศ์บ้านพลูหลวงในครั้งนี้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของความไม่มั่นคงทางอำนาจ สมเด็จพระเพทราชา ซึ่งก่อนการขึ้นครองราชย์ทรงดำรงตำแหน่งเจ้ากรมพระคชบาล และรักษาการสมุหพระกลาโหม อัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร มิได้มีฐานความชอบธรรมจากสายพระโลหิตในลักษณะที่มั่นคงตามจารีตการสืบราชสมบัติ ส่งผลให้รัฐจำเป็นต้องแสวงหากลไถ่อื่นในการสร้างการยอมรับจากทั้งชนชั้นนำและสังคมโดยรวม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544; สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2552) ในบริบทเช่นนี้ การฟื้นฟูและตอกย้ำอุดมการณ์กษัตริย์แบบพุทธศาสนา โดยเฉพาะคติ “ธรรมราชา” จึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการรองรับอำนาจใหม่

พุทธศาสนาในสังคมอยุธยาไม่ได้เป็นเพียงระบบความเชื่อทางศาสนา หากแต่เป็นสถาบันทางสังคมและการเมืองที่ผูกพันกับโครงสร้างอำนาจของรัฐอย่างลึกซึ้ง ดังที่นักวิชาการไทยด้านประวัติศาสตร์ศาสนาได้เสนอว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับคณะสงฆ์เป็นแกนกลางของระเบียบการเมืองแบบจารีต กษัตริย์ทรงดำรงสถานะเป็นองค์อุปถัมภ์พระศาสนา ขณะที่พระพุทธานุภาพทำหน้าที่รองรับความชอบธรรมของอำนาจรัฐผ่านกรอบศีลธรรมและจักรวาลทัศน์แบบพุทธ (สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523)

ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา บทบาทของพุทธศาสนาในฐานะเครื่องมือสร้างความชอบธรรม (legitimization) ของรัฐมีความชัดเจนยิ่งขึ้น การขจัดอิทธิพลต่างชาติ โดยเฉพาะเครือข่ายทางศาสนาคริสต์และกลุ่มอำนาจเดิมในราชสำนัก ทำให้รัฐหันกลับมาเน้นการใช้อุดมการณ์ทางพุทธศาสนาเป็นฐานรองรับความชอบธรรมของการปกครอง นักวิชาการไทยบางคนมองว่า นั่นคือการหวนคืนสู่ความเป็นพุทธรัฐในเชิงอุดมการณ์ ซึ่งช่วยสร้างความต่อเนื่องทางสัญลักษณ์ระหว่างอำนาจใหม่กับจารีตการเมืองเดิมของอยุธยา (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544) การประกอบพระราชพิธี การอุปถัมภ์วัดวาอาราม และการยืนยันบทบาทของกษัตริย์ในฐานะผู้ทรงธรรมตามหลักทศพิธราชธรรม ล้วนเป็นกลไกสำคัญที่รัฐใช้เพื่อให้อำนาจทางการเมืองมีความชอบธรรมในเชิงศีลธรรมและสังคม ดังที่ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2548) ชี้ให้เห็นว่า ในรัฐก่อนสมัยใหม่ ความมั่นคงของอำนาจมิได้ขึ้นอยู่กับกำลังทหารเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องอาศัยการยอมรับทางวัฒนธรรมและศาสนาเป็นฐานรองรับ

บทความนี้มุ่งศึกษาบทบาทของพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา โดยพิจารณาพุทธศาสนาในฐานะกลไกทางอุดมการณ์ที่รัฐอยุธยาใช้ในการสร้างและตอกย้ำความชอบธรรมทางอำนาจ ภายใต้บริบทของการเปลี่ยนราชวงศ์ ความไม่มั่นคงทางการเมือง และการปรับตัวของรัฐอยุธยาตอนปลาย การศึกษานี้มี

เป้าหมายเพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา อำนาจ และการเมืองในสังคมไทยก่อนสมัยใหม่ และชี้ให้เห็นบทบาทของพุทธศาสนาในฐานะฐานคิดสำคัญของรัฐอยุธยา

ในบริบทดังกล่าว พุทธศาสนามีได้ทำหน้าที่เพียงเป็นกรอบความเชื่อทางจิตวิญญาณ หากยังถูกนำมาใช้เป็นกลไกสำคัญในการสร้างความชอบธรรมทางการเมือง ผ่านการอุปถัมภ์คณะสงฆ์ การประกอบพระราชพิธี และการสถาปนาภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในฐานะ “ธรรมราชา”

อย่างไรก็ตาม การใช้พุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชามีลักษณะแตกต่างจากสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง ซึ่งโดยทั่วไปยังตั้งอยู่บนฐานความชอบธรรมจากสายพระโลหิตและจารีตการสืบราชสมบัติเป็นหลัก กล่าวคือ ในช่วงปลายอยุธยา พุทธศาสนาถูกเน้นบทบาทในฐานะเครื่องมือเชิงอุดมการณ์เพื่อรองรับและสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองโดยตรง

บริบทก่อนขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเพทราชา

ปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199–2231) สถานการณ์ทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยามีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะการเปิดความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกและการเพิ่มบทบาทของกลุ่มชาวต่างชาติในราชสำนัก ซึ่งก่อให้เกิดความตึงเครียดระหว่างกลุ่มอำนาจเดิมกับกลุ่มอิทธิพลใหม่ ภาวะดังกล่าวนำไปสู่ความไม่มั่นคงทางการเมืองและความคลุมเครือด้านความชอบธรรมของอำนาจรัฐ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงอำนาจในเวลาต่อมา วิกฤตดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน หากแต่เป็นผลสะสมจากการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของอำนาจรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกับกลุ่มชนชั้นนำ และบทบาทที่เพิ่มขึ้นของชาวต่างชาติในกิจการภายในของราชอาณาจักร นักวิชาการจำนวนมากเห็นตรงกันว่า วิกฤตอำนาจในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นเงื่อนไขสำคัญที่เปิดทางให้เกิดการเปลี่ยนราชวงศ์ในปี พ.ศ. 2231 (Baker & Phongpaichit, 2017; Wyatt, 2003)

ในเชิงโครงสร้างการเมือง ราชสำนักอยุธยาในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เผชิญกับปัญหาความไม่ชัดเจนในการสืบราชสมบัติ สมเด็จพระนารายณ์มิได้มีพระราชโอรสที่สามารถสืบราชบัลลังก์ได้อย่างมั่นคง ส่งผลให้เกิดการแข่งขันและความหวาดระแวงระหว่างกลุ่มขุนนางและเครือข่ายอำนาจต่าง ๆ ภายในราชสำนัก (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544) ความขัดแย้งดังกล่าวทำให้ระบบดุลอำนาจแบบจารีตซึ่งเคยพึ่งพาความสัมพันธ์ส่วนบุคคลและบารมีของกษัตริย์เริ่มสั่นคลอน นักวิชาการไทยชี้ให้เห็นว่า ในช่วงปลายรัชสมัยนี้ โครงสร้างอำนาจในราชสำนักเริ่มแยกออกเป็นกลุ่มผลประโยชน์ที่มีจุดยืนทางการเมืองแตกต่างกันอย่างชัดเจน โดยเฉพาะระหว่างกลุ่มขุนนางดั้งเดิมกับกลุ่มขุนนางที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวต่างชาติและระบบการเมืองแบบตะวันตก (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2548) ความแตกแยกดังกล่าวมิได้

เป็นเพียงความขัดแย้งส่วนบุคคล หากแต่สะท้อนความตึงเครียดเชิงโครงสร้างระหว่างระเบียบอำนาจแบบจารีตกับรูปแบบการบริหารราชการที่กำลังเปลี่ยนแปลง

อีกปัจจัยสำคัญที่ซ้ำเติมวิกฤตอำนาจในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คือบทบาทที่เพิ่มขึ้นของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวยุโรป ทั้งในด้านการทูต การทหาร และเศรษฐกิจ สมเด็จพระนารายณ์ทรงดำเนินนโยบายเปิดกว้างต่อชาวต่างชาติอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์อยุธยา ส่งผลให้ชาวฝรั่งเศส โปรตุเกส และดัตช์ มีบทบาทในราชสำนักและกิจการของรัฐอย่างลึกซึ้ง (Smithies, 1994; Wyatt, 2003) คณะมิชชันนารีคริสต์ โดยเฉพาะจากฝรั่งเศส มิได้ทำหน้าที่เพียงเผยแผ่ศาสนา หากแต่มีบทบาทในฐานะตัวแทนทางการเมืองและวัฒนธรรมของอำนาจตะวันตก นักวิชาการหลายคนชี้ว่าการปรากฏตัวของมิชชันนารีในราชสำนักอยุธยาได้สร้างความกังวลแก่ชนชั้นนำไทย เนื่องจากถูกมองว่าเป็นภัยต่อพระพุทธศาสนาและระเบียบอำนาจแบบดั้งเดิม (Baker & Phongpaichit, 2017; Tambiah, 1976)

ในสายตาของขุนนางและกลุ่มอำนาจจารีต การที่ชาวต่างชาติได้รับความไว้วางพระราชหฤทัย และมีบทบาทใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ ไม่เพียงกระทบต่อดุลอำนาจทางการเมือง หากแต่ยังสั่นคลอนฐานความชอบธรรมของรัฐซึ่งผูกโยงอยู่กับพุทธศาสนาในฐานะศาสนาหลักของราชอาณาจักร (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544) ความหวาดระแวงต่อการแทรกแซงทางศาสนาและการเมืองจากภายนอก จึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่หล่อหลอมบรรยากาศทางสังคมและการเมืองก่อนการเปลี่ยนแปลงอำนาจในปี พ.ศ. 2231

โดยสรุป วิกฤตอำนาจในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เกิดจากการผสมผสานของความขัดแย้งภายในราชสำนักและแรงกดดันจากบทบาทของชาวต่างชาติและคณะมิชชันนารี สถานการณ์ดังกล่าวไม่เพียงเปิดช่องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง หากแต่ยังสร้างเงื่อนไขที่ทำให้การหวนกลับไปใช้อุดมการณ์พุทธศาสนาและระเบียบอำนาจแบบจารีต กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐในสมัยสมเด็จพระเพทราชา

สมเด็จพระเพทราชากับการยึดอำนาจ

สมเด็จพระเพทราชาเป็นบุคคลสำคัญในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาช่วงปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ โดยเดิมทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้ากรมพระคชบาล และรักษาการสมุหพระกลาโหม อัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร มีบทบาทในการควบคุมกำลังข้างศึกและมีอิทธิพลทางการเมืองอย่างสูง ภายหลังวิกฤตการณ์ทางการเมืองในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจภายในราชสำนัก พระองค์ได้ก้าวขึ้นยึดอำนาจและสถาปนาราชวงศ์บ้านพลูหลวง อันเป็นการเปลี่ยนผ่านจากราชวงศ์ปราสาททองไปสู่ราชวงศ์บ้านพลูหลวงอย่างมีนัยสำคัญทางประวัติศาสตร์การขึ้นสู่อำนาจของสมเด็จพระเพทราชาในปี พ.ศ. 2231 เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางการเมืองที่แตกต่างจากการสืบราชสมบัติ

แบบจารีตที่อาศัยสายพระโลหิตหรือการยอมรับโดยทั่วไปจากชนชั้นนำ การยึดอำนาจในช่วงปลายรัชสมัย สมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งประกอบด้วย การจัดกลุ่มอำนาจเดิมและการเปลี่ยนราชวงศ์อย่างฉับพลัน ทำให้สถานะของสมเด็จพระเพทราชาในฐานะกษัตริย์ต้องเผชิญกับปัญหาความชอบธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นักวิชาการหลายท่านเห็นตรงกันว่า ความมั่นคงของอำนาจในระยะเริ่มต้นของรัชสมัยนี้ มิได้ตั้งอยู่บนฐานกำลังทางทหารหรือการควบคุมราชสำนักเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องอาศัยการสร้าง ความชอบธรรม (legitimacy) ในเชิงอุดมการณ์อย่างเป็นระบบ (Baker & Phongpaichit, 2017; Wyatt, 2003)

ในบริบทของรัฐก่อนสมัยใหม่ การครองอำนาจโดยปราศจากความชอบธรรมเป็นเรื่องยากที่จะดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน นักวิชาการไทยอย่าง นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2544) ชี้ให้เห็นว่า วิกฤตการณ์เมือง ในปี พ.ศ. 2231 มิได้สิ้นสุดลงเพียงแค่การเปลี่ยนตัวผู้ปกครอง หากแต่ทิ้งปัญหาความชอบธรรมเชิงโครงสร้างไว้ให้รัฐต้องจัดการ สมเด็จพระเพทราชาในฐานะผู้ยึดอำนาจจึงจำเป็นต้องอธิบาย และทำให้การครองราชย์ของพระองค์เป็นสิ่งที่สมควรในสายตาของชนชั้นนำ คณะสงฆ์ และสังคมโดยรวม นักวิชาการตะวันตกที่ศึกษารัฐเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนสมัยใหม่เสนอว่า การสร้างความชอบธรรมในบริบทดังกล่าวมักอาศัยการเชื่อมโยงอำนาจทางการเมืองเข้ากับระเบียบศีลธรรมและจักรวาลทัศน์ที่สังคมคุ้นเคย (Tambiah, 1976) สำหรับอยุธยา ระเบียบศีลธรรมดังกล่าวก็คือพุทธศาสนา โดยเฉพาะคติธรรมราชาและแนวคิดว่า กษัตริย์เป็นผู้ทรงธรรมและผู้พิทักษ์พระศาสนา การเน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะธรรมราชา ช่วยแปลงอำนาจที่ได้มาจากการยึดอำนาจให้กลายเป็นอำนาจที่ถูกอธิบายว่าเกิดจากบุญญาธิการและความเหมาะสมทางศีลธรรม นักวิชาการไทยหลายท่านมองว่า กลไกดังกล่าวเป็นการทำให้อำนาจใหม่กลายเป็นอำนาจตามจารีต ผ่านภาษาและสัญลักษณ์ของพุทธศาสนา (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2548; สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523)

หากพิจารณาในเชิงทฤษฎี พุทธศาสนาในสังคมอยุธยาสามารถมองได้ว่าเป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ (symbolic capital) ที่รัฐนำมาใช้ในการทำให้อำนาจทางการเมืองได้รับการยอมรับ แนวคิดเรื่องทุนเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งพัฒนาขึ้นในสายสังคมวิทยาการเมือง ชี้ให้เห็นว่า อำนาจจะมีเสถียรภาพได้ก็ต่อเมื่อได้รับการยอมรับในระดับความหมายและคุณค่าทางสังคม ไม่ใช่เพียงการบังคับหรือการใช้กำลัง (Bourdieu, 1991) ในกรณีของสมเด็จพระเพทราชา พุทธศาสนาทำหน้าที่เป็นแหล่งทุนเชิงสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุดของรัฐอยุธยา การอุปถัมภ์คณะสงฆ์ การประกอบพระราชพิธีตามจารีตพุทธ และการวางพระองค์ในฐานะผู้พิทักษ์พระศาสนา ล้วนเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ที่ช่วยเปลี่ยนอำนาจทางการเมืองให้กลายเป็นอำนาจที่ชอบธรรมในสายตาของสังคม (Ishii, 1986; Tambiah, 1976) ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนาในอยุธยาเป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาซึ่งกันและกัน รัฐต้องการศาสนาเพื่อสร้างความชอบธรรม ขณะที่ศาสนาก็ได้รับการคุ้มครองและยกระดับสถานะผ่านอำนาจรัฐ ในสมัยสมเด็จพระเพทราชาความสัมพันธ์ดังกล่าวมีความเข้มข้นเป็นพิเศษ เนื่องจากรัฐจำเป็นต้องเร่งสร้างความต่อเนื่องทางอุดมการณ์หลังการเปลี่ยนแปลงอำนาจอย่างรุนแรง

กล่าวโดยสรุป การยึดอำนาจของสมเด็จพระเพทราชาได้เป็นเพียงเหตุการณ์ทางการเมือง หากแต่เป็นกระบวนการสร้างความชอบธรรมใหม่ที่อาศัยพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง ศาสนาในฐานะทุนเชิงสัญลักษณ์ทำให้อำนาจที่ได้มาจากวิกฤตและความรุนแรง สามารถถูกอธิบายใหม่ให้สอดคล้องกับจารีต ความเชื่อ และระเบียบศีลธรรมของสังคมอยุธยาตอนปลาย ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ระบอบอำนาจใหม่สามารถดำรงอยู่ได้ในระยะยาว

การพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา

ภายหลังการยึดอำนาจและการขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2231 สมเด็จพระเพทราชาทรงเผชิญกับการกิจสำคัญในการสร้างเสถียรภาพให้แก่รัฐอยุธยาที่เพิ่งผ่านวิกฤตการเมืองอย่างรุนแรง นโยบายด้านพุทธศาสนาจึงมิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางศาสนา หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ทางการเมืองในการฟื้นฟูระเบียบอำนาจแบบจารีตและตอกย้ำความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองที่ทรงธรรม นักวิชาการหลายคนเห็นตรงกันว่า ในบริบทรัฐก่อนสมัยใหม่ การพระศาสนาเป็นกลไกสำคัญที่เชื่อมโยงอำนาจทางการเมืองเข้ากับระบบคุณค่าและจักรวาลทัศน์ของสังคม (Tambiah, 1976; Wyatt, 2003)

นโยบายด้านศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชาแสดงให้เห็นความพยายามในการเน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะธรรมราชา และองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน การย้ายสถานะดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งในบริบทที่พระองค์มิได้ขึ้นครองราชย์ตามจารีตการสืบราชสมบัติแบบปกติชาลววิทย์ เกษตรศิริ (2548) เสนอว่า การอุปถัมภ์พระศาสนาเป็นวิธีการทำให้อำนาจใหม่ถูกเชื่อมโยงเข้ากับระเบียบอำนาจดั้งเดิมของอยุธยา และช่วยสร้างความต่อเนื่องทางสัญลักษณ์ระหว่างราชวงศ์ใหม่กับรัฐอยุธยาในอดีต ในเชิงอุดมการณ์ แนวคิดธรรมราชาและหลักทศพิธราชธรรมทำหน้าที่เป็นกรอบศีลธรรมที่อธิบายความชอบธรรมของการปกครอง กษัตริย์ที่ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาย่อมถูกมองว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการและสมควรแก่การครองแผ่นดิน (Tambiah, 1976) การพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชาจึงเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ของคุณสมบัติความเป็นกษัตริย์ที่ชอบธรรม

อีกมิติหนึ่งที่สำคัญของนโยบายด้านศาสนา คือการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ในสังคมอยุธยา คณะสงฆ์มิได้เป็นเพียงสถาบันทางศาสนา หากแต่เป็นกลไกทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้และการยอมรับอำนาจของรัฐ นักวิชาการอย่าง Ishii (1986) ชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ในสังคมไทยก่อนสมัยใหม่มีลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน โดยรัฐให้การคุ้มครองและอุปถัมภ์ ขณะที่คณะสงฆ์ช่วยรับรองความชอบธรรมของอำนาจการปกครอง ในสมัยสมเด็จพระเพทราชาความสัมพันธ์ดังกล่าวมีความสำคัญเป็นพิเศษ เนื่องจากรัฐต้องการฐานการยอมรับจากสังคมในวงกว้าง การสนับสนุนคณะสงฆ์และการดำรงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในกิจการพระศาสนา จึงเป็นวิธีการทำให้อำนาจรัฐแทรกซึมเข้าไปในชีวิตประจำวันและจิตสำนึกของประชาชน

นโยบายด้านศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชายังต้องพิจารณาในบริบทของการลดบทบาทอิทธิพลต่างชาติ โดยเฉพาะศาสนาคริสต์และคณะมิชชันนารีที่มีบทบาทอย่างมากในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ นักวิชาการหลายท่านมองว่า การเน้นบทบาทพุทธศาสนาในฐานะศาสนาหลักของรัฐเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการฟื้นฟูอัตลักษณ์และอธิปไตยทางอุดมการณ์ของอยุธยา (Baker & Phongpaichit, 2017; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544) การตอกย้ำความเป็นพุทธรัฐมิได้หมายถึงการปฏิเสธศาสนาอื่นโดยสิ้นเชิง หากแต่เป็นการจัดลำดับความสำคัญทางอุดมการณ์ โดยวางพุทธศาสนาไว้เป็นศูนย์กลางของจักรวาลทัศน์ทางการเมือง นักวิชาการอย่าง Wyatt (2003) ชี้ว่า การปรับทิศทางนโยบายดังกล่าวช่วยลดแรงต้านจากชนชั้นนำแบบจารีต และสร้างฐานสนับสนุนให้กับระบอบอำนาจใหม่ในระยะยาว

โดยสรุปนโยบายและการพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชามิได้เป็นเพียงการทํานุบำรุงศาสนาในเชิงศรัทธา หากแต่เป็นกลไกทางการเมืองที่รัฐใช้ในการฟื้นฟูความชอบธรรม สร้างเสถียรภาพ และทำให้อำนาจใหม่สอดคล้องกับระเบียบอำนาจแบบจารีต พุทธศาสนาในฐานะทุนเชิงสัญลักษณ์ ช่วยเปลี่ยนอำนาจที่ได้มาจากวิกฤตและความรุนแรงให้กลายเป็นอำนาจที่ถูกอธิบายว่าเป็นไปตามหลักธรรมและจารีตของสังคมอยุธยาตอนปลาย

การอุปถัมภ์คณะสงฆ์และพระราชพิธีในสมัยสมเด็จพระเพทราชา

ภายหลังการยึดอำนาจและการสถาปนาราชวงศ์ใหม่ สมเด็จพระเพทราชาทรงเผชิญโจทย์สำคัญในการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองภายใต้โครงสร้างสังคมอยุธยาที่ผูกโยงอำนาจกษัตริย์เข้ากับพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ในสมัยนี้จึงมิได้เป็นเพียงความสัมพันธ์เชิงศรัทธา หากแต่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ต่างฝ่ายต่างอาศัยซึ่งกันและกัน รัฐจำเป็นต้องใช้คณะสงฆ์เป็นฐานรองรับทางศีลธรรม ขณะที่คณะสงฆ์ได้รับการคุ้มครองและอุปถัมภ์จากอำนาจรัฐเพื่อธำรงสถานะและบทบาทในสังคม

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา (2514) ระบุถึงพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเพทราชาในด้านการทํานุบำรุงพระศาสนา การโปรดให้ปฏิสังขรณ์และสร้างพระอาราม การถวายทรัพย์สินของและไทยธรรมแก่พระสงฆ์ และการประกอบพระราชพิธีทางศาสนาพร้อมกับคณะสงฆ์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสะท้อนว่าพระองค์ทรงตระหนักถึงบทบาทของพุทธศาสนาในฐานะกลไกสร้างความสงบและความยอมรับทางการเมืองในช่วงหลังวิกฤตอำนาจ แม้พงศาวดารจะไม่ได้แจกแจงรายละเอียดเชิงทะเบียน เช่น จำนวนไร่นา หรือเขตที่ดินที่ถวายแก่สงฆ์โดยตรง แต่การกล่าวถึงการสถาปนาพระอารามหลวงและการบำรุงวัด ย่อมหมายถึงการจัดสรรทรัพยากรของรัฐเพื่อการดำรงอยู่ของวัดและพระสงฆ์ซึ่งในบริบทอยุธยา ทรัพยากรดังกล่าวมักเกี่ยวข้องกับ ที่นา ข้าพระ และรายได้ประจำของวัด (กรมศิลปากร, 2514) นักวิชาการไทยหลายคนชี้ว่า ในสังคมอยุธยา ความชอบธรรมของกษัตริย์มิได้ตั้งอยู่

บนสายโลหิตเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องแสดงออกผ่านการเป็นธรรมราชา ผู้ทรงอุปถัมภ์พระศาสนา และปกครองบ้านเมืองตามหลักธรรม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544; สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2552) การฟื้นฟูความสัมพันธ์กับคณะสงฆ์ของสมเด็จพระเพทราชาจึงเป็นการเยียวยาความชอบธรรมที่สั่นคลอนจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างรุนแรงในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

พระราชพิธีทางศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา เช่น การถวายผ้าพระกฐิน การบำเพ็ญพระราชกุศล และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระอารามหลวง มิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางศาสนา หากแต่เป็นพื้นที่สาธารณะเชิงสัญลักษณ์ที่รัฐใช้สื่อสารอำนาจและความชอบธรรม (legitimacy) ต่อชนชั้นนำและประชาชนทั่วไป พิธีกรรมเหล่านี้ทำให้กษัตริย์ปรากฏในฐานะผู้ทรงศีล ผู้สืบทอดธรรม และผู้ค้ำจุนจักรวาลตามคติพุทธ-พราหมณ์

จากมุมมองเชิงทฤษฎี พิธีกรรมสามารถถูกมองเป็นรูปแบบหนึ่งของทุนเชิงสัญลักษณ์ (symbolic capital) ตามแนวคิดของ Pierre Bourdieu ซึ่งรัฐใช้แปลงอำนาจทางการเมืองให้กลายเป็นอำนาจที่สังคมยอมรับโดยสมัครใจ (Bourdieu, 1991) ในบริบทอยุธยา พระราชพิธีที่ผูกโยงกับคณะสงฆ์ทำให้อำนาจของกษัตริย์ไม่ปรากฏในรูปของกำลังหรือการบังคับ หากแต่ในรูปของคุณธรรมและความศักดิ์สิทธิ์ นักวิชาการตะวันตกที่ศึกษาสยามยุคต้นสมัยใหม่ เช่น Wyatt (2003) และ Baker & Phongpaichit (2017) ชี้ให้เห็นว่า รัฐอยุธยาใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองมาอย่างต่อเนื่อง การที่สมเด็จพระเพทราชาทรงเน้นบทบาททางศาสนาและพิธีกรรมอย่างเด่นชัด จึงสะท้อนความพยายามฟื้นฟูภาษาทางอำนาจแบบดั้งเดิม เพื่อทดแทนความชอบธรรมที่ขาดหายจากสายราชวงศ์

จากมุมมองดังกล่าวสามารถอธิบายในเชิงกระบวนการได้ว่า เป็นการแปรเปลี่ยน “ทุนทางการเมือง” ไปสู่ “ทุนทางศีลธรรม” โดยมีกษัตริย์เป็นผู้ผลิตและจัดสรรทุนผ่านการอุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนา เช่น การสร้างวัดและการประกอบพระราชพิธี ขณะที่คณะสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้รับรองเชิงสัญลักษณ์ (symbolic legitimation) ให้แก่อำนาจดังกล่าว และประชาชนในฐานะผู้รับสารเป็นผู้ยอมรับและเชื่อถือในความชอบธรรมของอำนาจรัฐโดยมิได้ถูกบังคับ กระบวนการนี้จึงสะท้อนความสัมพันธ์เชิงพลวัตของการผลิต รับรอง และยอมรับทุนทางสังคมและศีลธรรมในโครงสร้างอำนาจของสังคมอยุธยา

เมื่อพิจารณาโดยรวม การอุปถัมภ์คณะสงฆ์และการประกอบพระราชพิธีในสมัยสมเด็จพระเพทราชา เป็นทั้งการสร้างและการสื่อสารอำนาจในเวลาเดียวกัน ความสัมพันธ์กับคณะสงฆ์จึงมิใช่ความสัมพันธ์ที่เป็นกลาง หากแต่เป็นโครงสร้างอำนาจร่วม (co-production of power) ที่ช่วยทำให้ระบอบการเมืองใหม่สามารถยืนหยัดได้ท่ามกลางความทรงจำของความรุนแรงและความไม่มั่นคงทางการเมืองในช่วงเปลี่ยนผ่านราชสำนัก

กรณีศึกษา : การสร้างวัดบรมพุทธารามและการบูรณะวัดพระยาแมน

การศึกษานโยบายการพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชาจะเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อพิจารณาผ่านกรณีของพระอารามที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระราชอำนาจและเครือข่ายศาสนา วัดบรมพุทธารามและวัดพระยาแมนสะท้อนรูปแบบการใช้พุทธศาสนาที่แตกต่างกันแต่เกี่ยวพันกัน กล่าวคือวัดบรมพุทธารามทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของการประกาศอำนาจและการสถาปนาความเป็นธรรมราชา ขณะที่วัดพระยาแมนสะท้อนการประสานอำนาจกับคณะสงฆ์และการสร้างฐานสนับสนุนทางศาสนาในระดับสถาบัน

วัดบรมพุทธารามเป็นพระอารามหลวงที่สมเด็จพระเพทราชาทรงสร้างขึ้นภายหลังการยึดอำนาจและขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2231 โดยมีสถานะเป็น พระอารามประจำรัชกาล การสถาปนาวัดหลวงขึ้นใหม่ในช่วงเปลี่ยนผ่านทางการเมืองเช่นนี้มีนัยสำคัญอย่างยิ่งในรัฐพุทธก่อนสมัยใหม่ เนื่องจากพระอารามประจำรัชกาลเป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่กษัตริย์ใช้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระราชอำนาจกับพระพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ (Tambiah, 1976; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2548) ในเชิงทำเลที่ตั้งวัดบรมพุทธารามตั้งอยู่บริเวณนิเวศสถานเดิมของสมเด็จพระเพทราชา ใกล้เขตพระราชวังหลวงในกรุงศรีอยุธยา พื้นที่ดังกล่าวเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและพิธีกรรมของรัฐ การเลือกสร้างพระอารามหลวงในบริเวณนี้จึงเป็นการแทรกอำนาจเชิงศีลธรรมของกษัตริย์องค์ใหม่เข้าไปในภูมิทัศน์ของราชธานีอย่างจงใจ ทำให้พระราชอำนาจทางโลกและอำนาจทางศาสนาหลอมรวมกันในเชิงพื้นที่ (spatial symbolism) ชื่อของวัดบรมพุทธาราม ยิ่งตอกย้ำการเชื่อมโยงอำนาจกษัตริย์เข้ากับพระพุทธเจ้า ในฐานะบรมครูสูงสุด สื่อสารว่าการปกครองของพระองค์ตั้งอยู่บนฐานของพระธรรมและความชอบธรรมทางศีลธรรม ในบริบทที่สมเด็จพระเพทราชามีได้ขึ้นครองราชย์โดยสายพระโลหิตตรง การสร้างวัดบรมพุทธารามจึงทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการสถาปนาอำนาจใหม่ผ่านศาสนา กล่าวคือเป็นการแปลงอำนาจที่ได้มาจากการยึดอำนาจและวิกฤตการเมืองให้กลายเป็นอำนาจที่ได้รับการยอมรับตามจารีตของรัฐพุทธ การเป็นผู้สร้างและอุปถัมภ์พระอารามหลวงทำให้พระองค์สามารถแสดงบทบาทของธรรมราชา ผู้ทรงคำจูนพระศาสนาและสังคมในภาพรวม ซึ่งเป็นรูปแบบการสร้างความชอบธรรมที่มีพลัยอย่างยิ่งในสังคมอยุธยา (Ishii, 1986; Wyatt, 2003)

ขณะเดียวกันการให้น้ำกระเบื้องเคลือบมางหลังคาพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม พระอารามประจำรัชกาล ก็สามารถตีความได้ว่า เป็นยุทธศาสตร์เชิงสัญลักษณ์ในการสถาปนาและประกาศความชอบธรรมของอำนาจใหม่ผ่านพุทธศาสนา กระเบื้องเคลือบในฐานะวัสดุที่มีต้นทุนสูงและต้องอาศัยเทคโนโลยีการผลิตขั้นก้าวหน้าในยุคนั้น สะท้อนศักยภาพของรัฐในการควบคุมทรัพยากร แรงงาน และองค์ความรู้เชิงช่าง อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความมั่นคงและความพร้อมของราชอำนาจภายหลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ขณะเดียวกัน คุณสมบัติด้านความคงทนและความถาวรของกระเบื้องเคลือบยังทำหน้าที่สื่อความหมายเชิงอุดมการณ์ถึงความยั่งยืนของระบอบอำนาจใหม่ และตอกย้ำภาพลักษณ์ของกษัตริย์ใน

ฐานะธรรมราชาผู้ค้ำจุนพระศาสนา นอกจากนี้ แม้เทคโนโลยีกระเบื้องเคลือบจะเชื่อมโยงกับเครือข่ายการค้าและวัฒนธรรมจากภายนอก แต่การนำมาใช้ในบริบทของพระอารามประจำรัชกาลย่อมสะท้อนกระบวนการคัดเลือกและแปรรูปอิทธิพลต่างวัฒนธรรมให้อยู่ภายใต้กรอบรัฐพุทธแบบอยุธยา มากกว่าจะเป็นการเปิดรับอิทธิพลต่างชาติอย่างเสรีเช่นในรัชสมัยก่อนหน้า ในเวลาเดียวกัน การใช้วัสดุประเภทนี้ยังสร้างความแตกต่างเชิงสถานะระหว่างพระอารามหลวงกับวัดทั่วไป ทำให้ภูมิทัศน์ทางศาสนากลายเป็นพื้นที่ที่สามารถอ่านลำดับชั้นอำนาจและความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างรัฐกับพระศาสนาได้อย่างเป็นรูปธรรม

นัยที่แตกต่างจากวัดบรมพุทธารามซึ่งเน้นการประกาศอำนาจในเชิงสัญลักษณ์ วัดพระยาแมนได้สะท้อนอีกมิติหนึ่งของนโยบายการพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา กล่าวคือ เป็นการประสานอำนาจกับคณะสงฆ์ผ่านการบูรณะและพิธีกรรม พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ระบุว่า "ณ ปีวอกศก (จุลศักราช 1054 พ.ศ. 2235) ทรงพระราชศรัทธาให้สถาปนาวัดพระยาแมน 2 ปีจึงสำเร็จ แล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งให้แต่งการสมโภชฉลองวัดพระยาแมน ให้ตั้งสัทธิธาดอกไม้เพลิง โรงโชน โรงรำและหกดะเมนไต้ลวดและโชนรับด้วย ครั้นแต่งการสมโภชเสร็จแล้ว จึงทรงพระราชดำเนียรเรือพระที่นั่งกิ่งและดั่งกัน แห่หน้าหลังเป็นกระบวนการพยุหยาตรา ไปประทับหน้าฉนวนหน้าวัดพระยาแมน เภณฑ์พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์และฉัน 300 รูปแล้วถวายผ้าและเครื่องไทยทาน แล้วมีการสมโภชครบ 3 วัน 3 คืน " ซึ่งแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระเพทราชาทรงให้ความสำคัญกับการปฏิสังขรณ์วัดพระยาแมนอย่างมาก มีการจัดพิธีสมโภชและการประชุมสงฆ์ พร้อมทั้งถวายปัจจัยและสิ่งจำเป็นแก่พระสงฆ์จำนวนมาก การกระทำดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการทำนุบำรุงศาสนา หากแต่เป็นการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกับคณะสงฆ์ในเชิงสถาบัน บทบาทของวัดพระยาแมนในสมัยนี้จึงเป็นพื้นที่ที่รัฐใช้สื่อสารกับคณะสงฆ์โดยตรง ผ่านพิธีกรรม การแต่งตั้งสมณศักดิ์ และการอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการ ซึ่งช่วยทำให้คณะสงฆ์กลายเป็นเครือข่ายสนับสนุนทางศีลธรรมของอำนาจรัฐในช่วงที่ความชอบธรรมยังเปราะบาง (Baker & Phongpaichit, 2017; Ishii, 1986)

เมื่อเปรียบเทียบวัดบรมพุทธารามกับวัดพระยาแมน จะเห็นได้ว่าการพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชามีลักษณะเป็นกลยุทธ์สองระดับ วัดบรมพุทธารามทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการ “ประกาศอำนาจ” (declaration of authority) ผ่านการสถาปนาพระอารามประจำรัชกาลในพื้นที่ศูนย์กลางของรัฐ สื่อสารความเป็นธรรมราชาและความชอบธรรมของอำนาจใหม่ในเชิงอุดมการณ์ ขณะที่วัดพระยาแมนทำหน้าที่ในการ “ประสานอำนาจ” (consolidation of authority) ผ่านการบูรณะพิธีกรรม และการอุปถัมภ์คณะสงฆ์ เพื่อสร้างเครือข่ายสนับสนุนทางศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งสองมิติทำงานควบคู่กัน โดยการประกาศอำนาจสร้างกรอบความชอบธรรมในระดับสัญลักษณ์ ส่วนการประสานอำนาจช่วยให้อำนาจดังกล่าวฝังรากในโครงสร้างสังคมและสถาบันศาสนา

การพระศาสนาสมัยสมเด็จพระเพทราชากับรัชสมัยอื่น

เมื่อพิจารณาการพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชากับรัชสมัยอื่น ๆ ของกรุงศรีอยุธยา จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าบทบาทของพุทธศาสนาในฐานะกลไกทางอำนาจมิได้ดำรงอยู่อย่างคงที่ หากแต่แปรผันไปตามบริบทความมั่นคงและปัญหาความชอบธรรมของรัฐ ในรัชสมัยที่อำนาจกษัตริย์มีเสถียรภาพ เช่น สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พุทธศาสนาถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างรัฐ และจารีตการปกครอง โดยทำหน้าที่รองรับระเบียบทางการเมืองและสังคมในระยะยาว มากกว่าการถูกใช้เพื่อแก้ไขวิกฤตอำนาจเฉพาะหน้า (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2548; Tambiah, 1976) ขณะที่ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งอำนาจของกษัตริย์ตั้งอยู่บนบารมีส่วนพระองค์ เครือข่ายขุนนาง และการทูตกับต่างประเทศ พุทธศาสนายังคงเป็นศาสนาหลักของรัฐ ยังมิได้ถูกระดมใช้ในฐานะเครื่องมือสร้างความชอบธรรมอย่างเข้มข้น หากแต่ดำรงอยู่ร่วมกับศาสนาและอิทธิพลทางความคิดจากต่างชาติในลักษณะของพื้นที่แข่งขันเชิงอำนาจและอุดมการณ์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544; Smithies, 1994; Wyatt, 2003) อย่างไรก็ตาม ภายหลังวิกฤตการเมืองปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์และการยึดอำนาจของสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งมีได้ตั้งอยู่บนสายพระโลหิตโดยตรง ความจำเป็นในการสร้างความชอบธรรมใหม่ทำให้พุทธศาสนาถูกดึงขึ้นมาเป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ของรัฐอย่างเด่นชัดและเป็นระบบมากกว่ารัชสมัยอื่น กล่าวคือ ศาสนาถูกใช้เพื่ออธิบาย เปลี่ยนความหมาย และทำให้อำนาจที่ได้มาจากการยึดอำนาจกลายเป็นอำนาจที่ถูกต้องในเชิงศีลธรรมและจารีตการปกครองของสังคมอยุธยา (Baker & Phongpaichit, 2017; Ishii, 1986) เมื่อเปรียบเทียบกับกษัตริย์อยุธยาตอนปลายรัชสมัยอื่น ๆ หลังจากนั้นจะพบว่าบทบาทเชิงการเมืองของพุทธศาสนาค่อย ๆ ลดความเข้มข้นลงและกลับไปทำหน้าที่เชิงจารีตและพิธีกรรมมากขึ้น เมื่อโครงสร้างอำนาจของรัฐเริ่มมีเสถียรภาพ ดังนั้น การพระศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชาจึงอาจถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาพุทธศาสนาถูกใช้ในเชิงอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างเข้มข้นที่สุดช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์อยุธยา สะท้อนให้เห็นว่าศาสนาในรัฐพุทธก่อนสมัยใหม่มิได้เป็นเพียงระบบความเชื่อ หากแต่เป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการวิกฤตอำนาจและสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐในยามเปลี่ยนผ่านทางการเมือง

บทสรุป

บทความนี้ได้ศึกษาบทบาทของพระพุทธรูปศาสนาในฐานะกลไกสำคัญในการสร้างความชอบธรรมทางอำนาจของรัฐในสมัยสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ภายหลังวิกฤตการเมืองในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ การเปลี่ยนแปลงราชวงศ์และความไม่มั่นคงของอำนาจทำให้สถาบันกษัตริย์จำเป็นต้องแสวงหาความชอบธรรมในรูปแบบใหม่ โดยไม่อาจพึ่งพาความชอบธรรมจากสายพระโลหิตหรือจารีตเดิมเพียงอย่างเดียว

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า สมเด็จพระเพทราชาทรงใช้นโยบายด้านพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ เพื่อแปรอำนาจทางการเมืองที่ได้มาจากการยึดอำนาจให้กลายเป็นอำนาจเชิงศีลธรรมที่สังคมยอมรับ ผ่านการอุปถัมภ์คณะสงฆ์ การประกอบพระราชพิธี และการสร้างหรือบูรณะพระอาราม นโยบายเหล่านี้ มิได้เป็นเพียงการทำนุบำรุงศาสนาในเชิงศรัทธา หากแต่เป็นการใช้ศาสนาในฐานะทุนเชิงสัญลักษณ์ของรัฐ เพื่อสื่อสารภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในฐานะธรรมราชาผู้ค้ำจุนระเบียบทางศีลธรรมและจักรวาล กรณีศึกษา เกี่ยวกับการสร้างและบูรณะวัดสะท้อนให้เห็นยุทธศาสตร์ทางศาสนาที่หลากหลายของรัฐอยุธยาในสมัยนี้ วัดบรมพุทธารามในฐานะพระอารามประจำรัชกาลทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ของการประกาศ อำนาจ และการสถาปนาความชอบธรรมของระบอบการเมืองใหม่ในระดับศูนย์กลาง ขณะที่วัดพระยาแมน แสดงบทบาทของการประสานอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์และชุมชน ผ่านการบูรณะ พิธีกรรม และเครือข่ายทางศาสนาในระดับท้องถิ่น การดำเนินนโยบายในทั้งสองมิตินี้ช่วยให้รัฐสามารถ สร้างทั้งการยอมรับในเชิงอุดมการณ์และความมั่นคงในเชิงโครงสร้างไปพร้อมกัน ในด้านความสัมพันธ์รัฐ กับคณะสงฆ์ แม้ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนของการถวายที่ดินหรือทรัพย์สินแก่คณะสงฆ์ในลักษณะ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของวัดอย่างกว้างขวาง แต่การอุปถัมภ์ในรูปของพิธีกรรม ทรัพย์สินของ และพระอารามหลวงก็เพียงพอที่จะทำให้คณะสงฆ์กลายเป็นฐานรองรับความ ชอบธรรม ของรัฐ นโยบายทางศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชาจึงควรถูกเข้าใจในฐานะการลงทุนเชิงสัญลักษณ์ มากกว่าการปฏิรูปเชิงโครงสร้าง พระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชาจึงมิได้เป็นเพียงสถาบัน ทางศาสนา หากแต่เป็นกลไกทางการเมืองที่มีบทบาทสำคัญในการเยียวยาวิกฤตความชอบธรรม และธำรงเสถียรภาพของรัฐอยุธยา การศึกษานี้ช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา และอำนาจรัฐในสังคมไทยก่อนสมัยใหม่ และชี้ให้เห็นว่าความชอบธรรมทางการเมืองมิได้ดำรงอยู่โดย อัตโนมิตี หากแต่ต้องถูกสร้าง ต่อรอง และสื่อสารผ่านสถาบันทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา

บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า การดำเนินนโยบายด้านพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา มิได้เป็น เพียงความพยายามในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในเชิงศาสนพิธีหรือศีลธรรมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นส่วนหนึ่ง ของกระบวนการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองภายหลังการเปลี่ยนผ่านอำนาจจากราชวงศ์เดิมไปสู่ ราชวงศ์ใหม่ในแง่นี้ พุทธศาสนาจึงมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นสถาบันทางจิตวิญญาณ หากยังทำหน้าที่ เป็น “กลไกเชิงสัญลักษณ์” ที่ช่วยแปรเปลี่ยนอำนาจทางการเมืองให้กลายเป็นอำนาจที่ได้รับการยอมรับ ในระดับสังคม โดยมีกษัตริย์เป็นผู้กำหนดและอุปถัมภ์ คณะสงฆ์เป็นผู้รับรอง และประชาชนเป็นผู้ยอมรับ โดยสมัครใจ ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างระเบียบอำนาจใหม่ที่อาศัยศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้าง ความชอบธรรมและความมั่นคงของรัฐ

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (ม.ป.ป.). *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)*. กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2514). *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา*. คลังวิทยา.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2548). *อยุธยา: ประวัติศาสตร์และการเมือง*. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2544). *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*. มติชน.
- สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2523). *ความคิดทางการเมืองไทย*. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2552). *อยุธยา ยศยิ่งฟ้า: ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมกรุงศรีอยุธยา ว่าด้วยวิถีชีวิตไพร่ฟ้าข้าไทย*. กองทุนแบ่งปันเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะ.
- Baker, C., & Phongpaichit, P. (2017). *A history of Ayutthaya: Siam in the early modern world*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.
- Ishii, Y. (1986). *Sangha, state, and society: Thai Buddhism in history*. University of Hawai'i Press.
- Smithies, M. (1994). *A Siamese embassy to France, 1686*. White Lotus.
- Tambiah, S. J. (1976). *World conqueror and world renouncer: Buddhism and polity in Thailand*. Cambridge University Press.
- Wyatt, D. K. (2003). *Thailand: A short history*. (2nd ed.). Yale University Press.

นันทโพนันทสูตรคำหลวง: พุทธธรรม คติความเชื่อ และคุณค่าทางวัฒนธรรมในวรรณกรรมอยุธยา

Nandopananda Sutra Kham Luang: Buddhist Teachings, Beliefs, and Cultural Values in Ayutthaya Literature

พระมหาสารวุธ โภธิศรีขาม / Phramahasarawut Phosrikham

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ประเทศไทย

Faculty of Religion and Philosophy, Mahamakut Buddhist University, Thailand

Srawuthbodh2020@gmail.com

วันที่รับบทความ 6 พฤศจิกายน 2568 / แก้ไขบทความ 1 มกราคม 2569 / ตอรับบทความ 22 มิถุนายน 2569

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาพุทธธรรม คติความเชื่อ และคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ปรากฏใน นันทโพนันทสูตรคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (เจ้าฟ้ากุ้ง) วรรณกรรมคำหลวงสมัยอยุธยาที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและสะท้อนภูมิปัญญาทางวรรณศิลป์ของสังคมไทย การศึกษานี้ใช้วิธีวิเคราะห์เอกสารและการตีความด้วยบท โดยพิจารณาเนื้อหา โครงสร้างการประพันธ์ และบทบาททางสังคมของวรรณกรรม ผลการศึกษาพบว่า นันทโพนันทสูตรคำหลวง ถ่ายทอดหลักพุทธธรรมสำคัญ ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา รวมทั้งคุณธรรมด้านเมตตากรุณา ผ่านการนำเสนอปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้ากับพญานาคในนันทโพนันท โดยให้พญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนกิเลสและอวิชชา ขณะที่การปราบพญานาคสะท้อนชัยชนะของธรรมเหนืออธรรม นอกจากนี้ วรรณกรรมเรื่องดังกล่าวยังสืบทอดคติความเชื่อเรื่องความเป็นสิริมงคลและค่านิยมทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาอย่างต่อเนื่อง ข้อค้นพบจากการศึกษาชี้ให้เห็นว่า นันทโพนันทสูตรคำหลวง เป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรม คติความเชื่อ และวรรณศิลป์ อันแสดงบทบาทของวรรณกรรมในการสืบทอดองค์ความรู้และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมไทย

คำสำคัญ: นันทโพนันทสูตรคำหลวง พุทธธรรม คติความเชื่อและคุณค่าทางวัฒนธรรม

Abstract

This article examines the Buddhist teachings, traditional beliefs, and cultural values reflected in Nandopananda Sutra Kham Luang, a royal literary work composed by Prince Thammathibet (Chao Fa Kung) during the Ayutthaya period. As an important religious text, the work played a significant role in disseminating Buddhist teachings while reflecting the

literary wisdom of Thai society. The study employs documentary analysis and textual interpretation, focusing on the text's content, literary structure, and social functions. The findings reveal that Nandopananda Sutra Kham Luang conveys essential Buddhist principles, including morality (sīla), concentration (samādhi), and wisdom (paññā), as well as the virtue of compassion. The narrative portrays the interaction between the Buddha and the Nandopananda Naga, with the naga symbolizing defilements and ignorance, while its subjugation represents the triumph of righteousness over unrighteousness. The text also preserves beliefs concerning auspiciousness and religious values that have long influenced Thai society. The study concludes that the Nandopananda Sutra Kham Luang serves as an important cultural document that reflects the close relationship among Buddhist teachings, traditional beliefs, and literary art, highlighting literature's role in preserving cultural knowledge and Thai identity across generations.

Keywords: Nandopananda Sutra Kham Luang, Buddhist Teachings, Cultural Values and Beliefs

1. บทนำ

วรรณกรรมไทยสมัยอยุธยาเป็นหนึ่งในมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งในบริบทของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งไม่เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสืบทอดศรัทธาและความเข้าใจในพระพุทธศาสนา หากยังสะท้อนถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ และภูมิปัญญาของคนไทยในสมัยนั้น หนึ่งในวรรณกรรมที่มีบทบาทสำคัญและได้รับการยกย่องอย่างสูงในปัจจุบัน คือ “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้า-ธรรมธิเบศร (เจ้าฟ้ากุ้ง) เมื่อปี พ.ศ. 2279

“นันทโพนันทสูตรคำหลวง” ถือเป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่ผสมผสานพลังของการเล่าเรื่องกับหลักธรรมคำสอน โดยเนื้อหาที่มีลักษณะถ่ายทอดคุณค่าทางจริยธรรมผ่านภาษาที่งดงามและมีพลังในการปลุกเร้าความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทำให้วรรณกรรมชิ้นนี้มีได้เป็นเพียงบันทึกเรื่องราวเชิงศาสนาเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเผยแผ่หลักธรรมสู่ประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังมีคุณูปการต่อการสร้างสำนึกในมิติทางศิลปะ วัฒนธรรม และจริยธรรม

คุณค่าของวรรณกรรมชิ้นนี้ได้รับการต่อยอดในระดับนานาชาติ เมื่อองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ประกาศขึ้นทะเบียน “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” เป็น มรดกความทรงจำแห่งโลก (Memory of the World, MOW) ในทะเบียนระดับนานาชาติ เมื่อวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2568 การขึ้นทะเบียนดังกล่าวสะท้อนถึงความสำคัญของเอกสารโบราณล้ำค่านี้ในฐานะ

ที่เป็นส่วนหนึ่งของ “มรดกทางความรู้ของมนุษยชาติ” (UNESCO, 2025) ตลอดจนเป็นหลักฐานยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองของวรรณกรรมไทยในฐานะเครื่องมือเชิงศาสนาและสังคมที่มีพลังอย่างสร้างสรรค์และยั่งยืน

นันทโพนันทสูตรคำหลวง เป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นยุคที่พระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับการสนับสนุนอย่างสูงสุดจากราชสำนักสยามและพุทธศาสนิกชน เนื้อหาของวรรณกรรมนี้เป็น การบันทึกเรื่องราวของพญานาคันโพนันทะ ที่มีอำนาจและความดื้อรั้น ซึ่งพระพุทธเจ้าต้องใช้ปัญญาและความเมตตา ในการปราบพญานาคตนนี้ เนื้อเรื่องในพระสูตรดังกล่าวจึงเป็นเสมือนตัวแทนของการแสดงออกถึงหลักธรรมคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนา เช่น การใช้ปัญญาในการแก้ปัญหา การมีเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ และการดำรงมั่นในความดีงาม

การประพันธ์นันทโพนันทสูตรคำหลวงเกิดขึ้นในบริบทที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักของอาณาจักรอยุธยา และมีบทบาทสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิต คติความเชื่อ ขนบ ธรรมเนียม จารีต ประเพณีและค่านิยมของประชาชนในยุคสมัยนั้น วรรณกรรมคำหลวงซึ่งมักจะเป็นงานที่ได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนัก โดยตรงมีหน้าที่ในการสืบทอดและเผยแพร่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาไปยังประชาชนในวงกว้าง การประพันธ์วรรณกรรม เช่น “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” จึงไม่เพียงแต่เป็นการบันทึกเรื่องราวทางศาสนา แต่ยังเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความศรัทธา ความรักความเมตตา และปัญญาหรือความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการกล่าวถึงหลักธรรมคำสอนที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ผ่านการเล่าเรื่องที่เกี่ยวกับการปราบพญานาคันโพนันทะของพระพุทธเจ้า โดยหลักธรรมสำคัญในวรรณกรรมนี้ได้ใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นองค์ประกอบสำคัญของการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการใช้ปัญญาในการแก้ปัญหา และการเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ในชีวิต วรรณกรรมนี้ยังเน้นถึงความสำคัญของการมีเมตตากรุณาซึ่งเป็นคุณธรรมที่พระพุทธเจ้าใช้ในการปราบพญานาค แทนที่จะใช้ความรุนแรง เหมือนใช้น้ำเย็นดับไฟ นอกจากนี้ ตัวละครในนันทโพนันทสูตรคำหลวงยังถูกออกแบบเพื่อเป็นตัวแทนของคุณธรรม จริยธรรม และสะท้อนหลักธรรมในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าในเรื่องนี้เป็นตัวแทนของปัญญา ความเมตตา และการอดทนต่อความยากลำบาก ในขณะที่พญานาคันโพนันทะเป็นตัวแทนของอุปสรรคและกิเลสที่จะต้องเอาชนะและก้าวผ่านไปให้ได้ การดำเนินเรื่องและพฤติกรรมของตัวละครเหล่านี้จึงเป็นการสอนหลักธรรมให้กับผู้อ่านหรือผู้ฟังในยุคหนึ่งได้อย่างลึกซึ้ง วรรณกรรมนี้ยังทำหน้าที่เป็นแบบอย่างของการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน จากที่กล่าวมาข้างต้น บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์สำคัญในการสำรวจคุณค่าของคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏใน “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” ที่ส่งผลต่อการส่งเสริมและเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาจากอดีตสู่ปัจจุบันผ่านวรรณกรรมระดับโลก

2. ความเป็นมาและสถานะของตัวบท

นันทโพนันทสูตรคำหลวง เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและพระอานนท์ในการปราบพญานาคันโพนันทที่สร้างความเดือดร้อนในจักรวาล เรื่องราวนี้ถูกนำมาดัดแปลงและประพันธ์ใหม่โดยเจ้าฟ้ากุ้งให้มีความสอดคล้องกับบริบทและความเชื่อของสังคมไทยในสมัยนั้น พระองค์ได้นำเสนอเรื่องราวนี้ด้วยภาษาและสำนวนที่สละสลวย ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมคำหลวง

2.1 ความเป็นมาของวรรณกรรมนันทโพนันทสูตรคำหลวง

วรรณกรรมไทยในสมัยอยุธยาเป็นหนึ่งในมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าสูง ไม่เพียงแต่เป็นแหล่งความรู้ทางศาสนาและปรัชญาเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสืบทอดและเผยแผ่ศาสนาพุทธในสังคมไทย หนึ่งในวรรณกรรมสำคัญในยุคนี้คือ “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” ซึ่งประพันธ์โดยเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร (เจ้าฟ้ากุ้ง) ผู้เป็นกวีเอกที่มีชื่อเสียงและเป็นหนึ่งในบุคคลสำคัญในวงวรรณกรรมของกรุงศรีอยุธยา การศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้ไม่เพียงแต่จะช่วยให้เราเข้าใจถึงเนื้อหาและบทบาทสำคัญของวรรณกรรมไทยในสมัยนั้น แต่ยังเป็นการสำรวจถึงความคิดและความเชื่อของผู้ประพันธ์ที่สะท้อนผ่านผลงานของพระองค์อีกด้วย

เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร หรือเจ้าฟ้ากุ้ง ทรงมีความสามารถทางกวีนิพนธ์และได้รับการยกย่องว่าเป็นกวีที่มีฝีมือยอดเยี่ยมในยุคกรุงศรีอยุธยา เจ้าฟ้ากุ้งทรงมีผลงานประพันธ์ที่มีชื่อเสียงหลายเรื่อง รวมถึง “กาพย์เห่เรือ” และ “นิราศธารทองแดง” แต่หนึ่งในผลงานที่สำคัญด้านพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่าที่สุดคือ “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่สะท้อนถึงความรู้และความเข้าใจในพระพุทธศาสนาของพระองค์ ทั้งนี้ การประพันธ์นันทโพนันทสูตรคำหลวง แสดงให้เห็นถึงความสามารถทางกวีและความเข้าใจลึกซึ้งในธรรมะของเจ้าฟ้ากุ้ง พระองค์สามารถนำเสนอเนื้อหาทางศาสนาได้อย่างมีศิลปะและมีความสละสลวยในการใช้ภาษา ซึ่งทำให้งานวรรณกรรมนี้มีความน่าสนใจและมีคุณค่าสูงส่งในแง่ของวรรณศิลป์และศาสนศิลป์

นันทโพนันทสูตรคำหลวง เอกสารโบราณประเภทหนังสือสมุดไทยที่มีคุณค่าและมีความสำคัญมากอยู่ในความดูแลของกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นในสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ครองราชย์พุทธศักราช 2275-2301) มีชื่อเรื่องปรากฏในต้นฉบับหลายแห่งว่า “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” เป็นพระราชนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรไชยเชษฐสุริวงษหรือเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร กล่าวถึงพระนามผู้ทรงนิพนธ์ว่า “สิริปาโล ผู้ชื่อพระมหาสิริบาล” หมายถึงสมณนามของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ขณะทรงพระผนวชอยู่ ณ วัดโคกแสง โดยทรงนิพนธ์แล้วเสร็จ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนแปด ขึ้น 15 ค่ำ ปีมะโรงนักษัตร อัฐศก จุลศักราช 1098 ตรงกับพุทธศักราช 2279

เรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงนี้ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์ทรงพระนิพนธ์ “แปลแต่ง” จากเรื่อง “พระบาฬินนโพนันทสูตร” ของพระมหาพุทธสิริเถระซึ่งประพันธ์เป็นภาษาบาลีด้วยสมาสนาชาดยาว การกล่าวว่าเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงเป็นพระนิพนธ์ “แปลแต่ง” เพราะเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร มิได้ทรงแปลถ่ายถอดจากภาษาบาลีมาเป็นข้อความภาษาไทยเท่านั้น แต่ยังทรงเลือกสรรถ้อยคำที่สละสลวย นำมาร้อยเรียงเป็นร้อยยาวที่มีสัมผัสต่อเนื่องกันไปตลอดทั้งเรื่อง นักวิชาการบางส่วนระบุว่าเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงเป็นคำประพันธ์ประเภทคำหลวงที่ประกอบด้วยร้อยยาวและโคลงสี่สุภาพจำนวน 2 บท แต่ผู้เขียนเห็นว่า โคลงสี่สุภาพ จำนวน 2 บทที่ปรากฏท้ายเรื่องนั้นมิได้เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์ แต่น่าจะเป็นข้อความที่อาลักษณ์เป็นผู้ประพันธ์ขึ้น (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ และ ยรรยงค์ สิกขะฤทธิ, 2561) อีกทั้งยังทรงเพิ่มเติมเนื้อหาและข้อความบางประการที่ไม่ปรากฏในต้นฉบับภาษาบาลี (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, 2557) จึงถือได้ว่า เรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงนี้เป็นพระนิพนธ์ “แปลแต่ง” อย่างชัดเจน โดยเนื้อหาสำคัญของเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงตรงกับบทสวดพาหุงหรือบทถวายพรพระบทที่ 7 ซึ่งกล่าวถึงชัยชนะของพระพุทธเจ้าในการทรมานพญานันทโพนันทนาคราชด้วยการแสดงฤทธิ์ ในตอนท้ายสมุดไทยเรื่องนี้ได้ระบุที่มาของเรื่องว่ามาจาก 2 แหล่ง ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค และพระอรรถกถา อปทาน อย่างไรก็ตามไม่พบว่าในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรคปรากฏเรื่องพญานันทโพนันทนาคราช แต่ปรากฏในอรรถกถาอปทาน (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, ขุ.อป.อ. 70/459-462) และยังปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา สัจฉินิบาต มหาโมคคัลลานะ เถรคาถาวันณนา (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, ขุ.เถร.อ. 53/453-456) อีกด้วย ดังที่วัชร รมะนันท์ กล่าวว่า “วรรณคดีเรื่องนี้ (นันทโพนันทสูตรคำหลวง) เป็นวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เนื้อเรื่องเดิมมีอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาแห่งเถรคาถา (ปรมัตถทีปนีของธรรมปาละ)” (วัชร รมะนันท์, 2522) และศักดิ์ ศรี แยมันดดา กล่าวว่า “เรื่องนันทโพนันทสูตรมีที่มาจากอรรถกถา สัจฉินิบาต มหาโมคคัลลานเถร คาถาที่ 1 ในอรรถกถาแห่งเถรคาถา” (ศักดิ์ศรี แยมันดดา, 2543) รวมทั้งอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล ได้กล่าวว่า “เรื่องโมคคัลลานะทรมานพระยานันทโพนันทนาคราชนั้น ไม่พบในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ตามที่ผู้นิพนธ์กล่าวอ้าง พบแต่ในคัมภีร์อรรถกถาแห่งเถรคาถา” (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2553) จะเห็นว่า เรื่องนันทโพนันทะนี้มีได้ปรากฏในพระไตรปิฎกในหมวดใด ๆ แต่ปรากฏในอรรถกถา หมวดขุททกนิกายทั้งเถรคาถาและอปทาน ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงพระมหาโมคคัลลานะทรมานพญานันทโพนันทนาคราชเหมือนกัน

จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จึงอาจเป็นไปได้ว่า พระมหาพุทธสิริเถระนำเค้าโครงเรื่องนันทโพนันทสูตรจากพระอรรถกถา ขุททกนิกาย เถรคาถา หรืออปทานมาประพันธ์ขยายความด้วยภาษาบาลีที่เป็นสมาสนาชาดยาว ซึ่งปรากฏชื่อในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ว่า “พระบาฬินนโพนันทสูตร” แต่มิได้ระบุว่าเป็นผู้สำเร็จเมื่อใด และเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ได้ทรงนำพระบาฬินนโพนันทสูตรนี้มาเป็นต้นฉบับในการแปลแต่งเป็นเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวง กล่าวได้ว่า ในช่วงสมัยอยุธยา วรรณกรรมทางศาสนาได้รับการ

สนับสนุนจากราชสำนักอย่างกว้างขวาง สังคมไทยในสมัยนั้นยึดถือศาสนาพุทธเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ราชสำนักมีบทบาทสำคัญในการสร้างและสนับสนุนงานประพันธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนา เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนาและส่งเสริมค่านิยมทางศีลธรรม วรรณกรรมคำหลวงซึ่งมักจะเป็นงานประพันธ์ที่ได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนัก เป็นแหล่งความรู้และความศรัทธาที่ได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ในบริบทนี้ “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” จึงถือเป็นหนึ่งในวรรณกรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทยในสมัยนั้น

2.2 โครงสร้างและศิลปะการประพันธ์

โครงสร้างของ “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” ถูกออกแบบมาให้สอดคล้องกับการเล่าเรื่องในรูปแบบของวรรณกรรมคำหลวง โดยแบ่งออกเป็นตอนๆ ซึ่งแต่ละตอนจะบรรยายถึงพุทธานุภาพและบทบาทของพระมหาโมคคัลลานะในการทรมานพญานาคันนโพนันท ภายใต้พระพุทธานุญาตของพระพุทธเจ้า เนื้อหามุ่งเน้นไปที่การใช้ปัญญาและความเมตตาในการแก้ไขปัญหาและเอาชนะอุปสรรค ซึ่งเป็นคุณค่าที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ด้านการใช้ภาษาในวรรณกรรมนี้มีความสละสลวยและมีความหมายลึกซึ้ง เจ้าฟ้ากุ้งได้แสดงความสามารถในการใช้คำและสำนวนที่ทำให้เรื่องราวมีความน่าสนใจและทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความสง่างามของพระพุทธเจ้าและความยิ่งใหญ่ของพระธรรม

3. พุทธธรรมและสัญลักษณ์

การวรรณกรรมไทยโบราณมีความสำคัญในการสะท้อนและเผยแพร่วัฒนธรรมทางศาสนา นันทโพนันทสูตรคำหลวง เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนในการสะท้อนคุณธรรมในตัวละคร โดยเฉพาะพระพุทธเจ้าที่แสดงออกถึงความเมตตาและกรุณาในการเผชิญกับปัญหาและการจัดการกับพญานาคันนโพนันท และพระอานนท์ พระโมคคัลลานะและตัวละครอื่น ๆ ตัวละครที่อยู่รอบข้างพระพุทธเจ้าได้รับการแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน การศึกษาเนื้อหาของวรรณกรรมนี้ช่วยให้เราเห็นถึงการนำเสนอคุณธรรมและบทบาทของพระพุทธเจ้าในการสื่อสารหลักธรรมสำคัญผ่านการดำเนินเรื่อง

3.1 พระพุทธเจ้า: แบบอย่างแห่งเมตตาและปัญญา

ในการเผชิญหน้ากับพญานาคันนโพนันทะ พระพุทธเจ้าใช้วิธีการที่เต็มไปด้วยความเมตตาและกรุณา การเผชิญหน้าไม่ใช่การแสดงความโกรธหรือการใช้ความรุนแรง แต่เป็นการใช้คำสอนที่มีความเมตตาและกรุณาเพื่อให้พญานาคเห็นถึงข้อผิดพลาดและปรับเปลี่ยนพฤติกรรม การดำเนินเรื่องนี้นสะท้อนถึงการใช้หลักธรรมในการจัดการกับปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ซึ่งผลลัพธ์จากการใช้ความเมตตาและกรุณาของพระพุทธเจ้าเห็นได้ชัดในพฤติกรรมของพญานาค หลังจากที่ได้รับ การสอนและความกรุณาจากพระพุทธเจ้า พญานาคเริ่มเข้าใจถึงหลักธรรมและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการสะท้อนถึงผลที่เกิดจากการใช้ความเมตตาและกรุณาในการจัดการกับปัญหา ซึ่งนำไปสู่การสร้างความสะดวกและความเข้าใจที่ยั่งยืน

ภาพสะท้อนคุณธรรมของพระพุทธเจ้าในนันทโพนันทสูตรคำหลวง มีความสำคัญในการส่งเสริมหลักธรรมของพระพุทธศาสนา การใช้ความเมตตาและกรุณาเป็นเครื่องมือในการจัดการกับปัญหาและอุปสรรคช่วยสร้างสังคมที่มีความสงบและสมานฉันท์ การศึกษาวรรณกรรมนี้จึงเป็นการเรียนรู้และปฏิบัติธรรมที่สำคัญต่อการพัฒนาสังคม อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าที่แสดงถึงความเมตตาและกรุณาในวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม การศึกษาและการปฏิบัติตามคุณธรรมเหล่านี้ช่วยให้ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถเผชิญกับสถานการณ์ต่างๆ ในชีวิตด้วยความเข้าใจและความเมตตา การประยุกต์ใช้หลักธรรมเหล่านี้ในการดำเนินชีวิตเป็นการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องและมีประสิทธิภาพ

กล่าวได้ว่า นันทโพนันทสูตรคำหลวง เป็นวรรณกรรมที่สำคัญในการสะท้อนคุณธรรมของพระพุทธเจ้าผ่านความเมตตาและกรุณา การใช้คุณธรรมเหล่านี้ในการจัดการกับพญานาคและการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่ช่วยให้สถานการณ์ดีขึ้น แต่ยังเป็นการส่งเสริมหลักธรรมของพระพุทธศาสนาในสังคม การศึกษาบทบาทของพระพุทธเจ้าในวรรณกรรมนี้ช่วยให้เราเข้าใจถึงวิธีการใช้คุณธรรมในการเผชิญกับปัญหาและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชีวิตประจำวัน

3.2 พุทธสาวก: แบบอย่างแห่งการปฏิบัติธรรม

ตามที่กล่าวข้างต้นว่า นันทโพนันทสูตรคำหลวง เป็นหนึ่งในผลงานที่สะท้อนคุณธรรมในตัวละครต่างๆ อย่างชัดเจน โดยเฉพาะพระอานนท์ พระโมคคัลลานะ และสาวกอื่น ๆ ที่ได้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ การศึกษาเนื้อหาของวรรณกรรมจะช่วยให้เห็นภาพรวมของการปฏิบัติตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนผ่านตัวละครเหล่านี้

พระอานนท์เป็นหนึ่งในสาวกที่สำคัญของพระพุทธเจ้า และในนันทโพนันทสูตรคำหลวง พระอานนท์ได้แสดงถึงความอดทนและการอุทิศตนในการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า พระอานนท์มักทำหน้าที่เป็นผู้ฟังและเก็บรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียด ในสถานการณ์ที่ท้าทาย เช่น การเผชิญหน้ากับพญานาคันโพนันท พระอานนท์แสดงถึงความอดทนและความตั้งใจในการทำหน้าที่ของตนอย่างเต็มที่ นอกจากนี้ พระอานนท์ยังแสดงถึงความเข้าใจในหลักธรรมและการสนับสนุนคำสอนของพระพุทธเจ้า มีบทบาทในการช่วยเผยแพร่คำสอนและการประยุกต์ใช้หลักธรรมในการแก้ไขปัญหา การสนับสนุนของพระอานนท์ช่วยให้การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสร้างผลลัพธ์ที่ดี

ด้านพระโมคคัลลานะเป็นสาวกที่มีความสามารถในการควบคุมจิตใจและมีพลังสมาธิที่แข็งแกร่ง ในนันทโพนันทสูตรคำหลวง พระโมคคัลลานะได้แสดงถึงความสามารถในการใช้สมาธิในการจัดการกับสถานการณ์ที่ยากลำบาก การควบคุมจิตใจของพระโมคคัลลานะช่วยให้เขาสามารถเผชิญกับ

พญานาคันโทปันนทได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ พระโมคคัลลานะยังแสดงถึงการปฏิบัติธรรมด้วยความ เป็นเลิศ การทำหน้าที่ของพระโมคคัลลานะในการช่วยเหลือและให้คำแนะนำแก่ผู้อื่นแสดงถึงความตั้งใจใน การทำความดีและการปฏิบัติตามหลักธรรม พระโมคคัลลานะเป็นตัวอย่างของการใช้ความสามารถและ ความรู้ในทางที่สร้างสรรค์และเป็นประโยชน์

แม้ว่าในนันทโทปันนทสูตรคำหลวง จะไม่ได้ระบุถึงชื่อสาวกอื่น ๆ เพียงแต่กล่าวถึงภาพรวม แต่ก็ได้แสดงถึงความร่วมมือและความสามัคคีในการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า การทำงานร่วมกัน ช่วยให้สามารถจัดการกับพญานาคและแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ การร่วมมือกันนี้เป็น ตัวอย่างที่ดีของการใช้คุณธรรมในการทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุเป้าหมาย นอกจากนี้ สาวกอื่น ๆ ยังแสดงถึง ความพากเพียรในการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า การแสดงออกของความพากเพียรในสถานการณ์ ที่ท้าทายช่วยให้การดำเนินการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จ การแสดงความ พากเพียรนี้สะท้อนถึงความมุ่งมั่นและความตั้งใจในการทำตามหลักธรรม

จากที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นคุณธรรมของพระอานนท์ พระโมคคัลลานะ และสาวกอื่น ๆ ในนันทโทปันนทสูตรคำหลวง มีความสำคัญในการส่งเสริมหลักธรรมในสังคม การแสดงถึงคุณธรรมเหล่านี้ ช่วยให้ผู้อ่านและผู้ศึกษาสามารถเรียนรู้และนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวัน การศึกษาวรรณกรรม นี้ช่วยให้เราเข้าใจถึงการประยุกต์ใช้หลักธรรมในการเผชิญกับปัญหาและการทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุ เป้าหมาย ทั้งคุณธรรมที่สะท้อนในตัวละครของพระอานนท์ พระโมคคัลลานะ และสาวกอื่น ๆ ก็เป็น แบบอย่างที่ดีสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในวรรณกรรมนี้ช่วยให้ผู้ปฏิบัติ ธรรมสามารถเรียนรู้วิธีการใช้คุณธรรมในการเผชิญกับสถานการณ์ต่าง ๆ และการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีใน ชีวิตประจำวัน การศึกษาเนื้อหาของวรรณกรรมนี้ช่วยให้เราเห็นถึงการนำคุณธรรมไปใช้ในการแก้ไขปัญหา การร่วมมือกัน และการแสดงออกของความพากเพียร การปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าเป็น ตัวอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิตและการส่งเสริมหลักธรรมในสังคม

3.3 สัญลักษณ์และการเปรียบเทียบในวรรณกรรม

“นันทโทปันนทสูตรคำหลวง” มีการใช้สัญลักษณ์และการเปรียบเทียบเพื่อสะท้อนถึงหลักธรรมใน พระพุทธศาสนา พญานาคันโทปันนทในเรื่องนี้เป็นสัญลักษณ์ของอุปสรรคและกิเลสที่มนุษย์ต้องเผชิญ และเอาชนะ การปราบพญานาคของพระพุทธเจ้าเป็นการสื่อถึงการเอาชนะความหลงและอวิชชา ซึ่งเป็น อุปสรรคสำคัญในการบรรลุถึงนิพพาน การใช้สัญลักษณ์และการเปรียบเทียบในวรรณกรรมนี้จึงเป็น เครื่องมือที่ทรงพลังในการสอนธรรมและทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังสามารถเข้าใจหลักธรรมได้อย่างลึกซึ้ง

1. พญานาค: สัญลักษณ์ของกิเลสและอวิชชา

ในวรรณกรรมคำหลวงสมัยอยุธยา การใช้สัญลักษณ์เป็นกลวิธีสำคัญในการถ่ายทอดอุดมคติทางพุทธธรรมให้เข้าถึงผู้รับสารในวงกว้าง นันทโศปน์ทสูตรคำหลวงปรากฏการใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการสถาปนาภาพพญานาคนั้นโศปน์ทให้ดำรงสถานะเป็นมากกว่าสัตว์ในตำนาน หากแต่เป็นตัวแทนทางนามธรรมของกิเลสและอวิชชาที่ขัดขวางการบรรลุธรรม

ในบริบทของวรรณกรรมไทยโดยทั่วไป พญานาคมักปรากฏในฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ทว่าในนันทโศปน์ทสูตรคำหลวง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงปรับนัยของสัญลักษณ์ดังกล่าวให้สอดคล้องกับกรอบคิดทางพุทธธรรม พญานาคนั้นโศปน์ทจะมิใช่ผู้มีอำนาจที่น่าเกรงขาม หากเป็นตัวละครที่ตกอยู่ภายใต้มานะทิฐิและความหลงผิด ดังปรากฏในตอนที่พญานาคขัดขวางมิให้พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์เสด็จผ่านดินแดนของตน อันสะท้อนนัยของ “อหังการ” หรือความยึดมั่นในตัวตนที่เป็นรากฐานของกิเลสทั้งปวง

เมื่อกล่าวถึงการวิเคราะห์ตัวบท จะเห็นว่า ในบทประพันธ์ตอนที่พระโมคคัลลานะแปลงกายเข้าปราบพญานาค วรรณกรรมบรรยายการต่อสู้ในเชิงภาพที่รุนแรงและยิ่งใหญ่ แต่เมื่ออ่านในเชิงสัญลักษณ์แล้ว กระบวนการปราบพญานาคสะท้อนลำดับขั้นของการปฏิบัติธรรม กล่าวคือ เริ่มจากการ “รู้เท่าทัน” กิเลส (สัมปชัญญะ) การ “ข่มบังคับ” กิเลสด้วยสมาธิ และสุดท้ายคือการที่พญานาคยอมสยบและน้อมตนรับพระธรรม ซึ่งเปรียบได้กับการ “ละวาง” กิเลสอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในการปฏิบัติธรรม ดังบทประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

“ข้าแต่พระผู้อยู่เกล้า ไทษแห่งข้าพเจ้าอันเห็นผิด อันชื่อว่ามิจฉวมัคคะ อันเป็นที่
รักษแห่งข้า แลประพฤติมาแต่บุรพกาล ด้วยกาลนานแลไทษนั้น ก็นำมาซึ่งสรรพ
อันตราย ในความฉิบหายเป็นอันมากนัก เหตุมานะยศศักดิ์อันไกร ย่อมถือว่าใครก็ใครดี
แลไทษอันนี้ก็ประพฤติมา จึงบ่มิรู้ซึ่งพระเดชาคุณ อันอดุลย์แห่งพระผู้อยู่เกล้า”

(สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2563, หน้า 90)

การที่พระพุทธเจ้าทรงมิได้ใช้กำลังปราบพญานาคด้วยพระองค์เอง แต่ทรงมอบหมายแก่พระโมคคัลลานะผู้เป็นเอตทัคคะด้านฤทธิ์ ยังสื่อนัยสำคัญว่า การปราบกิเลสต้องอาศัยการฝึกปรีชาทางจิตอย่างจริงจัง มิใช่ผลจากการมีที่ใดรับมาโดยปริยาย

ในมิติของการเปรียบเทียบ ความสัมพันธ์ระหว่างพญานาคกับพระพุทธเจ้าในวรรณกรรมสะท้อนโครงสร้างคู่ตรงข้ามทางพุทธปรัชญา ได้แก่ อวิชชา-ปัญญา ราคะ-วิราคะ และความยึดมั่น-การปล่อยวาง โดยเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างความตึงเครียดเชิงเรื่องราวผ่านความขัดแย้ง

ระหว่างพลังทั้งสอง ก่อนจะนำพาผู้อ่านสู่บทสรุปที่ธรรมะได้รับชัยชนะ อันเป็นการตอกย้ำอุดมคติหลักของ พุทธศาสนาเถรวาทว่าด้วยความเป็นไปได้ของการหลุดพ้น

นอกจากนี้ สัญลักษณ์พญานาคในวรรณกรรมนี้ยังทำหน้าที่ในระดับสังคมด้วยการนำเสนอภาพของสัตว์อันทรงพลังที่ยอมสยบต่อพระธรรม ย่อมส่งผลต่อจิตสำนึกของผู้รับสารในสังคมอยุธยา ซึ่งคุ้นเคยกับความเชื่อเรื่องพญานาคในฐานะสัญลักษณ์แห่งอำนาจ การที่พญานาคยอมจำนนต่อพุทธธรรมจึงเป็นการประกาศเชิงสัญลักษณ์ว่า อำนาจทางโลกทั้งปวงย่อมด้อยกว่าอำนาจแห่งปัญญาและธรรม ซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองและศาสนาของราชสำนักอยุธยาที่ผูกโยงพุทธธรรมเข้ากับความชอบธรรมของอำนาจรัฐ

2. การปราบพญานาค: ชัยชนะเหนือกิเลสและอวิชชา

หากในหัวข้อก่อนหน้าได้พิจารณาพญานาคในฐานะสัญลักษณ์ของกิเลสในมิติภายนอก การวิเคราะห์ในหัวข้อนี้นุ่งเน้นที่นัยเชิงลึกของ "กระบวนการปราบ" ซึ่งวรรณกรรมได้บรรจงสร้างขึ้นให้สะท้อนถึงการต่อสู้ภายในจิตใจมนุษย์อย่างเป็นขั้นตอน มิใช่เพียงการเผชิญหน้าระหว่างสองฝ่ายในเชิงกายภาพ

ในนันทโพนันทสูตรคำหลวง พญานาคนั้นโพนันทมิได้ถูกนำเสนอในฐานะปฏิปักษ์ที่ต้องถูกทำลายล้าง หากแต่เป็นสัตว์ที่ตกอยู่ภายใต้ "อวิชชา" อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ ไม่อาจมองเห็นความจริงของสรรพสิ่งได้ตามที่เป็นจริง ดังปรากฏในตอนที่พญานาคใช้พลังฤทธิ์ปิดบังท้องฟ้าและกีดขวางทางเสด็จของพระพุทธเจ้า ซึ่งในทางสัญลักษณ์สื่อถึงสภาวะที่อวิชชาปกคลุมดวงปัญญา ทำให้มองไม่เห็นแสงสว่างแห่งธรรม

เมื่อพิจารณาถึงการวิเคราะห์ตัวบท จะพบว่ากระบวนการปราบพญานาคในวรรณกรรมดำเนินไปในลักษณะที่น่าสังเกต กล่าวคือ พระโมคคัลลานะมิได้ใช้กำลังบังคับโดยตรง แต่ใช้กลวิธีที่แยบยลในการ “แสดงฤทธิ์เหนือฤทธิ์” ของพญานาค ซึ่งสะท้อนหลักการทางพุทธธรรมที่ว่ากิเลสและอวิชชาไม่อาจถูกกำจัดด้วยการบังคับข่มขี่ หากต้องอาศัย “ปัญญาที่เหนือกว่า” เป็นเครื่องมือ การที่พญานาคยอมพ่ายแพ้ในที่สุดมิได้เกิดจากการถูกทำลาย แต่เกิดจากการที่ “ฤทธิ์ของกิเลส” หมดสิ้นพลังลงเมื่อเผชิญกับฤทธิ์แห่งธรรม อันตรงกับแนวคิดเรื่อง “วิราคะ” หรือการจางคลายของกิเลสผ่านการเจริญปัญญา

ยิ่งไปกว่านั้น จุดสุดยอดของเรื่องคือการที่พญานาคนั้นโพนันทน้อมตนถวายบังคมพระพุทธเจ้าและสดับพระธรรม ซึ่งเป็นการสื่อสัญลักษณ์ที่ทรงพลังยิ่ง เพราะมิได้จบลงด้วยการ “ทำลาย” กิเลส หากเป็นการ “เปลี่ยนแปลง” กิเลสให้กลายเป็นศรัทธา สอดคล้องกับพุทธวิธีในการจัดการกับอกุศลธรรมที่เน้นการน้อมนำจิตสู่ความเข้าใจมากกว่าการปราบปรามด้วยกำลัง กระบวนการนี้จึงเป็นแบบจำลองทางธรรมสำหรับผู้ปฏิบัติ โดยชี้ให้เห็นว่าอวิชชาสามารถถูกแทนที่ด้วยวิชาได้ หากมีเหตุปัจจัยที่เหมาะสม

สำหรับในแง่วรรณศิลป์ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงเลือกใช้ภาษาที่สร้างภาพพจน์อย่างละเอียด ในการบรรยายทั้งพลังของพญานาคและกระบวนการปราบ การใช้คำอุปมาที่เชื่อมโยงพลัทธิธรรมชาติดำกับ พลังธรรมช่วยให้ผู้รับสารเห็นภาพของการต่อสู้ระหว่างกิเลสกับปัญญาอย่างเป็นรูปธรรม โดยไม่สูญเสีย นัยเชิงนามธรรมแต่อย่างใด ดังบทประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

“อันว่าพระมหาโมคคัลลา ผู้มีพระชนมายุศมยะ ๘ ก็ชำระซึ่งอกุศล เป็นต้นว่า
มฤจณาทณฺฏี แลมีโลกโทษนานา แห่งนาเคศวรรยาชฺงค ๘ ก็ยังอริยทรัพย์เจ็ดประการ
มานครัทธลักขณาเป็นต้น ให้ไพบุลย์ ในกมลหฤทยงศ์ แห่งภูษงคณาคราชา
เมื่อ ๘ จงกรมไปมาในนาภี ก็มีอุปะไมยดุจนั่นแล”

(สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2563, หน้า 81)

กลวิธีดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีในการรักษาสมดุลระหว่างการเล่าเรื่อง ที่น่าติดตามกับการส่งสารทางธรรมที่ลึกซึ้ง

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่า การปราบพญานาคในวรรณกรรมเป็นการสะท้อนถึงการต่อสู้กับ กิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธ และความหลง กิเลสเหล่านี้เป็นอุปสรรคที่ทำให้ไม่สามารถเข้าถึง ความจริงและบรรลุนิพพานได้ การที่พระพุทธเจ้าและสาวกปราบพญานาคสะท้อนถึงการใช้หลักธรรม ในการจัดการกับอุปสรรคและการเอาชนะกิเลส การศึกษาวรรณกรรมนี้ช่วยให้เข้าใจถึงวิธีการที่ พระพุทธเจ้าใช้ในการจัดการกับความชั่วร้ายและการทำความดี นอกจากนั้น การเอาชนะอวิชชาที่เป็นหนึ่งใน สัญลักษณ์ เพราะอวิชชาหมายถึงความไม่รู้หรือความเข้าใจผิดในเรื่องของธรรมชาติและความจริง การใช้พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของอวิชชาสะท้อนถึงความท้าทายที่เกิดจากการไม่รู้หรือความเข้าใจผิด การปราบพญานาคจึงเป็นการต่อสู้กับความไม่รู้และการเปิดเผยความจริงที่ถูกต้อง การศึกษาเนื้อหานี้ช่วยให้ เห็นถึงความสำคัญของการเรียนรู้และการเข้าใจหลักธรรมเพื่อการบรรลุเป้าหมายทางธรรม

4. คุณค่าและความสำคัญของนันทโพนันทสูตรคำหลวง

“นันทโพนันทสูตรคำหลวง” ผลงานพระราชนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ (เจ้าฟ้ากุ้ง) เป็นวรรณกรรมคำหลวงสมัยอยุธยาที่มีคุณูปการสำคัญทั้งทางศาสนาและวัฒนธรรม เรื่องนี้มีได้เป็นเพียง การถ่ายทอดพระสูตร หากยังเป็นสื่อกลางที่เชื่อมโยงคำสอนพระพุทธศาสนากับชีวิตและความเชื่อของ สังคมไทยยุคนั้น ปัจจุบันได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก (UNESCO Memory of the World) ตอกย้ำถึงความสำคัญในระดับนานาชาติ

คุณค่าของ นันทโพนันทสูตรคำหลวง อธิบายได้ใน 3 มิติ ได้แก่ 1) การเผยแพร่พระพุทธศาสนา ด้วย การนำหลักธรรมมาถ่ายทอดผ่านวรรณศิลป์ที่เข้าใจง่ายและเข้าถึงจิตใจผู้คน 2) คติความเชื่อและความเป็น มงคลชีวิต เช่น การเชื่อมโยงกับคาถาพาหุงบท “นันทโ” ว่าด้วยชัยชนะของพระพุทธเจ้าต่ออนาคราช อันสื่อ

ถึงการปกป้องและเสริมสิริมงคลแก่ผู้ศรัทธา 3) การพัฒนาวรรณกรรมพระพุทธศาสนาไทยร่วมสมัย ซึ่งสืบทอดรูปแบบและสาระของงานนี้ไปสู่วรรณกรรมรุ่นหลัง ด้วยเหตุนี้ วรรณกรรมดังกล่าวจึงเป็นมรดกอยุธยาที่มีได้หยุดยั้งแค่ความงามเชิงวรรณศิลป์ แต่ยังคงบทบาทสำคัญในการธำรงและขับเคลื่อนคุณค่าพระพุทธศาสนาในสังคมไทยจนถึงปัจจุบัน

4.1 คุณค่าต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ในนันทโพนันทสูตรคำหลวง การปราบพญานาคันนโพนันทะเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงการ “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในราชสำนักและในหมู่ชนชั้นสูง วรรณกรรมนี้ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสอนธรรมและเผยแผ่หลักธรรมคำสอนให้กับประชาชนในวงกว้าง การเล่าเรื่องที่น่าสนใจและการใช้สัญลักษณ์ที่เข้าใจง่ายทำให้วรรณกรรมนี้สามารถเข้าถึงผู้อ่านหรือผู้ฟังได้ง่าย และมีผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อความเข้าใจและการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” ยังมีบทบาทในการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา วรรณกรรมนี้ไม่เพียงแต่เป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ แต่ยังเป็นสื่อที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตและค่านิยมของคนไทยในสมัยอยุธยา การศึกษาวรรณกรรมนี้จึงเป็นการเปิดเผยถึงความเชื่อและค่านิยมทางศาสนาที่มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยในอดีตและปัจจุบัน

“นันทโพนันทสูตรคำหลวง” มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา วรรณกรรมนี้ไม่เพียงแต่เป็นที่รู้จักในราชสำนักเท่านั้น แต่ยังได้รับการเผยแผ่ไปยังประชาชนทั่วไป วรรณกรรมนี้ถูกนำมาใช้ในการสอนธรรมและสร้างความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาให้กับประชาชน การใช้วรรณกรรมที่มีเนื้อหาทางศาสนาในการสอนธรรมเป็นวิธีที่มีประสิทธิภาพในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและสร้างศรัทธาให้กับประชาชน ทั้งมีอิทธิพลอย่างมากต่อวรรณกรรมไทยในยุคต่อมา ความสละสลวยในการใช้ภาษาของเจ้าฟ้ากุ้งได้เป็นต้นแบบให้กับนักประพันธ์ในยุคหลัง วรรณกรรมนี้ยังเป็นตัวอย่งที่ดีในการใช้ศิลปะการประพันธ์ในการนำเสนอเนื้อหาทางศาสนา ซึ่งส่งผลให้วรรณกรรมทางศาสนาในยุคต่อมา มีความสละสลวยและมีคุณค่าสูงขึ้น อาจกล่าวได้ว่า นันทโพนันทสูตรคำหลวง เป็นวรรณกรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งในแง่ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและในแง่ของวรรณศิลป์ การประพันธ์วรรณกรรมนี้โดยเจ้าฟ้ากุ้งเป็นการแสดงถึงความสามารถทางกวีและความเข้าใจในธรรมะของพระองค์ วรรณกรรมนี้ไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนา แต่ยังเป็นแหล่งความรู้และศิลปะที่มีคุณค่าสูงต่อสังคมไทย

4.2 คุณค่าต่อคติความเชื่อและความเป็นมงคลชีวิต

ในบริบทของวรรณกรรมพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา “นันโทปนันทสูตรคำหลวง” ถือเป็นงานวรรณกรรมที่มีได้คุณค่าเพียงในเชิงวรรณคดีเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงมิติทางศาสนาและคติความเชื่อของสังคมไทยที่สัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง “ความเป็นมงคลชีวิต” โดยเฉพาะในแง่การยึดถือพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งชัยชนะเหนือพลังอำนาจและอวิชชา

อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญซึ่งสะท้อนคุณค่าดังกล่าว คือความสัมพันธ์ระหว่าง “นันโทปนันทสูตรคำหลวง” และ “คาถาพาหุง” ซึ่งเป็นบทสวดสำคัญในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะบทที่ 7 หรือที่เรียกว่า “บทนโน” เนื้อหากล่าวถึงชัยชนะของพระสมณโคดมต่อ นันโทปนันทนาคราช ซึ่งเป็นพญานาคผู้มีฤทธิ์เดชและความดุร้าย พระพุทธองค์ได้ทรงโปรดให้พระมหาโมคคัลลานะเป็นผู้ปราบและแสดงฤทธิ์เหนือพญานาคจนยอมจำนน สุดท้ายพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ในใจของสรรพสัตว์ในฐานะผู้มีชัยชนะเหนืออำนาจทั้งปวง

ในเชิงคติความเชื่อ ชัยชนะนี้ถูกตีความว่าเป็นสัญลักษณ์ของการจัดอวิชชา ตัณหา อุปาทานและกิเลสที่ก่อให้เกิดความทุกข์ ซึ่งการสวด คาถาพาหุงบทนโน จึงไม่เพียงเป็นการรำลึกถึงพุทธานุภาพเท่านั้น แต่ยังสะท้อนความหวังในการปกป้องรักษาและการเสริมสิริมงคลแก่ชีวิต การมีชัยชนะของพระพุทธเจ้าถูกเชื่อมโยงกับการป้องกันภัยร้าย อันเป็นความต้องการพื้นฐานของสังคมมนุษย์ (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2548) ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแปลบทขยสีหิคาถาที่ 7 บท นนโท คือ นันโทปนันทนาคราชสูตร โดยทรงแปลเป็นภาษาไทย แล้วทรงแต่งเป็นวสันตดิถีฉันท พระราชนิพนธ์กลุ่กลือสมุทร เพื่อนำไปสวดในทำนองสรภัญญะ ความว่า

(นำ) นันโทปนันทุชค วิบุธ มหิทธิ	บุตเตน เถรภูเคน ทมาปยุโต
อิทธิบาทวิธินา ชิตวา มุนินโท	ตนเตชสา ภวตุ เม ชยสิทธิ นิจุจ ๖
๑ ปางเมื่อพระองค์ประมาะพุท-	ธะวรุตตะมาจารย์
ประศาสน์พระศาสนะประสาน	মনะเพื่อผดุงคน
๑ นันโทปนันทะภูชะคา	ติฉลาดและแสนกล
เรื่องอิทธิฤทธิ์จะประจัน	จิระเหี้ยมอหังการ
๑ พระโลกะนาถะพระประทาน	อุปะเทสะฤทธา
แด่องค์พระเถระวรสา-	วะกะเพื่อผจญ
๑ วันอัคคะสวาทะกะวิสิฏ-	ฐะวิจิต ฌ คัฏฐ
ปราบนาคราชะชยชู	ชนะแม่นมะโนจง
๑ ด้วยเดชะสัจจะจะนะนา	และนะมามิสามองค์

ชมพลสมุทรทะยัธะยง

ชลลิตทิททุกครา

๑ ถึงแม่คณาอริจะนำ

พหุยุทธานาวา

มาแน่น ณ แดนอุทกะสา-

ครก้องคะนองหาญ

๑ ขอเดชองค์พระทศพล

พิระเกือกำลังราญ

เรื่องไทยวิชัยวิจิตผลาญ

อริแม่นมุนินทรฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2503, หน้า 6-7)

เพื่อพระราชทานแก่ลูกเสือสมุทรและทหารเรือ นักวิชาการ เช่น ศรัณย์ มะกรุดอินทร์ สันนิษฐานว่าด้วยสัญลักษณ์ของนาคนั้นสัมพันธ์กับน้ำ บทนันทโพนันทสุตรคำหลวงที่ทรงนำมาประยุกต์ใช้นี้จึงเป็นการสร้างขวัญและป้องกันภัยอันตรายทางน้ำ นับเป็นการประยุกต์คาถาในคัมภีร์ภูิกพาหุมาใช้เพื่อประโยชน์แก่ประเทศชาติ ทั้งนี้ยังดำรงสาระแห่งธรรมในพระพุทธศาสนาไว้ (ศรัณย์ มะกรุดอินทร์, 2564, หน้า 68-69) ดังนั้น “นันทโพนันทสุตรคำหลวง” ในฐานะวรรณกรรมคำหลวงของไทย จึงมีคุณค่าอย่างยิ่งในการสืบทอดคติชัยชนะ ของพระพุทธองค์สู่สังคมไทย ผ่านการประพันธ์เชิงกวีที่เข้าใจง่ายและทรงพลัง การผนวกเข้ากับพิธีกรรมและการสวดมนต์ประจำวันทำให้วรรณกรรมนี้ไม่เพียงเป็นตัวบททางศาสนา แต่ยังกลายเป็น “พลังทางวัฒนธรรม” ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจและความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ศรัทธา

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์ระหว่าง นันทโพนันทสุตรคำหลวง กับ คาถาพาหุบทนันท แสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาได้สืบทอดคุณค่าที่เกินกว่าการเล่าเรื่องธรรมดา หากแต่เป็นเครื่องมือในการสร้างความศรัทธา เสริมสิริมงคล และตอกย้ำอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมไทยที่หลอมรวมศรัทธาพระพุทธศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตประจำวัน

4.3 ความสำคัญร่วมสมัยหลังการขึ้นทะเบียน UNESCO

ตามที่กล่าวไว้ข้างต้น นันทโพนันทสุตรคำหลวงเป็นผลงานที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งเป็นยุคที่วรรณกรรมทางศาสนามีการพัฒนาอย่างรุ่งเรือง การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (เจ้าฟ้ากุ้ง) ทรงเลือก “นันทโพนันทสุตร” มาประพันธ์เป็นวรรณกรรม แสดงถึงความตั้งใจในการถ่ายทอดหลักธรรมเรื่องการพัฒนาจิตใจและการเอาชนะอุปสรรคผ่านเรื่องราวที่เข้าใจได้ง่ายและน่าสนใจ อีกทั้งวรรณกรรมเรื่องนี้มีความโดดเด่นในเรื่องของการผสมผสานระหว่างเนื้อหาทางศาสนากับศิลปะการใช้ภาษาที่งดงาม การใช้ฉันทลักษณ์ที่หลากหลาย และการสร้างบรรยากาศที่เหมาะสมกับเนื้อหา ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจหลักธรรมได้อย่างลึกซึ้งและเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา ลักษณะเฉพาะนี้สะท้อนถึงความสามารถของนักประพันธ์ไทยในการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาถ่ายทอดผ่านรูปแบบวรรณกรรมที่มีคุณค่าทางศิลปะ

การได้รับการยอมรับจาก UNESCO มีความหมายที่ลึกซึ้งต่อการศึกษาและการพัฒนาวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาไทยในอนาคต ประการแรก เป็นการยืนยันคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนาไทยในเวทีโลก ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและความตระหนักในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง ประการที่สอง เป็นการเปิดโอกาสให้นักวิชาการทั้งในและต่างประเทศให้ความสนใจศึกษาวรรณกรรมพระพุทธศาสนาไทยมากยิ่งขึ้น และ ประการที่สาม การขึ้นทะเบียนนี้เป็นแรงจูงใจสำคัญในการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาไทยอื่น ๆ ที่อาจมีคุณค่าไม่แพ้กัน การได้รับการยอมรับในระดับสากลจะช่วยส่งเสริมให้เกิดการศึกษาวิจัยและการนำเสนอวรรณกรรมทางศาสนาของไทยสู่เวทีโลกอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเข้าใจและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศ

5. บทสรุป

นันทโพนันทสูตรคำหลวง เป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าอย่างยิ่งในบริบทของพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา วรรณกรรมนี้ไม่เพียงแต่เป็นการบันทึกเรื่องราวทางศาสนา แต่ยังเป็นสื่อที่ทรงพลังในการเผยแพร่คุณค่าทางศาสนาผ่านการเล่าเรื่องที่แสดงถึงหลักธรรมและคุณธรรมที่สำคัญ กล่าวได้ว่าวรรณกรรมพระพุทธศาสนา “นันทโพนันทสูตรคำหลวง” ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (เจ้าฟ้ากุ้ง) มีความสำคัญในด้านการสะท้อนคุณค่าพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจนผ่านการใช้สัญลักษณ์พยานาคเป็นตัวแทนของกิเลสและอวิชชา การปราบพยานาคในเรื่องนี้ไม่เพียงแต่เป็นการจัดการกับความท้าทายภายนอก แต่ยังเป็นการต่อสู้กับอุปสรรคภายในจิตใจ ในวรรณกรรมนี้ พยานาคเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญซึ่งสะท้อนถึงการต่อสู้กับความชั่วร้ายภายในจิตใจและการเอาชนะอุปสรรคทางธรรม วรรณกรรมที่สะท้อนคุณค่าพระพุทธศาสนา การศึกษาวรรณกรรมนี้ไม่เพียงแต่ช่วยให้เราเข้าใจถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา แต่ยังเป็นการส่งเสริมการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชาติ การนำนันทโพนันทสูตรคำหลวงมาศึกษาและเผยแพร่ในยุคปัจจุบันจะช่วยเสริมสร้างความเข้าใจในพระพุทธศาสนาและเป็นการรักษาความสำคัญของวรรณกรรมไทยในฐานะสื่อที่ทรงพลังในการสอนธรรมและการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2545). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3*. กรมศิลปากร.

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ. (2557). พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการศึกษาทวิวิธีการแปลคำศัพท์ในนันทโพนันทสูตรคำหลวง. *รวมบทความวิจัยการประชุมวิชาการระดับชาติ SMARTS ครั้งที่ 4 อัตลักษณ์แห่งเอเชีย 2014* (น. 53–69). คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2541). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2558). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย*.

(พิมพ์ครั้งที่ 10). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2503). *คำนำมัลลการคุณานุคุณ*. รุ่งนคร.

- จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ และ ยรรยงค์ สิกขะฤทธิ์. (2561). 282 ปี หนังสือสมุดไทยเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวง: เอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกของประเทศไทย. *วรรณวิทัศน์*, 18, 1–31.
- ศรัณย์ มะกรุดอินทร์. (2564). อิทธิพลของพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่มีต่อสังคมไทยเพื่อการเรียนการสอนในรายวิชาพุทธวิธีไทย [วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย].
- ศักดิ์ศรี แย้มนันทดา. (2543). *วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย*. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2564). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 43). โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2533). *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย*. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2548). *คาถาพาหุง คาถาแห่งชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์*. ธรรมสภา.
- สำนักหอสมุดแห่งชาติ. (2563). *ต้นฉบับหนังสือสมุดไทยสมัยอยุธยา-รัตนโกสินทร์*. เอส.บี.เค การพิมพ์.
- วัชร รมยะนันท์. (2522). *สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 15 ธรรมวัตร-นิลเอก*. (2521–2522).
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2553). นันทโพนันทสูตรคำหลวง. ใน *นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 1: ชื่อวรรณคดี* (พิมพ์ครั้งที่ 4, หน้า 214–217). มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.
- อรอนงค์ พัดพาดี. (2521). *พระนิพนธ์ประเภทคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์*. [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- อัสนี พูลรักษ์. (2555). *นันทโพนันทสูตรคำหลวง: การวิเคราะห์ศิลปะการแปลและกลวิธีทางวรรณศิลป์*. [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- UNESCO. (2025). *Memory of the World Register: The Manuscript of Nanthopananthasut Kamlaung*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

สะพานปรีดี-รำรงกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ในเกาะเมือง พระนครศรีอยุธยาตั้งแต่พ.ศ.2486 ถึงปัจจุบัน

Pridi-Thamrong Bridge and Economic and Social Changes in Ayutthaya City Island Since 1943 to Present

ธานี สุขเกษม / Thanee Sukkasem

รองศาสตราจารย์ ดร.ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
Associate Professor Dr. of the Graduate School, Phetchabun Rajabhat University

อภิญญา บำรุงจิตต์ / Apinya Bumrunggit

อาจารย์ ประจำสาขาวิชาการเมืองเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
Lecturer, of the Department of Politics for Local Development,
Faculty of Humanities and Social Sciences, Phetchabun Rajabhat university

ณัฏฐ์ เขียวงาม / Nut Keawngam

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชานิติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
Assistant Professor of the Department of Law,
Faculty of Humanities and Social Sciences, Phetchabun Rajabhat university

โตมธราดล อนันตสาน / Domtharadol Anantasan

อาจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชาการเมืองการปกครอง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
Dr. of the Department of Politics and Government,
Faculty of Humanities and Social Sciences, Phetchabun Rajabhat university

พัชยา เลือดชัยพฤกษ์* / Patchaya Luedchaiyapurk

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาการเมืองการปกครอง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
Assistant Professor of the Department of Politics and Government,
Faculty of Humanities and Social Sciences, Phetchabun Rajabhat university

วันที่รับบทความ 5 มีนาคม 2569 / แก้ไขบทความ 9 มิถุนายน 2569 / ตอรับบทความ 22 มิถุนายน 2569

* Corresponding Author: Patchaya.lue@pcru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาสภาพทั่วไปของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาก่อนการสร้างสะพานปรีดี-ธำรง (2) ที่มาของการสร้างสะพานปรีดี-ธำรง (3) การดำเนินการสร้างสะพาน และ (4) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาภายหลังการสร้างสะพานปรีดี-ธำรง จนถึงปัจจุบัน ผลจากการศึกษาพบว่า (1) ก่อนการสร้างสะพานปรีดี-ธำรง การเดินทางเข้าไปยังฝั่งเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา มีความยากลำบากมาก ต้องใช้การเดินทางทางเรือในการข้ามแม่น้ำ เพราะภูมิประเทศของตัวเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยานั้นเป็นเกาะ มีแม่น้ำล้อมรอบ (2) ผลจากพัฒนาเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและการสร้างทางและสายวังน้อย-อยุธยา เป็นที่มาของการสร้างสะพานปรีดี-ธำรง (3) สะพานปรีดี-ธำรง เริ่มก่อสร้างในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2483 แล้วเสร็จใน 3 ปี และเปิดใช้วันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ.2486 ซึ่งตรงกับวันเกิดของจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ขนานนามสะพานนี้ว่า “สะพานปรีดี-ธำรง เพื่อเป็นที่ระลึกแก่ชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่มีบุคคลสำคัญในรัฐบาล ถึง 2 คน คือ นายปรีดี พนมยงค์ และพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (4) การเปลี่ยนแปลงภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ภายหลังสร้างสะพานปรีดี-ธำรง นอกจากจะช่วยให้ความสะดวกในด้านการคมนาคมแล้ว ยังทำให้เกิดการขยายตัวของย่านการค้าใหม่ ๆ เช่นตลาดหัวรอ และตลาดหอรัตนไชย อีกทั้งยังเป็นการเชื่อมต่อการคมนาคมไปจังหวัดอื่น ๆ อีกด้วย

คำสำคัญ : สะพานปรีดี-ธำรง เกาะเมือง พระนครศรีอยุธยา

Abstract

This article aims to: (1) examine the general conditions of Ayutthaya City Island prior to the construction of Pridi-Thamrong Bridge; (2) investigate the origins of the bridge project; (3) study the construction process of the bridge; and (4) analyze the economic and social changes that occurred on Ayutthaya City Island following the construction of Pridi-Thamrong Bridge up to the present day. The findings reveal that before the construction of the Pridi Thamrong Bridge, transportation to Ayutthaya City Island was difficult because the island was surrounded by rivers, and travel relied primarily on boats. The development of Ayutthaya City Island and the construction of the Wang Noi, Ayutthaya Road led to the establishment of the bridge project. Construction began in August 1940, was completed within three years, and the bridge was officially opened on 14 July 1943, coinciding with the birthday of Field Marshal Plaek Phibunsongkhram, the Prime Minister at the time. He named the bridge “Pridi-Thamrong Bridge” in honor of the people of Phra Nakhon Si

Ayutthaya Province, whose representatives in the government included two prominent figures: Pridi Banomyong and Rear Admiral Thawan Thamrongnawasawat. Following its construction, the bridge significantly improved transportation and accessibility to Ayutthaya City Island. It also contributed to the expansion of new commercial areas, particularly Hua Ro Market and Ho Rattanachai Market, while strengthening transportation links between Ayutthaya and neighboring provinces.

Keywords: Pridi-Thamrong Bridge, Ayutthaya City Island, Phra Nakorn Si Ayutthaya

บทนำ

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หนึ่งในนโยบายหลักที่สำคัญของคณะราษฎรคือการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น ผ่านการวางแผนคิดที่เป็นโครงสร้างหลักของประเทศไทยสมัยใหม่ โดยในทางกฎหมายได้มีการจัดระเบียบบริหารราชการของไทยใหม่ ด้วยการตรากฎหมายฉบับสำคัญ เช่น”พระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2476” จัดแบ่งกลไกของรัฐออกเป็นส่วนกลาง-ส่วนภูมิภาค-ส่วนท้องถิ่น มีการจัดระเบียบการปกครองเทศบาลตำบล เทศบาลเมือง นครบาล และสหบาล ซึ่งเป็นนโยบายที่สำคัญที่เกิดขึ้นภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงในเชิงของกฎหมายแล้ว การพัฒนาท้องถิ่นในทางกายภาพก็เป็นสิ่งที่คณะราษฎรดำเนินนโยบายพัฒนาควบคู่กันไปด้วยเช่นกัน

โครงการฟื้นฟูและพัฒนาท้องถิ่นที่สำคัญของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา คือโครงการการก่อสร้างสะพานปรีดี-ธำรงเข้าสู่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เป็นหนึ่งในนโยบายที่สำคัญของนายปรีดี พนมยงค์ ขณะที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง (ระหว่าง พ.ศ.2481-2484) ในการพัฒนาพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาให้กลับมาเจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง จึงดำเนินโครงการก่อสร้างสถานที่ราชการ สาธารณูปโภคพื้นฐาน และการตัดถนนเข้าสู่เกาะเมืองอยุธยา อันนำมาซึ่งโครงการก่อสร้างสะพานปรีดี-ธำรง (กุลพัชร เสนีวงศ์ ณ อยุธยา, 2564) ดังนั้นสะพานปรีดี-ธำรง เป็นสะพานคอนกรีตที่สำคัญของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นสะพานแห่งแรกที่เชื่อมการคมนาคมทางบกเข้าสู่เกาะเมืองมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และเศรษฐกิจ โดยเป็นสัญลักษณ์ของการฟื้นฟูเกาะเมืองอยุธยาและนับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาเมืองยุคใหม่

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 4 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ก่อนการสร้างสะพานปรีดี-ธำรง 2) ที่มาของการสร้างสะพานปรีดี-ธำรง 3) การดำเนินการสร้างสะพานปรีดี-ธำรง และ 4) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ภายหลังการสร้างสะพานปรีดี-ธำรง โดยการศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ (documentary study) ที่เกี่ยวข้อง

สภาพทั่วไปของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ก่อนการสร้างสะพานปรีดี-ธำรง

สภาพเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาทางกายภาพ เป็นพื้นที่ที่ล้อมรอบด้วยแม่น้ำสามสายคือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรี ซึ่งแม่น้ำเหล่านี้ได้ก่อกำเนิดและสร้างตะกอนจนเกิดเป็นเกาะ โดยพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเดิมไม่ได้เป็นเกาะ แต่เป็นแหลมที่ยื่นออกมาจากทุ่งหันตรา ต่อมาได้มีการขุดคูทางทิศตะวันออก(คลองช่อหน้า)เพื่อเชื่อมแม่น้ำและขยายแนวคูเมือง เมื่อขุดลัดตรง กระแสน้ำป่าสักจึงเปลี่ยนทิศทางไหลบ่าเข้ามาทางคลองนี้แทน ความแรงของกระแสน้ำ ทำให้แม่น้ำได้ ก่อกำเนิดคลองช่อหน้าให้ขยายขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายสภาพเป็นเส้นทางหลักของแม่น้ำป่าสักที่โอบล้อม เกาะเมืองฝั่งตะวันออกในปัจจุบัน (ส่วนเส้นทางแม่น้ำป่าสักสายเดิมก็แคบลงกลายเป็นคลองหันตรา) และพื้นที่รอบๆเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นที่ราบลุ่มและทุ่งนา มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นพื้นที่ น้ำท่วมถึง

ในปี พ.ศ.2310 ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงประกาศอิสรภาพแล้ว ทรงย้ายเมืองหลวง มาตั้งอยู่ที่กรุงธนบุรี แล้วโปรดให้อพยพชาวอยุธยาไปเป็นกำลังพลสำคัญที่กรุงธนบุรี เมื่อสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ทรงสถาปนา กรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในปี พ.ศ. 2325 ได้มีการรื้ออิฐจากกำแพงเมืองจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อนำไปใช้ในการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้มั่นคง อย่างไรก็ตาม ได้ทรงยกเมืองกรุงเก่าเป็นหัวเมืองจัตวาเช่นเดียวกับ สมัยกรุงธนบุรี

จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองบายที่จะรื้อฟื้นเมือง อยุธยา จึงโปรดให้มีการอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถานต่างๆ ในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ได้แก่ ทรงสร้างพระราชวังจันทร์เกษมไว้เป็นที่ประทับ เป็นต้น ถึงแม้การดำเนินงานดังกล่าวจะยังไม่แล้วเสร็จใน รัชสมัยของพระองค์ ก็นับว่าเป็นการริเริ่มกลับมาให้ความสำคัญแก่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาอีกครั้ง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดให้จัดการปฏิรูปการปกครอง ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค โดยการปกครองส่วนภูมิกษัตริย์นั้นโปรดให้จัดการปกครองแบบเทศาภิบาล ขึ้น โดยให้รวมตัวเมืองที่ใกล้เคียงกัน 3-4 เมืองขึ้นเป็นมณฑล โดยในปี พ.ศ. 2438 ทรงโปรดให้จัดตั้ง มณฑลกรุงเก่าขึ้น ประกอบด้วยหัวเมืองต่างๆ คือกรุงเก่าหรืออยุธยา อ่างทอง สระบุรี ลพบุรี พรหมบุรี อินทร์บุรี และสิงห์บุรี (ต่อมาโปรดให้รวมเมืองอินทร์บุรี เมืองพรหมบุรี เข้ากับเมืองสิงห์บุรี) ตั้งที่ว่าการ มณฑลที่อยุธยาและต่อมาในปีพ.ศ.2451 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้สงวน ที่ดินเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาให้เป็นสาธารณะสมบัติของแผ่นดิน ห้ามเอกชนถือครอง ทรงมอบให้ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าขณะนั้น ดำเนินการขุดแต่ง และสำรวจแหล่งโบราณสถานเมืองอยุธยาและปรับปรุงสภาพภายในพระราชวังโบราณ นับว่าเป็น จุดเริ่มต้นที่จะอนุรักษ์พระนครศรีอยุธยาได้ในฐานะที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็น ครั้งแรก

ต่อมาในปีพ.ศ. 2469 มีการเปลี่ยนชื่อจากมณฑลกรุงเก่าเป็นมณฑลอยุธยา ซึ่งจากการจัดตั้งมณฑลอยุธยามีผลทำให้อยุธยามีความสำคัญทางการบริหารและการปกครองมากขึ้น มีการสร้างสิ่งสาธารณูปโภคหลายอย่างมีผลต่อการพัฒนาเมืองอยุธยาในเวลาต่อมา จนเมื่อยกเลิกการปกครองระบบเทศาภิบาล ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 อยุธยาจึงเปลี่ยนฐานะเป็นจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จนถึงปัจจุบัน (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2562, หน้า 1)

สำหรับบริเวณเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นพื้นที่ที่รกร้างด้วยเหตุผลเรื่องกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดิน ในบริเวณนั้น คือพื้นที่ประวัติศาสตร์และมีโบราณสถานกระจายอยู่เต็มบริเวณโดยรอบ จึงถือเป็นเขตพื้นที่ สงวน ห้ามมิให้ผู้ใดเป็นเจ้าของ เมื่อมีสถานที่ราชการตั้งอยู่ภายในเมือง จึงมีร้านค้าและตลาด ดังนั้น ตำบลหัวรออันเป็นที่ตั้งของที่ทำการมณฑลกรุงเก่า จึงกลายเป็นตลาดใหญ่ที่สุดในพระนครศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม ราษฎรส่วนใหญ่มักตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำลำคลองสองฝั่ง รอบเกาะเมือง และอาศัย การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก (กำพล จำปาพันธ์, 2568 ,หน้า 2)

เมื่อกล่าวถึงบริบทของการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาภายหลังการเปลี่ยนแปลง การปกครอง พ.ศ.2475 นั้น มีประชากรขยายตัวเบาบางมาก การคมนาคมส่วนใหญ่ใช้ทางน้ำเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นการเดินทางการแลกเปลี่ยนสินค้า การค้าขายสินค้าต่างๆ และพื้นที่ส่วนใหญ่เต็มไปด้วย ความรกร้าง มีอาชญากรรม มีโจรผู้ร้าย ช่งสุ่ม (กุลพัชร เสนิงค์, 2567) ดังที่ สมบัติ พลายน้อย ศิลปินแห่งชาติที่มีพื้นเพเป็นชาวอยุธยา ได้พรรณนาถึงสภาพแวดล้อมของเกาะเมืองอยุธยาในช่วงเวลา ดังกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า (สมบัติ พลายน้อย, 2540, หน้า 25)

“คนที่ปลูกเรือนอยู่ริมคลองนั้น บางทีก็ไม่มีเรือใช้ เวลาข้ามฟาก ไปอีกฝั่งหนึ่ง จึงต้องอาศัยเรือจ้าง เรือรับคนข้ามฟากมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว โดยจะมีเรือรับจ้างส่งคนตามที่ต่างๆ มีด้วยกัน หลายแห่ง เช่น ท่าสิบเบี้ย ที่ได้ชื่อเช่นนั้นก็เพราะต้องเสียค่าโดยสาร คนละ 10 เบี้ย การใช้เรือจ้างมีอยู่ ทั่วไป ถ้าอยู่ริมน้ำแล้วก็ต้องมีเรือจ้างหรือเรือรับจ้างส่งคนข้ามฟาก มีทั้งเรือพายและเรือแจวในสมัยโบราณ ครั้งกรุงศรีอยุธยา จะใช้เรืออะไรไม่พบหลักฐาน แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ เรือจ้างส่วนมากเป็นเรือลำ และเรือแจว”

เช่นเดียวกับ เกื้อกุล ยืนยงอนันต์ (2529, หน้า 94) ให้บรรยายถึงสภาพภูมิประเทศของเกาะเมือง อยุธยา ไว้ว่า

“ระยะแรก ลักษณะผังเมืองก่อนปี พ.ศ.2438 สภาพบริเวณเกาะเมืองที่อยู่ภายในกำแพงเมือง มีลักษณะเป็นปารกร้าง ส่วนบริเวณ ที่อยู่อาศัยของราษฎรนั้นกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไปตามริมฝั่งแม่น้ำ รอบเกาะเมืองทั้งภายในและภายนอกเกาะ บริเวณที่มีประชาชนอาศัยอยู่มากได้แก่ บริเวณป้อมเพชร วัดพนัญเชิง หัวแหลม และคลองตะเคียน ส่วนบริเวณที่มีประชากรหนาแน่นที่สุดได้แก่ บริเวณหัวรอ ตั้งแต่วัดมณฑปขึ้นไปทางเหนือ และเรื่อยไปตามคลองเมือง ผู้คนที่อยู่อาศัยในบริเวณนี้ มักจะอยู่บน

เรือนแพ หรือเรือ สำหรับย่านการค้านั้นจะอยู่บริเวณเดียวกับที่อยู่อาศัย โดยมีตลาดหัวรอเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ ...”

กล่าวโดยสรุปก่อนการสร้างสะพานปรีดี-อึ้ง อาจกล่าวได้ว่า พื้นที่ตอนในของเกาะเมืองอยุธยา ล้วนเต็มไปด้วยพื้นที่ที่รกร้าง แม้มีบ้านเรือนผู้คน และเรือกสวนของชาวบ้านกระจายอยู่ในพื้นที่ต่างๆ แต่ก็น้อย ผู้คนส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่รอบเกาะเมืองที่ใช้การสัญจรทางน้ำเข้าถึงได้อย่างสะดวกมากกว่า (ชาติรี ประกิตนันทการ, 2565)

นโยบายการบูรณะเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาของคณะราษฎรภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 : ที่มาของการสร้างสะพานปรีดี-อึ้ง

พัทธ์ แดงพันธ์ (2555, หน้า 57-64) กล่าวถึงการเริ่มการพัฒนาเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ว่าเกิดจากปัจจัยสำคัญเกี่ยวกับการยกเลิกการสงวนที่ดินที่ประกาศสงวนไว้ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาเมื่อนายปรีดี พนมยงค์ดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เมื่อพ.ศ.2481 ก็ได้เริ่มดำเนินการแผนงานและนโยบายปรับปรุงเกาะเมืองอยุธยา โดยเสนอร่างกฎหมายฉบับหนึ่งเข้าสู่สภาชื่อว่า “พระราชบัญญัติโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งเป็นสาธารณะสมบัติของแผ่นดินและที่วัดร้างภายในกำแพงเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยาให้กระทรวงการคลัง พุทธศักราช 2481” ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษาและมีผลบังคับใช้ใน พ.ศ. 2482 (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม56 วันที่ 24 เมษายน 2482) ถือเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญในการพัฒนาชุมชนเมือง และการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เนื่องจากกระทรวงการคลังเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินในเกาะเมือง รัฐบาลคณะราษฎรได้ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนเมืองหลายอย่าง เช่น การสร้างสถานที่ราชการ ถนน สะพาน การส่งเสริม การศึกษาและเศรษฐกิจ รวมทั้งการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามาอยู่อาศัยในเกาะเมือง อันนำมาซึ่งการริเริ่มวางระบบผังเมืองภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา และการริเริ่มก่อสร้างอาคารสถานที่ภายในเกาะเมือง

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การโอนกรรมสิทธิ์ในที่ดินในเกาะเมืองให้เป็นของกระทรวงการคลังในสมัยที่นายปรีดี พนมยงค์ หนึ่งในคณะราษฎร ให้สนับสนุนการบูรณะและปรับปรุงสภาพแวดล้อมภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นบ้านเกิดของท่านให้เจริญขึ้น โดยพยายามทำให้เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาที่รกร้างเป็นป่ารกชัฏ กลายเป็นพื้นที่ที่ราษฎรสามารถเข้าไปตั้งบ้านเรือนและทำมาหากินได้ รวมทั้งทำให้เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นศูนย์รวมของราชการและศูนย์กลางทางการค้า (ขจรจบ กุสุมาลย์, 2542, หน้า 24)

เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ในฐานะที่เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง (พ.ศ.2481-2484) ให้ออกกฎหมายผ่านสภาผู้แทนราษฎร โดยพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาที่เป็นกรรมสิทธิ์ของราชพัสดุให้เข้ามาเป็นกรรมสิทธิ์ของกระทรวงการคลัง ดังกล่าวแล้วเป็นเนื้อที่ประมาณ 4,500 ไร่ ในปี พ.ศ.2481 (ขจรจบ

กุสุมาวลี, 2542, หน้า 24; กำพล จำปาพันธ์, 2560, หน้า 83; พัทธ์ แดงพันธ์, 2555, หน้า 67) ต่อจากนั้น จึงได้เริ่มพัฒนาเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา โดยในปี พ.ศ. 2486 กระทรวงการคลังได้จัดตั้งคณะกรรมการ ขึ้นมาชุดหนึ่ง โดยมีนายปรีดี พนมยงค์เป็นประธาน อนุญาตให้ราษฎรเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเกาะเมือง มีการก่อสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ มีการก่อสร้างศาลากลางจังหวัด สร้างถนนรอบเกาะเมืองและสร้าง โรงเรียนประจำจังหวัด (เกื้อกุล ยินยงอนันต์, 2529, หน้า 54-55; กำพล จำปาพันธ์, 2560, หน้า 18)

นอกจากนี้คณะกรรมการชุดดังกล่าวยังมีหน้าที่พิจารณาวางแผนผังเมืองตามแนวผังเมืองแต่โบราณ โดยมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขส่วนตามความเหมาะสมและแบ่งเกาะเมืองออกเป็นบริเวณ การค้า บริเวณ ชุมชน บริเวณที่ตั้งสถานที่ราชการ ตลอดจนบริเวณที่จะสงวนไว้เป็นโบราณสถาน นอกจากนี้ ยังมีการตัดถนนสายใหม่ขึ้นมา ขณะที่ถนนบางสายเป็นการตัดตามถนนเก่าที่เคยสร้างไว้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มี (ขจรจบ กุสุมาวลี, 2542, หน้า 24)

อาจกล่าวได้ว่า ปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การสร้างสะพานปรีดี-ธำรง น่าจะเกิดจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการคือ (พัทธ์ แดงพันธ์, 2555, หน้า 68-71) **ประการแรก** คือการวางแผนผังเมืองในเกาะเมือง พระนครศรีอยุธยา ผังเมืองที่ร่างโดยคณะกรรมการปรับปรุงเกาะเมืองภายใต้การกำกับของ กระทรวงการคลังนี้ ได้ก่อให้เกิดโครงการก่อสร้างและการจัดสรรที่ดินบริเวณต่างๆ ในเกาะเมืองหลาย อย่าง ทั้งโครงการที่เป็นการส่งเสริมทางรัฐบาลและโครงการที่ดำเนินการโดยท้องถิ่นเอง ที่จะเปลี่ยนแปลง สภาพพื้นที่ที่จะที่รกร้างให้ค่อยๆ กลายเป็นแหล่งชุมชนเมือง พร้อมๆ กันเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวเมือง จากที่อาศัยอยู่ที่ริมน้ำโดยใช้เรือเป็นยานพาหนะในการเดินทาง มาเป็นการอาศัยอยู่ในเมืองที่จะใช้ทางคมนาคม ทางบกในระยะต่อมา **ประการที่สอง** การสร้างศาลากลางจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยได้รับการ สนับสนุนจากรัฐบาลโดยกระทรวงการคลังในรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม และทางจังหวัดยังได้เชิญ นายปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังมาเป็นประธานในพิธีวางรากฐานศาลากลางจังหวัด เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ.2483 อันแสดงให้เห็นว่านายปรีดี เป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการสนับสนุนการ สร้างศาลากลางจังหวัดในครั้งนี้ น่าจะเป็นนโยบายของรัฐบาลคณะราษฎรที่ต้องการสร้างเอกลักษณ์ ให้โดดเด่นในยุคสมัยของตน (ชาติรี ประกิตนันทการ, 2565, หน้า 127) การสร้างศาลากลางจังหวัด พระนครศรีอยุธยา เปรียบได้ดังจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การพัฒนาเกาะเมืองเสมือนหนึ่งความพยายามที่จะ นำพาประชาชนกลับมาอยู่ที่เมืองหลวงเก่าอีกครั้ง (Piriya Krairiksh, 2012, p. 24) **ประการที่สาม** มีการ สร้างถนน “ประชาธิปไตย” (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นถนนพหลโยธิน) จากกรุงเทพฯ จนถึงอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ดังนั้นเมื่อทางหลวงสายนี้ได้ก่อสร้างเสร็จและเปิดการจราจรในบางช่วง ตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงจังหวัดลพบุรี ในปี พ.ศ. 2483 มีระยะทาง 158 กิโลเมตร รัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม จึงขนานนาม ทางหลวงสายนี้ว่า “ทางหลวงประชาธิปไตย” นับตั้งแต่วันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2483 เพื่อเป็นอนุสรณ์ใน การสถาปนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย ซึ่งมีวัฒนธรรมต่อเนื่องยาวนานจากเชียง แสนหลวงถึงกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน (ศรีบุญ เทพสงเคราะห์, 2567, หน้า 2)

การก่อสร้างสะพานปรีดี-ธำรง และที่มาของชื่อสะพาน

เมื่อรัฐบาลคณะราษฎรได้ดำเนินโครงการสร้างทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยาเพื่อเชื่อมโยงตัวเมืองอยุธยาเข้ากับทางหลวงประชาธิปไตยและทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยาถึงเป็นหมุดหมายสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการคมนาคมของผู้คนมายังตัวเมืองอยุธยา กล่าวคือ แต่เดิมนั้นผู้คนมักจะเดินทางมายังเกาะเมืองอยุธยาด้วยเรือเมล์หรือรถไฟแล้วข้ามปากแม่น้ำด้วยเรือ แต่การตัดทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยาพร้อมกับการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำป่าสัก ย่อมทำให้การเดินทางและการขนส่งทางบกระหว่างเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่รอบนอกเกิดความสะดวกยิ่งขึ้น (ศรีบุญ เทพสงเคราะห์, 2567, หน้า 2) สำหรับโครงการก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำป่าสักเริ่มต้นในปี พ.ศ. 2483 เมื่อรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม ได้ออกพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ เพื่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำแควป่าสักในทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พุทธศักราช 2483 โดยเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในท้องที่ตำบลบ้านกระมังและตำบลหอรบไชย อำเภอรุ่งเกา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำแควป่าสัก (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2) สสค.3.4112 สร้างสะพานข้ามแม่น้ำแควป่าสักในทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยา-ลพบุรี นครราชสีมา (9 กันยายน 2483-31 สิงหาคม 2486 ; รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 15 (สมัยสามัญ สมัยที่สอง) วันเสาร์ 21 กันยายน พุทธศักราช 2483)

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเอกสารของทางราชการพบว่า สะพานปรีดี-ธำรง แต่เดิมชื่อ “สะพานข้ามแม่น้ำแควป่าสัก” ซึ่งปรากฏในเอกสารราชกิจจานุเบกษาเล่ม 57 หน้า 531 ลงวันที่ 15 ตุลาคม 2483 เรื่องพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เพื่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำแควป่าสักในทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พุทธศักราช 2483 (วันที่ 15 ตุลาคม 2483) ในความสำคัญของเอกสารฉบับนี้ระบุถึงมติของสภาผู้แทนราษฎร กำหนดให้มีการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เพื่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำแคว ป่าสักในทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยาในท้องที่ตำบลบ้านกระมังและตำบลหอรบไชย อำเภอรุ่งเกา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระบุให้อธิบดีกรมโยธาเทศบาล เป็นเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบดำเนินการเวนคืนและกำหนดแนวเขตการก่อสร้างสะพานฝั่งตำบลบ้านกระมังกว้าง 100 เมตร ยาวตามแนวทางถนน 140 เมตร ฝั่งตำบลหอรบไชย (ฝั่งเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา) กว้าง 150 เมตร ยาวตามแนวทางถนน 250 เมตร (ราชกิจจานุเบกษาเล่ม 57 หน้า 531 วันที่ 15 ตุลาคม 2483)

จะเห็นได้ว่าทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยา (ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 309) เป็นถนนสายสำคัญที่เชื่อมอยุธยาเข้ากับถนนพหลโยธิน และเมื่อถนนถูกตัดเข้าสู่พื้นที่กรุงเก่าทางด้านทิศตะวันออกจึงจำเป็นต้องมีการก่อสร้างสะพานปรีดี-ธำรง ขึ้นในพื้นที่ด้านตะวันออกของเกาะเมืองระหว่างวัดพิชัยสงครามกับวัดกล้วย ซึ่งใกล้เคียงกับสถานีรถไฟอยุธยา (กำพล จำปาพันธ์, 2568, หน้า 7)

ภาพที่ 1 สะพานปรีดี-อึ้ง

ที่มา : th.wikipedia.org/สะพานปรีดี-อึ้ง

สำหรับลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรม จะเห็นว่าสะพานปรีดี-อึ้ง เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กโค้งคั่นคั่น มีระบบเคเบิลแบบเครือข่ายซึ่งตัวสะพาน (Network Tied Arch Bridge) เช่นเดียวกับ วรานนท์ คงสง (2559, หน้า 266) อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะของสะพานปรีดี-อึ้งว่า สะพานปรีดี-อึ้ง มีโครงสร้างแบบทรงโค้งที่สร้างข้ามแม่น้ำป่าสัก มีส่วนบนเป็นคอนกรีตถักกันเพื่อถ่ายเทแรง และมีลวดสลิงเป็นตัวยึดรั้งตัวสะพาน ซึ่งมีตอม่อใหญ่ในน้ำ 2 ตัว ส่วนตอม่อคอสะพาน 6 ตัว ซึ่งเชื่อมกับคานหลัก 2 ตัว และยังมีคานรองช่วงละประมาณ 3.50 เมตร และมีความกว้างของช่วงจราจร 2 ช่วง ทางเดินกว้าง 1.25 เมตร และความยาวโดยประมาณ 85 เมตร นอกจากนี้ เอกสิทธิ์ ลิ้มสุวรรณ และอมร พิมานมาศ (Ekasit Limsuwan and Amorn Pimanmas, 2014, p. 1156) ยังระบุว่า การสร้างสะพานปรีดี-อึ้ง มีจุดที่น่าสนใจตรงที่ว่า วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างทั้งหมดตลอดจนกรรมวิธีการสร้างล้วนแต่ได้พัฒนาขึ้นเองในประเทศไทยโดย วิศวกรชาวไทย ที่ได้รับการปรึกษาจาก ดร.ครุค (Dr.Kruck) วิศวกรชาวเยอรมันที่เป็นวิศวกรเชี่ยวชาญของกรมทางหลวงไทย มีการใช้เทคนิคคอนกรีตอัดแรงบางส่วน ซึ่งได้รับการแนะนำจาก ดร.ครุค นั่นเอง กล่าวโดยสรุปแล้ว ความยาวโดยรวมของสะพานคือ 168.6 เมตร ช่วงห่างทางตอม่อสะพาน 60 เมตร ความกว้างของช่วงจราจรคือ 6.5 เมตร ซึ่งถือว่าเป็นสะพานคอนกรีตที่ยาวที่สุดในประเทศไทยในเวลานั้น

เมื่อสะพานนี้สร้างแล้วเสร็จในเดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2485 นายควง อภัยวงศ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมในขณะนั้น ได้มีหนังสือถึงจอมพลป.พิบูลสงคราม มีใจความสำคัญว่า สะพานข้ามแม่น้ำป่าสักที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของประเทศไทย ความยาวทั้งสิ้น 168 เมตร สมควรที่จะใช้รับการขนานนามเช่นเดียวกับที่นายกรัฐมนตรีได้อนุมัติให้ขนาน

นามสะพานต่างๆ ในทางหลวงประชาธิปไตย ประกอบกับทางราชการยังมิได้เปิดสะพานแห่งนี้ใน พ.ศ.2485 เนื่องจากการก่อสร้างทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยาและทางแยกเข้าไปยังสถานีรถไฟอยุธยายังไม่แล้วเสร็จ ทางกระทรวงคมนาคมจึงขอเปิดสะพานพร้อมกับทางหลวงและทางแยกที่กำลังก่อสร้าง พร้อมกับขอให้ นายกรัฐมนตรีพิจารณาขนานนามสะพานนี้ (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2) สศค.5.7/12 สร้างสะพานข้ามแม่น้ำแควป่าสักในทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยา-ลพบุรี-นครราชสีมา (9 กันยายน - 31 สิงหาคม 2486)

จอมพลป. พิบูลสงคราม ได้พิจารณาและขนานนามสะพานข้ามแม่น้ำป่าสักที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาว่า “สะพานปรีดี-ธำรง” ด้วยเหตุผลว่าเพื่อเป็นอนุสรณ์ให้แก่ชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพราะมีบุคคลสำคัญในคณะราษฎรและอยู่ในคณะรัฐมนตรีในระบอบนั้นถึง 2 คน ได้แก่ นายปรีดี พนมยงค์ และพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ดังนั้นสะพานนี้จึงเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กแห่งแรกของประเทศไทย อีกทั้งยังเป็นสะพานแห่งแรกที่ใช้ชื่อของสามัญชนทั้งเป็นชื่อสะพานอีกด้วย (กำพล จำปาพันธุ์, 2560, หน้า 263-264)

แต่เมื่อกระทรวงคมนาคมได้ทำหนังสือถึงนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ นายปรีดีได้ปฏิเสธการนำชื่อของท่านมาเป็นชื่อสะพานแห่งนี้ ดังปรากฏข้อความในหนังสือ จากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังถึงนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 12 กันยายน พ.ศ.2485 มีความตอนหนึ่งว่า (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2) สศค.3.4112 สร้างสะพานข้ามแม่น้ำแควป่าสักในทางหลวงสาย วังน้อย-อยุธยา-ลพบุรี-นครราชสีมา 9 กันยายน 2483-31 สิงหาคม 2486)

“...ท่านผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขอขอบคุณในเจตนาดีของท่าน นายกรัฐมนตรีเป็นอันมากในการที่ให้เกียรติยศแก่ท่าน แต่มีเหตุขัดข้องในการที่จะรับเกียรติยศนี้ไม่ได้ เพราะเหตุว่าการก่อสร้างปรับปรุงอยุธยา ซึ่งท่านได้มีส่วนช่วยเหลืออยู่นั้น มีอาคารหลายแห่งที่อยุธยา ได้มีผู้มาร้องขอจะให้ใช้นามท่าน แต่ท่านก็ได้ปฏิเสธไป และว่าขณะที่ท่านหยุดราชการคลังได้ดำริการขุดคลองเข้าสู่ท่าเรือที่สมุทปราการ กรมชลประทานก็ได้มาทบทวนใช้ชื่อท่านขนานนามคลองนั้น ท่านก็ได้ปฏิเสธไปอีก เพราะฉะนั้นถ้ารับเกียรติยศโดยมีชื่อขนานนามในสะพานนี้ โดยที่ได้เคยปฏิเสธรายอื่นมาก่อน ก็จะทำให้รายที่ต้องปฏิเสธไปนั้นมีความเสียใจไปได้...”

ถึงแม้ว่านายปรีดี พนมยงค์จะปฏิเสธการนำชื่อไปเป็นนามสะพานข้ามแม่น้ำป่าสัก แต่จากการพิจารณาของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ยังคงยืนยันให้ขนานนามสะพานแห่งนี้ว่า “สะพานปรีดีธำรง” เพื่อแสดงความยกย่องและเป็นเกียรติแก่ชาวอยุธยา 2 คน ที่เป็นบุคคลสำคัญของชาติ และมีบทบาทสำคัญในการบริหารงานราชการของบ้านเมืองนับตั้งแต่การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ได้แก่ นายปรีดี พนมยงค์

และพลเรือตรีถวัลย์ อารังนาวาสวัสดิ์ พร้อมกันนั้น จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้แสดงความคิดเห็นของตน ด้วยลายมือในเอกสารราชการว่า (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2) สสค.3.4112 สร้างสะพานข้ามแม่น้ำ แควป่าสักในทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยา-ลพบุรี-นครราชสีมา 9 กันยายน 2483-31 สิงหาคม 2486)

ปรีดี = ยินดี

ทำรง = คงไว้

รวมกัน คงไว้ซึ่งความยินดี ไม่เกี่ยวแก่ใครเลย

ถ้าปรีดีทำรง เป็นนามที่รัฐบาลตั้งขึ้นไม่เกี่ยวกับผู้สําหรับใด จึงไม่ว่าเป็น

ต้องเรียนทางปรีดี ให้ตั้งไปตามนั้น โดยไม่ต้องถามอะไรอีก

พิบูล ป.

17 ก.ย. 85

ด้วยเหตุนี้สะพานข้ามแม่น้ำป่าสักที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึงได้รับการขนานนามจาก จอมพล ป.พิบูลสงครามว่า “สะพานปรีดีอารัง” โดยมิได้รับการคัดค้านจากนายปรีดี พนมยงค์อีก สะพานแห่งนี้ได้ทำพิธีเปิดพร้อมกับทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยา ในวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ.2486 ซึ่งตรงกับวันเกิดของ จอมพล ป.พิบูลสงคราม โดยมีพลเรือตรีถวัลย์ อารังนาวาสวัสดิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวง ยุติธรรมในขณะนั้น เป็นประธานในพิธีเปิด (สำนักนายกรัฐมนตรี แผนกที่ 13/93 เรื่องทางแยกจาก ทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยา ถึงสถานีรถไฟอยุธยาและสายอยุธยา-บางปะอิน)

จึงนับว่าสะพานปรีดี-อารัง เป็นสะพานคอนกรีตข้ามแม่น้ำแห่งแรกที่ใช้ชื่อสามัญชน และยังเป็น สิ่งก่อสร้างที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีการสัญจรของชาวพระนครศรีอยุธยา โดยเป็นจุดเริ่มต้น ของการหันมาใช้ในการคมนาคมทางบกที่สะดวกสบายแทนการคมนาคมทางน้ำที่มีมาแต่เดิม (กำพล จำปาพันธ์, 2560, หน้า 264) ในขณะเดียวกันรัฐบาลคณะราษฎรก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้สร้างสรรค์ความเจริญ ให้กับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และเป็นการให้เกิดโรคพิษภูมิคุ้มกัน 2 ท่านที่เป็นชาวจังหวัด พระนครศรีอยุธยาไปด้วย (ปิยะวรรณ สุธรัตน์, 2543, หน้า 155)

สะพานปรีดี-อารังกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา

กล่าวได้ว่าการสร้างสะพานปรีดี-อารังเข้าสู่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาให้อำนวยความสะดวก ในการคมนาคมทางบก ระหว่างจังหวัดพระนครศรีอยุธยากับกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง การสร้าง สะพานนี้รัฐบาลได้ดำเนินการเวนคืนที่ดินบริเวณเชิงสะพาน และจัดให้ประชาชนที่เคยตั้งบ้านเรือน อยู่ในบริเวณนั้น ไปตั้งบ้านเรือนที่บริเวณริมถนนสาย 2 ใกล้เจดีย์เจ้าอ้าย-เจ้ายี่ ซึ่งประชาชนก็ยินยอม เพราะอยากได้สะพาน (เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, 2527, หน้า 60-61)

ภายหลังจากสะพานปรีดี-ธำรงถูกสร้างขึ้น ส่งผลให้ชุมชนในเกาะเมืองและพื้นที่รอบนอกเกิดการขยายตัว เช่น กรณีของชุมชนตลาดหัวรอ บริเวณพระราชวังจันทร์เกษม ซึ่งเป็นชุมชนค้าขายที่เก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ซบเซาลงไปหลังการเสียกรุง กลับมามีชีวิตชีวาขึ้นอีกครั้ง เป็นผลจากการก่อสร้างสะพานปรีดี-ธำรงที่เชื่อมกับถนนอุทงซึ่งเป็นถนนรอบเกาะเมือง ประกอบกับการเกิดเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองกับชุมชนเรือนแพ ทำให้ชุมชนที่เคยอยู่ริมน้ำเริ่มตั้งถิ่นฐานริมถนนมากขึ้น และก่อสร้างตึกแถวด้วยอิฐถือปูน หรือคอนกรีตซึ่งเป็นวัสดุสมัยใหม่ ทนทานต่ออัคคีภัย แทนการก่อสร้างด้วยไม้ นอกจากนี้ การคมนาคมทางถนนยังเปิดศักราชใหม่ให้กับโอกาสทางเศรษฐกิจแบบใหม่ ไม่ว่าจะเป็นสินค้า อุปโภค บริโภค เครื่องใช้ในครัวเรือน และการเกิดขึ้นของโรงแรม อาคารพาณิชย์กรรม ร้านขายยา ร้านอาหาร ร้านกาแฟ ร้านทำทอง ร้านทำฟัน ฯลฯ เกิดอาชีพใหม่ นอกเหนือจากอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่าการคมนาคมแบบใหม่ด้วยถนนและสะพาน นำมาซึ่งการเกิดกระบวนการสร้าง “ความเป็นเมือง” ที่สร้างความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม ให้กับเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา อันเป็นไปตามเจตนารมณ์ของนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นของคณะราษฎร (กุลพัชร เสนิงค์ ณ อยุธยา, 2567) การขยายตัวทางการค้าจากตลาดหัวรอได้ขยายตัวไปสู่ตลาดหอรัตนไชยระหว่างพ.ศ.2415-2520 ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว ตลาดหอรัตนไชยได้กลายเป็นย่านการค้าทางบกแห่งใหม่ที่สำคัญของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาอย่างต่อเนื่อง (ศุภสุตา ปรีเปรมใจ, 2558, หน้า1963)

นอกจากนี้ การสร้างสะพานปรีดี-ธำรง ยังก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนสัญจรทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนทั้งสองฟากฝั่งของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เพราะใช้ระยะทางและเวลาที่น้อยลง ทำให้การไปมาหาสู่สะดวกมากยิ่งขึ้น ยิ่งในละแวกตลาดหัวรอ อาจจะเป็นคำตอบได้ว่า อยุธยาได้เข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่แล้ว โดยสังเกตได้จากตลาดบกที่มีความคึกคักและมีบทบาทมากกว่าตลาดน้ำ (ศุภสุตา ปรีเปรมใจ, 2557, หน้า 46)

บทสรุป

การก่อสร้างสะพานปรีดี-ธำรง เข้าสู่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นไปตามนโยบายของหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ระหว่างพ.ศ.2481-2484 โดย นายปรีดี มีนโยบายในการพัฒนาพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาให้มีความเจริญมากขึ้น จึงมีการก่อสร้างสะพานที่ราชการและสาธารณูปโภคต่างๆ และได้ดำเนินการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกเข้าสู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งแต่เดิมนั้นเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาไม่มีเส้นทางหรือสะพานที่เชื่อมต่อกับพื้นที่รอบนอก มีแต่เส้นทางแม่น้ำที่ไหลรอบเกาะเมืองและเชื่อมโยงไปยังพื้นที่รอบนอกอย่างกว้างขวาง การสัญจรทางน้ำ จึงเป็นการเดินทางเข้าสู่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาที่สะดวกที่สุด เช่น การนั่งเรือข้ามฟากระหว่างเกาะเมืองกับพื้นที่ฝั่งตรงข้าม การโดยสารเรือระหว่างอำเภอ

ในลักษณะของเรือแจว เรือจ้างและเรือแม่ เพื่อเข้ามายังเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา รวมถึงการขนส่งสินค้าต่าง ๆ ล้วนแต่ใช้การบรรทุกโดยทางเรือทั้งสิ้น ต่อมาเมื่อรัฐบาลคณะราษฎรมีนโยบายพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกเข้าสู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึงมีการก่อสร้างสะพานปรีดี-อึ้ง ซึ่งเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กที่กรมโยธาเทศบาลได้ดำเนินการสร้างขึ้นเมื่อเดือน สิงหาคม พ.ศ.2483 เพื่อเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมจากอำเภอนนทบุรีเข้ามาสู่ภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา โดยสร้างขึ้นทางด้านทิศตะวันออกของเกาะเมือง ช่วงบริเวณแม่น้ำป่าสักที่ตำบลหอรบตันไชยในฝั่งเกาะเมืองกับตำบลกระมังในฝั่งตรงข้าม โดยสะพานนี้มีความยาว 168.60 เมตร และนับเป็นสะพานคอนกรีตที่ยาวที่สุดในประเทศไทยในขณะนั้น มีการเปิดใช้สะพานเมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ.2486 ในสมัยที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยมีพลเรือตรีถวัลย์ อารังนาวาสวัสดิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม มาเป็นประธานในพิธีเปิดสะพาน ซึ่งจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ขนานนามสะพานนี้ว่า “สะพานปรีดี-อึ้ง” เพื่อให้เป็นอนุสรณ์แก่ชาวอยุธยาที่มีตำแหน่งบริหารประเทศถึง 2 คน คือ นายปรีดี พนมยงค์ และพลเรือตรีถวัลย์ อารังนาวาสวัสดิ์

กล่าวโดยสรุป ความสำคัญของสะพานปรีดี-อึ้ง นอกจากจะช่วยให้ความสะดวกในด้านการคมนาคมแล้วยังมีส่วนทำให้ชุมชนภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยามีการพัฒนาไปสู่ความเป็นเมืองสมัยใหม่ ที่มีความเจริญก้าวหน้าต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กำพล จำปาพันธ์. (2560). อยุธยา : จากสังคมเมืองทำนนานาชาติสู่ร่มดกโลก ประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม. มิวเซียมเพรส.
- กำพล จำปาพันธ์. (2568ก). ศาลากลางอยุธยาหลังเก่า : ตึกคณะราษฎร สัญลักษณ์หลัก 6 ประการของการอภิวัฒน์ 2475. <https://pridi.or.th/content/2025/06>
- กำพล จำปาพันธ์. (2568ข). สะพานปรีดี-อึ้ง หลักกิโลเมตรที่ 1 ของอยุธยา อนุสรณ์การพัฒนาเกาะเมืองสมัยคณะราษฎร. <https://pridi.or.th/content/2025/06>
- เกื้อกูล ยืนยงอนันต์. (2529). ความเปลี่ยนแปลงภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ.2438-2500. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กุลพัชร เสนิงค์ ณ อยุธยา. (2564). สะพานปรีดี-อึ้ง ภารกิจ พ้นลมหายใจให้เกาะเมืองอยุธยา. จาก <https://pridi.or.th.content.2021/107/765>
- ขจรจบ กุสุมาวลี. (2542). การจัดการพื้นที่ประวัติศาสตร์จากกรณีศึกษาบริเวณวิหารพระมงคลบพิตร พระนครศรีอยุธยา. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศิลปวัฒนธรรม, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- ชาติรี ประกิตนันทการ. (2565). ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในเมืองเก่าอยุธยา : ราชวงศ์จักรี คณะราษฎร และการปฏิสังขรณ์. <https://today.line.me/th/v3/article/plgPJZp>

ปิยะวรรณ สุธารัตน์.(2543). “สะพานปรีดี-อึ้ง สะพานข้ามแม่น้ำป่าสัก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา “ ใน
บุหงา วัฒนะ และคณะ (บรรณาธิการ). 100 ปีชาตกาลรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ บุชนียบุคคล
ของโลก. สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.

พัทธ์ แดงพันธ์. (2555). การพัฒนาชุมชนเมืองกับการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา
และปริมณฑล พ.ศ.2482-2544. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิ
โรฒ].

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 15 สมัยสามัญ สมัยที่สอง วันเสาร์ 21 กันยายน พุทธศักราช
2483

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 หน้า 399 วันที่ 24 เมษายน 2482

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 57 หน้า 531 วันที่ 15 ตุลาคม 2483 พระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เพื่อ
สร้างสะพานข้ามแม่น้ำแควป่าสักในทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
พุทธศักราช 2483.

วรานนท์ คงสง. (2559). “รูปแบบโครงสร้างสะพานข้ามแม่น้ำในประเทศไทย” วารสารรามคำแหง. 23
(4) : 260-269.

ศรัญญ เทพสงเคราะห์. (2567). การขนานนามถนนและสะพานสมัยคณะราษฎร. [https://
pridi.or.th/content/2024_105](https://pridi.or.th/content/2024_105)

ศุภสุตา ปรีเปรมใจ. (2557). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา
พ.ศ. 2483-2534. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศิลปากร].

ศุภสุตา ปรีเปรมใจ. (2558). “การขยายตัวทางการค้าจากตลาดบกหัวรอไปสู่ตลาดหอรัตนไชยภายในเกาะ
เมืองพระนครศรีอยุธยา ระหว่างพ.ศ. 2486-2520.” *Veridian E-Journal*, Silpakorn
University. 8 (2) :1953-1963.

สมบัติ พลายน้อย. (2540). เกิดในเรือ. มติชน.

สำนักงานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (2562). บรรยายสรุปจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. สำนักงานจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา.

สำนักนายกรัฐมนตรี. แผนกที่ 13/93 เรื่องทางแยก จากทางหลวงสายวังน้อย-อยุธยา ถึง สถานีรถไฟ
อยุธยาและสายอยุธยา- บางปะอิน.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2) สลค.3.4/12 สร้างสะพานข้ามแม่น้ำแควป่าสักในทางหลวงสายวังน้อย-
อยุธยา-ลพบุรี-นครราชสีมา (9 กันยายน 2483-31 สิงหาคม 2486).

Ekasit Limsuwan and Amorn Pimanmas. (2014). “*Bridge Engineering in Thailand*” in
Handbook of International Bridge Engineering. (pp. 1125–1160). Taylor and
Francis.

Piriya Krairiksh. (2012). “A Brief History of Heritage Protection in Thailand” *Journal of the Siam Society*. 100, 15–40.

สะพานปรีดี-อํารง. (ม.ป.ป.). ใน วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. สืบค้นวันที่ 20 มิถุนายน 2569.

<https://th.wikipedia.org/wiki/สะพานปรีดี-อํารง>

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เพื่อออกแบบโครงเรื่อง ในนาฏกรรม ชุด “สุรเสียงสุดาจันทร์”

An Analytical Study for Storyline Design in the Dance Drama “Surasiang Sudachan”

ไอริน บุญยัง / Irin Boonyang

นักศึกษาปริญญาโท คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Graduate Student, Master of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

วันที่รับบทความ 17 มกราคม 2569 / แก้ไขบทความ 10 เมษายน 2569 / ตอรับบทความ 11 พฤษภาคม 2569

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสรรค์โครงเรื่องสำหรับการแสดงนาฏศิลป์ เชิงประวัติศาสตร์ ในรูปแบบนาฏศิลป์ร่วมสมัย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และกระบวนการวิจัยสร้างสรรค์ (Creative Research) ผ่านกระบวนการดำเนินงาน 3 ขั้นตอนหลัก ประกอบด้วย 1) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารพระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ และวรรณคดีเชิงวิพากษ์ทางประวัติศาสตร์ ควบคู่กับการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) 2) การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์แก่นสาระ (Thematic Analysis) 3) การปรับปรุงแก้ไข และพัฒนาผลงานตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ

ผลการวิจัยพบว่า ความกระชับของข้อมูลในพระราชพงศาวดารได้ทิ้งช่องว่างขนาดใหญ่ให้ผู้วิจัยสามารถแทรกบทพรรณนาเชิงอารมณ์ผ่านกระบวนการสร้าง "เรื่องเล่าโต้กลับ" (Counter-Narrative) เพื่อคืนมิติความเป็นมนุษย์ (Humanity) ให้แก่ตัวละครท้าวศรีสุดาจันทร์ ภายใต้การประยุกต์ใช้ทฤษฎีการออกแบบนาฏกรรมของ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2547) ในส่วนการกำหนดแนวคิดและการออกแบบร่าง (Drafting) ร่วมกับโครงสร้างโศกนาฏกรรม 6 ส่วนตามทฤษฎีเพอโตกาของ อริสโตเติล (Aristotle) ส่งผลให้ได้โครงเรื่องนาฏกรรมที่สามารถถ่ายทอดสภาวะบีบคั้นทางการเมืองและความซับซ้อนของบุคลิกลักษณะตัวละครอย่างลึกซึ้ง ซึ่งเป็นการยกระดับงานนาฏศิลป์สร้างสรรค์ให้เป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ และการวิพากษ์สังคมอย่างมีนัยสำคัญ

คำสำคัญ : ท้าวศรีสุดาจันทร์ นาฏศิลป์ร่วมสมัย การสร้างสรรค์โครงเรื่อง สุรเสียงสุดาจันทร์

Abstract

This research article aims to create a storyline for a historical dance drama performance in a contemporary Thai dance format. The study utilizes a qualitative research methodology and a Creative Research process, conducted through three primary stages: 1) data collection from primary and secondary sources, including Royal Chronicles, historical records, and critical historical interpretations, complemented by in-depth interviews; 2) data analysis using Thematic Analysis; and 3) the refinement and development of the creative work based on expert feedback.

The findings reveal that the conciseness of the Royal Chronicles leaves significant "gaps" that allow the researcher to interject emotional narratives through the construction of a "Counter-Narrative." This approach seeks to restore a sense of humanity to the character of Thao Si Sudachan. By applying Surapol Virulrak's (2004) theory of dance drama design specifically in the stages of Concept Definition and Drafting in conjunction with Aristotle's six elements of tragedy (Poetics), the researcher developed a dramatic storyline capable of portraying political tensions and the complexities of ordinary human experience within the currents of power. This creative endeavor elevates contemporary Thai dance as a platform for learning and significant social critique.

Keywords: Thao Si Sudachan, Contemporary Thai Dance, Storyline Creation, Surasiang Sudachan

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเก่าของไทย ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 1893 โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) นับเป็นยุคทองของการค้าและวัฒนธรรม มีศิลปวัฒนธรรมรุ่งเรือง การปกครองสมัยอยุธยาเป็นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดและได้รับการยกย่องเสมือนสมมติเทพในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีการจัดระบบกฎหมายการปกครองให้เป็นลักษณะของจตุสดมภ์ ซึ่งพัฒนาต่อมาเป็นกฎหมายตราสามดวง ได้ระบุถึงตำแหน่งของพระมหากษัตริย์และแม่อยู่หัวไว้ 4 ตำแหน่ง คือ ท้าวอินทสุเรนทร์, ท้าวอินทเทวี, ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ และ ท้าวศรีสุดาจันทร์ ตำแหน่งท้าวศรีสุดาจันทร์นี้เองเป็นของสตรีผู้มียุทธศาสตร์ทางการเมือง การปกครองอย่างมากในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชา จากเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พงศาวดารและบันทึกของชาวต่างชาติ ล้วนกล่าวถึงท้าวศรีสุดาจันทร์ว่ามีบทบาททางการเมืองในการวางแผนการปกครองอำนาจ การออกว่าราชการแทน

พระไชยราชาในช่วงที่พระองค์ออกรบ และช่วงที่พระยอดฟ้าครองราชย์ได้ดำรงตำแหน่ง "แม่หยั่ว หรือ แม่อยู่หัว" ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

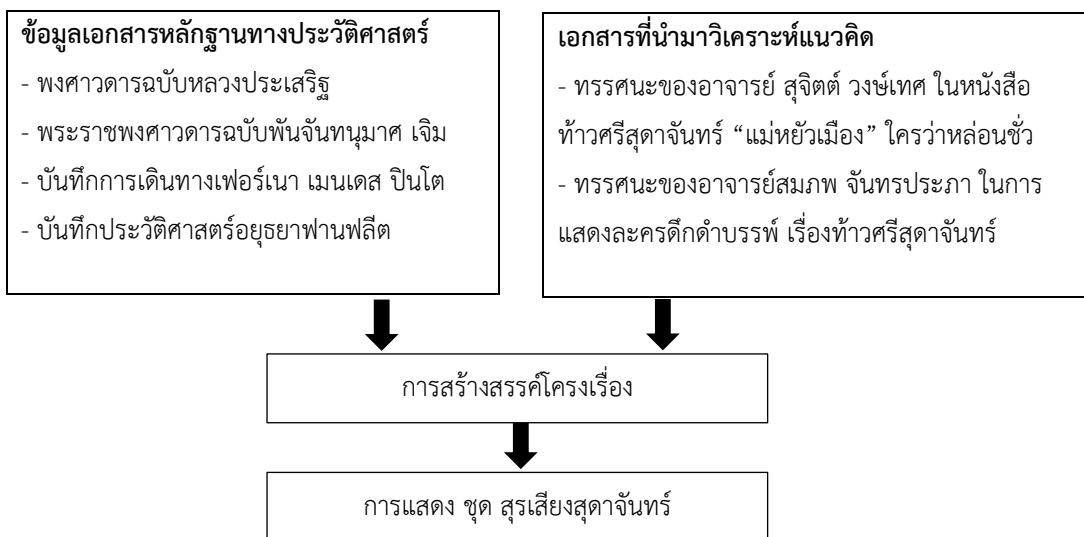
ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะนำประเด็นที่ถกเถียงกันจะเหตุการณ์ที่กล่าวบนหลักฐานต่าง ๆ ถึงเรื่องราวของท้าวศรีสุตาจันทร์มาออกแบบโครงเรื่องในการสร้างสรรค์งานนาฏศิลป์ เพื่อสื่ออีกแง่มุมของประวัติศาสตร์ โดยวิเคราะห์จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พงศาวดารและจดหมายเหตุ ที่กล่าวว่า คบขู้ ฆ่าลูก ฆ่าพ่อ และจากทรรชนะของนักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันเรื่องราวข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นของการครองอำนาจ การแย่งชิงและเรื่องราวในอีกแง่มุมของพระนางที่ถูกตราไว้บนหน้าประวัติศาสตร์มายาวนาน ผู้วิจัยเห็นว่าจากข้อมูลที่สืบค้นปรากฏไม่ตรงกันในส่วนการกระทำของพระนาง ที่ถูกกล่าวถึงไม่สอดคล้องกัน ซึ่งเกิดจากการบันทึกที่อาจจะมีการเติมแต่งย้อนหลังจากที่พระนางสิ้นแล้ว ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเพิ่มเติมจนพบแนวคิดและบทละครดึกดำบรรพ์ เรื่องท้าวศรีสุตาจันทร์ของ อาจารย์สมภพ จันทรประภา (สมภพ จันทรประภา, 2516) ที่กล่าวถึงเนื้อเรื่องอีกมุมมองหนึ่ง โดยนำเสนอข้อสันนิษฐานว่าท้าวศรีสุตาจันทร์มิได้มีลทินในเรื่องการคบขู้หรือการสังหารพระยอดฟ้าแต่เป็นเหยื่อ ของสถานการณ์ที่ขุนวรวงษาธิราชเป็นผู้บงการและลงมือกระทำการเพียงลำพัง รวมถึงทรรชนะ ของนักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันอย่างอาจารย์สุจิตต์ วงษ์เทศ ที่กล่าวถึงท้าวศรีสุตาจันทร์ในหนังสือ เรื่อง ท้าวศรีสุตาจันทร์ “แม่หยั่วเมือง” ใครว่าหล่อนชั่ว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2548) จึงสนใจที่จะนำเรื่องราวมาออกแบบสร้างสรรค์โครงเรื่องการแสดงนาฏกรรม ชุด สุธเสียงสุตาจันทร์ในรูปแบบนาฏศิลป์ร่วมสมัยโดยถ่ายทอดเรื่องราวในอีกแง่มุมนอกเหนือจากบันทึกทางประวัติศาสตร์โดยดำเนินเรื่องจากตัวละคร วิญญาณท้าวศรีสุตาจันทร์ จากเหตุการณ์ที่ปรากฏ

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อการออกแบบโครงเรื่องในนาฏกรรม ชุด สุธเสียงสุตาจันทร์

3. กรอบแนวคิด

การออกแบบโครงเรื่องในนาฏกรรม ชุด “สุธเสียงสุตาจันทร์” เป็นการออกแบบเพื่อนำไปสู่การสร้างสรรค์การแสดงนาฏกรรมร่วมสมัยในรูปแบบวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาข้อมูลเรื่องท้าวศรีสุตาจันทร์ ในช่วงปี พ.ศ. 2088 – 2091 สมัยสมเด็จพระไชยราชาจากเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ 4 ฉบับ จะเลือกเป็นพงศาวดาร 2 ฉบับ และจดหมายเหตุ 2 ฉบับ รวมถึงเอกสารทรรชนะแนวคิดที่เลือกมาจะมีทรรชนะนักประวัติศาสตร์ของอาจารย์สุจิตต์ วงษ์เทศ และทรรชนะในการแสดงละครดึกดำบรรพ์ของอาจารย์สมภพ จันทรประภา เพื่อสร้างออกมาเป็นโครงเรื่องและนำไปสู่การสร้างสรรค์การแสดงในขั้นต่อไปเพื่อให้ได้ผลงานที่ตรงตามวัตถุประสงค์โดยมีขั้นตอนดังนี้

4. ระเบียบวิธีการวิจัย

การออกแบบโครงเรื่องในนาฏกรรม ชุด “สุรเสียงสุดาจันทร์” ผู้วิจัยกำหนดขั้นตอนวิธีการดำเนินการวิจัยไว้ 3 ขั้นตอนเพื่อสร้างออกมาเป็นโครงเรื่องและนำไปสู่การสร้างสรรคการแสดงในขั้นต่อไปเพื่อให้ได้ผลงานที่ตรงตามวัตถุประสงค์ โดยมี 3 ขั้นตอนดังนี้

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยพิจารณาเลือกเก็บรวบรวมข้อมูล 2 วิธี คือ

4.1.1 ข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ แนวคิดวรรณคดีเกี่ยวกับท้าวศรีสุธารจันทรและนาฏกรรม

4.1.2 ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์เป็นรายบุคคลแบบเชิงลึก โดยสัมภาษณ์ ผู้เชี่ยวชาญ 2 กลุ่ม คือ 1. ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏกรรมการแสดงจำนวน 2 คน 2. ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์การละครจำนวน 2 คน โดยมีเกณฑ์การคัดเลือก คือ ผู้ที่มีประสบการณ์ทางด้านนาฏกรรมการแสดงอย่างน้อย 8 ปี และผู้ที่มีประสบการณ์ทางด้านประวัติศาสตร์การละครอย่างน้อย 8 ปี

เมื่อได้ข้อมูลจากการศึกษาและสัมภาษณ์มาแล้ว ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ผ่าน 2 รูปแบบหลักตาม ที่กรรมการแนะนำ การวิเคราะห์แก่นสาระ (Thematic Analysis) ใช้เพื่อหา "ใจความสำคัญ" มาสร้างโครงเรื่องโดยวิธีใช้นำข้อมูลจากพงศาวดารและบทสัมภาษณ์มาแยกเป็น "แก่น" (Themes) ตัวอย่างแก่นเรื่อง "อำนาจที่มาพร้อมความหวาดระแวง" เพื่อนำมาเป็นแกนกลางของโครงเรื่องแต่ละฉาก

4.2 การทดลองสร้างสรรค์ ซึ่งตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

4.2.1 การออกแบบ ได้แก่ การกำหนดแนวคิด การออกแบบโครงเรื่อง การออกแบบ ตัวละคร

4.2.2 การทดลองสร้างการแสดงการนำองค์ประกอบที่ตั้งไว้มาทดลองสร้างสรรค์

4.3 ปรับปรุงแก้ไข และพัฒนาผลงานตามข้อเสนอแนะ

5. ผลการวิจัย

ท้าวศรีสุดาจันทร์ เป็นหนึ่งในสตรีที่ถูกกล่าวถึงบนประวัติศาสตร์มากที่สุดสมัยอยุธยา ในทางการเมืองการปกครองการแย่งชิงอำนาจ ในประวัติศาสตร์ที่พบจะเป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญ กล่าวไว้คล้ายคลึงกันว่า ท้าวศรีสุดาจันทร์นั้นเป็นสตรีชั่ว คบชู้ ฆ่าลูก ฆ่าสามี ยกชูขึ้นครองอำนาจ และในละครหลายเรื่องที่ได้นำเรื่องราวของท้าวศรีสุดาจันทร์มาสร้างเสริมอรรถในการแสดงให้น่าชมมากขึ้น โดยตามหลักฐานที่พบ เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิหลัง โดยมุ่งเน้นศึกษาประวัติของ ท้าวศรีสุดาจันทร์รวมถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นข้อมูลในกระบวนการออกแบบการแสดง และการสร้างสรรค์ออกแบบโครงเรื่อง มีแนวทางมาจากทฤษฎีการออกแบบนาฏกรรม (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2547, หน้า 216–218) ผู้วิจัยพิจารณา เลือก 2 ขั้นตอน คือ การกำหนดแนวคิดและการสังเคราะห์ เชิงนามธรรม (Conceptual Synthesis) และการออกแบบร่าง ซึ่งจำแนกแยกย่อยออกเป็นองค์ประกอบต่าง ๆ

5.1 การกำหนดแนวคิด

การกำหนดแนวคิดและการสังเคราะห์เชิงนามธรรม (Conceptual Synthesis) ผู้วิจัยได้มุ่งเน้นเพียงการนำเสนอเหตุการณ์ตามพงศาวดารกระแสหลัก แต่ได้ทำการสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อสร้างมโนทัศน์ใหม่ โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 3 มิติดังนี้

1) มิติทางประวัติศาสตร์: จากการเปรียบเทียบหลักฐานพบความลักลั่นของข้อมูล ผู้วิจัยจึงสังเคราะห์เป็นแนวคิด "สุรเสียงสุดาจันทร์" เพื่อชี้ให้เห็นว่าความจริงทางประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงได้ตามมุมมองของผู้บันทึก

2) มิติทางสังคมและสตรีวิทยา: อ้างอิงทรรชนะของ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2548) เรื่องการรื้อถอนอคติ "หญิงชั่ว" ผู้วิจัยจึงกำหนดให้ตัวละครท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นตัวแทนของสตรีที่ตกเป็นเหยื่อทางการเมือง (Political Victim)

3) มิติทางพุทธปรัชญา: ผู้วิจัยสังเคราะห์หลัก "ไตรลักษณ์" (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) มาเป็นแกนกลางในการเล่าเรื่อง เพื่อสื่อถึงความสลายไปของอำนาจและตัวตนในท้ายที่สุด

ข้อมูลจากเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ มี 2 ด้านด้วยกัน

1. ด้านระยะเวลาของบันทึก 2. เหตุการณ์สำคัญที่กล่าวถึง

5.1.1 ด้านระยะเวลา

จากการวิเคราะห์ด้านระยะเวลาของเอกสารพบว่า เหตุการณ์ของท้าวศรีสุดาจันทร์จบลงเมื่อปี พ.ศ. 2091 ซึ่งหลักฐานที่พบทั้งหมดได้มีการบันทึกย้อนหลังหลาย 10 ปีไปจนถึง 100 ปี สอดคล้องกับทรรชนะของ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2548, หน้า 18-22) ที่ชี้ให้เห็นว่า หลักฐานเกี่ยวกับท้าวศรีสุดาจันทร์ส่วนใหญ่เป็นการบันทึกย้อนหลังที่มีระยะเวลาห่างจากเหตุการณ์จริงนานนับร้อยปี ส่งผลให้เนื้อหา

ในพงศาวดารมีการแต่งเติมและคลาดเคลื่อนตามบริบททางการเมืองของผู้เขียนในภายหลัง ผู้วิจัยจึงนำเอา 'ความไม่ชัดเจน' และ 'ความพร่าเลือน' ของข้อเท็จจริงนี้ มาเป็นแกนหลักในการออกแบบเสียง (Soundscape) ที่มีลักษณะซ้อนทับและไม่หยุดนิ่ง เพื่อสะท้อนถึงการตีความประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

ตารางที่ 1 วิเคราะห์ระยะเวลาของการบันทึกและเหตุการณ์

ลำดับ	ชื่อเอกสาร	เหตุการณ์สำคัญ	ปี พ.ศ.	ปี พ.ศ. ที่ชำระ
1	พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์	พระไชยราชนฤพาน พระยอดฟ้าไม่ได้กล่าวถึง	-	พ.ศ. 2223
2	พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)	พระไชยราชาสวรรคต พระยอดฟ้าโดนนำไปประหาร	-	พ.ศ. 2338
3	บันทึกการเดินทางของเฟอร์เนา เมนเดส ปินโต	พระไชยราชาวางยาพิษในน้ำนม พระยอดฟ้าโดนวางยาพิษ	พ.ศ. 2112	พ.ศ. 2553 ตีพิมพ์ในไทย พ.ศ. 2558
4	บันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาฟานพลิต (วัน วลีต)	พระไชยราชาสวรรคต พระยอดฟ้าโดนวางยาพิษ	พ.ศ. 2182	-

5.1.2 ด้านเหตุการณ์

จากการวิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญที่ถูกพูดถึงเป็นหลักเกี่ยวกับท้าวศรีสุตาจันทร์ในเรื่อง ที่ขึ้นชื่อว่า “หญิงชั่วฆ่าลูกฆ่าผัวตนเพื่ออำนาจ” สิ่งที่ถูกกล่าวถึงเป็นหลักก็จะเป็นเรื่องของ การฆ่าสามี และลูก จึงนำเอกสารที่ถูกกล่าวถึงมาวิเคราะห์ประเด็น การฆ่าสามี ในส่วนของบันทึกอย่างไรและในส่วนประเด็นที่กล่าวถึง ความตายของพระยอดฟ้า

1. หลวงประเสริฐ จากการศึกษาศึกษาพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ (2553, หน้า 426-427) ซึ่งชำระขึ้นใน พ.ศ. 2223 พบว่าความกระชับของข้อมูลในช่วงรัชกาล พระไชยราชาจนถึงรัชกาลขุนวรรวงษาธิราช โดยประเด็นหลักที่นำมาวิเคราะห์จะระบุว่าพระไชยราชนฤพาน ซึ่งแปลว่าตายตามธรรมชาติ หรือป่วย และระบุถึงพระยอดฟ้า ว่าสิ้นแผ่นดิน ซึ่งเป็นคำสุภาพในสมัยนั้นที่สื่อถึงการสวรรคตแบบไม่ปกติ

2. พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ เจิม (2553, หน้า 64-67) พบว่าความกระชับของข้อมูลในช่วงรัชกาลพระไชยราชาจนถึงรัชกาลขุนวรวงศาธิราช โดยประเด็นหลัก ที่นำมาวิเคราะห์ได้ระบุว่า พระไชยราชาสวรรคต ซึ่งแปลว่าตายตามธรรมชาติ หรือป่วย และระบุถึงพระยอดฟ้า ว่านำไปประหาร

3. บันทึกการเดินทาง ของเฟอร์เนา เมนเดส ปินโต (2548, หน้า 210-211) พบว่าความกระชับของข้อมูลในช่วงรัชกาลพระไชยราชาจนถึงรัชกาลขุนวรวงศาธิราช โดยประเด็นหลัก ที่นำมาวิเคราะห์ได้ระบุว่า พระไชยราชาวางยาพิษในน้ำนม และระบุถึงพระยอดฟ้า ว่าโดนวางยาพิษ

4. บันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาฟานฟลิต หรือ วัน วลิต (2546, หน้า 214-215) พบว่าความกระชับของข้อมูลในช่วงรัชกาลพระไชยราชาจนถึงรัชกาลขุนวรวงศาธิราช โดยประเด็นหลักที่นำมาวิเคราะห์ได้ระบุว่า พระไชยราชาสวรรคตซึ่งแปลว่าตายตามธรรมชาติ หรือป่วย และระบุถึงพระยอดฟ้า ว่าโดนวางยาพิษ

การวิเคราะห์มิติด้านเหตุการณ์สำคัญ ผู้วิจัยสรุปผลการเปรียบเทียบข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น 4 แหล่ง เพื่อนำมาสังเคราะห์เป็นจุดหักเหของโครงเรื่อง ดังแสดงในตารางที่ 2 ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องท้าวศรีสุดาจันทร์แตกต่างออกไปจากบันทึกทางประวัติศาสตร์

ตารางที่ 2 วิเคราะห์มิติด้านเหตุการณ์สำคัญ

ลำดับ	ชื่อเอกสาร	เหตุการณ์สมเด็จพระไชยราชา	เหตุการณ์สมเด็จพระยอดฟ้า	นัยสำคัญในการตีความ
1	พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์	นฤพาน (นัยถึงการป่วย)	สิ้นแผ่นดิน (สวรรคตผิดปกติ)	ความเจ็บและการละเว้นข้อมูล
2	พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)	สวรรคต (นัยถึงการป่วย)	ถูกนำไปประหาร	ความรุนแรงเชิงอำนาจ
3	บันทึกการเดินทาง ของเฟอร์เนา เมนเดส ปินโต	ถูกวางยาพิษในน้ำนม	ถูกวางยาพิษ	สัญญาณของเหลวและแผนการ
4	บันทึกประวัติศาสตร์อยุธยา ฟานฟลิต (วัน วลิต)	สวรรคต (นัยถึงการป่วย)	ถูกวางยาพิษ	ความลับในราชสำนัก

การสังเคราะห์สู่โครงเรื่องผู้วิจัยเลือกใช้ข้อมูลจากบันทึกของ ปินโต (2548) ในส่วนของการวางยาพิษมาเป็นจุดเปลี่ยน (Turning Point) ของเรื่อง เนื่องจากมีความเป็นนาฏกรรมสูงและสื่อสารผ่านเชิงสัญลักษณ์ได้ชัดเจน

ข้อมูลเอกสารที่นำมาวิเคราะห์แนวคิด

บทละครดึกดำบรรพ์ เรื่อง ท้าวศรีสุดาจันทร์ ของ อาจารย์สมภพ จันทรประภา (สมภพ จันทรประภา, 2516) เป็นบทละครโทรทัศน์ ที่กล่าวถึง ท้าวศรีสุดาจันทร์ในอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ไม่เหมือนในประวัติศาสตร์บันทึก

เรื่องย่อ กรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินของพระยอดฟ้ามีท้าวศรีสุดาจันทร์พระมารดาเป็นผู้ดูแล วันหนึ่ง ท้าวศรีสุดาจันทร์ได้พบกับพันบุตรศรีเทพคนเก็บกวาดหอพระหน้า เมื่อสอบถามจึงได้ความว่าเกี่ยวข้อง เป็นญาติกัน จึงย้ายให้ไปดูแลหอพระชั้นในและแต่งตั้งขึ้นเป็นขุนชินราช ต่อมาขุนชินราชเอยปากผากรัก ท้าวศรีสุดาจันทร์ ทำให้ท้าวศรีสุดาจันทร์ตกใจมาก แต่ก็ได้ลงโทษ ความใกล้ชิดของท้าวศรีสุดาจันทร์ กับขุนชินราชมีมากขึ้นจนขุนนางและข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในลือกันไปในทางเสื่อมเสีย แต่ท้าวศรีสุดาจันทร์ไม่สนใจกลับแต่งตั้งขุนชินราชขึ้นเป็นขุนวรวงศ์ มีตำแหน่งหน้าที่ใกล้ชิดยิ่งกว่าเดิม ขุนวรวงศ์ เกรงว่าพระยามหาเสนาจะก่อกวน จึงลอบฆ่าพระยามหาเสนาเสีย และวางแผนกับหนูเล็ก ข่าหลวงคนสนิทของท้าวศรีสุดาจันทร์ (ซึ่งเป็นคนรักของขุนวรวงศ์ อยู่ก่อน) จะกำจัดพระยอดฟ้า โดยให้หนูเล็กนำยาพิษไปใส่ในเครื่องเสวย เมื่อพระยอดฟ้าสวรรคต ขุนวรวงศ์ จึงบังคับท้าวศรีสุดาจันทร์ ยกตัวขุนวรวงศ์ ขึ้นเป็นกษัตริย์ โดยขู่ว่าถ้าไม่ยอมจะฆ่าพระศรีศิลป์อีกองค์ท้าวศรีสุดาจันทร์ต้องยอมตาม ขุนพิเรนกับขุนอินทรเทพสองพี่น้องร่วมกันวางแผนกำจัดขุนวรวงศ์ กับท้าวศรีสุดาจันทร์ ในระหว่างที่ ทั้งสองจะเสด็จออกคล้องช้างที่เพนียด เมื่อสังหารขุนวรวงศ์ กับท้าวศรีสุดาจันทร์แล้ว ก็เชิญเสด็จ พระเทียรราชาให้ลาสิกขาขึ้นครองราชย์

ตัวอย่างบทละครโทรทัศน์เรื่องท้าวศรีสุดาจันทร์บางส่วน

-บรรยาย-

หลังจากที่สมเด็จพระชัยราชาผู้ครองกรุงศรีอยุธยาเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ.2072

พระยอดฟ้าราชโอรสองค์ใหญ่ ได้ขึ้นเสวยราชย์สืบสันตติวงศ์ แต่เหตุที่ทรงมี

พระชันษาเพียง 11 พรรษา ที่ประชุมข้าราชการจึงตกลงให้

ท้าวศรีสุดาจันทร์ พระสนมเอกของพระชัยราชา พระชนนี

ของพระยอดฟ้า สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์

การสำเร็จราชการแผ่นดินโดยไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน

เป็นของยากสำหรับสตรี โดยเฉพาะสตรีที่เป็นหม้ายและยังสาว

เช่นท้าวศรีสุดาจันทร์ ดังนั้น เหตุที่ไม่ควรจะ เกิดจึงได้เกิดขึ้น และจารึกไว้

ในพงศาวดารอย่างรุนแรงจนถึงไม่มีการแต่งตั้งพระสนมเอกตำแหน่งนี้ตลอดมา

ชีวิตท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นบทเรียนอย่างดีสำหรับผู้ตกอยู่ในความหลง

ในสวนใกล้หอพระ ท้าวศรีสุดาจันทร์ กำลังยืนฟังเพลงโดยไม่เห็นตัวพันบุตรศรีเทพ คนร้อง นางหนู เล็กก็อยู่ด้วย

เพลงนกจาก

พันบุตรศรีเทพ - โอ้อนาถ วาสนา ชตาเรา
มีแต่ ความเศร้า หมองศรี
ถ้าเทพไท ไม่โปรด ปรานี
เห็นที่ จะม้วย มรณา

เจรจา

ท้าวศรีสุดาจันทร์ - หนูเล็ก ไปดู ลีว่าใคร
ครวญคร่ำ ร่ำไร นกหนา
แล้วจง เรียกเอา ตัวมา
อยากรู้ สารทุกข์ ประการใด

ความขัดแย้งหลักของเรื่อง เป็นความขัดแย้งระหว่างท้าวศรีสุดาจันทร์ กับ ขุนพิเรนทรเทพกับขุนอินทรเทพ โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งทางการเมือง นาฏกรหลักของเรื่องคือ ท้าวศรีสุดาจันทร์มีความรักในตัวขุนวรวงศ์ จึงสนับสนุนให้มีฐานะสูงขึ้นและตามใจทุกอย่าง ส่วนขุนพิเรนทรเทพต้องการกำจัดขุนวรวงศ์ กับท้าวศรีสุดาจันทร์ จึงวางแผนลวงทั้งสองไปสังหาร

จากการศึกษาข้อมูลทั้งหมดผู้วิจัยได้สนใจนำแนวความคิดจากบทละครดึกดำบรรพ์ ของ อาจารย์สมภพ จันทรประภา (2516) และทรศนะของอาจารย์สุจิตต์ วงษ์เทศ ที่กล่าวไว้ถึงท้าวศรีสุดาจันทร์ในหนังสือ ท้าวศรีสุดาจันทร์ “แม่หยัวเมือง” ใครว่าหล่อนชั่ว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2548) และมีแนวคิดที่ตรงกันที่ได้กล่าวถึงตัวละครไว้แตกต่างจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ตัวบทท้าวศรีสุดาจันทร์ที่ตกเป็นเหยื่อของการเมือง การบังคับเพื่อชิงอำนาจจากข้าอำนาจหลายฝ่าย ที่ต้องจำยอม ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะนำแนวความคิดตีความบทละครและทรศนะมาใช้ในการออกแบบโครงเรื่อง ชุด สุธเสียงสุดาจันทร์ แล้วยังนำทฤษฎีการออกแบบนาฏกรรม (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2547, หน้า 211) ผู้วิจัยพิจารณาเลือก 2 ขั้นตอน คือ การกำหนดแนวคิด และการออกแบบร่าง ซึ่งในการออกแบบร่างจำแนกย่อยออกเป็นองค์ประกอบการแสดงต่าง ๆ เพื่อออกแบบโครงเรื่องร่างการแสดง

5.2 การออกแบบโครงร่าง

ในส่วนนี้เป็นการนำผลสรุปจากการวิเคราะห์ข้างต้น มาแยกเป็นองค์ประกอบการแสดงดังนี้

5.2.1 การออกแบบตัวละคร

การออกแบบตัวละคร คือ การกำหนดบทบาทคัดเลือกนักแสดงให้เหมาะสมกับเรื่องราวที่มี การตีความจากหลักฐานประวัติศาสตร์ของท้าวศรีสุดาจันทร์ และทรศนะของนักประวัติศาสตร์เพื่อนำมา

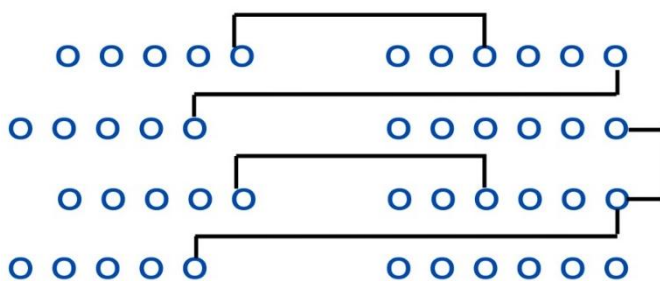
ออกแบบตัวละครต่าง ๆ จำนวน 3 ตัวละครหลัก คือท้าวศรีสุดาจันทร์ ขุนวรวงศาธิราช และวิญญาน ท้าวศรีสุดาจันทร์

กำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกตัวละครหลักทั้ง 3 ตัวละคร ผู้วิจัยพิจารณาจากทักษะความสามารถ และทางกายภาพ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การคัดเลือกนักแสดง ผู้วิจัยกำหนดทักษะความสามารถและความยินยอม เช่น มีทักษะการรำ การถ่ายทอดอารมณ์ ความคิด ความรู้ความเข้าใจในองค์ประกอบการแสดงอื่น ๆ ปฏิภาณไหวพริบ คือการกำหนดลักษณะทางกายภาพ เช่น รูปร่าง บุคลิกภาพ อากัปกิริยา และท่าทางการเคลื่อนไหวร่างกาย

5.2.3 การประพันธ์บท

เนื่องจากการแสดงชุดนี้เป็นแนวการสร้างสรรค์ผลงาน ผู้วิจัยจึงนำรูปแบบคำประพันธ์แบบกาพย์ยานี 11 และ รูปแบบอินทรีเขียรฉันท เพื่อให้เกิดเป็นบทละคร โดยรูปแบบ กาพย์ยานี 11 มีฉันทลักษณ์ ดังนี้กาพย์ยานี 11 ฉันทลักษณ์ คือ 1 บท มี 4 วรรค วรรคหน้า 5 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์สัมผัสระหว่างวรรค 1 บท จะมีสัมผัส 2 คู่ สัมผัสระหว่างบท พยางค์สุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับพยางค์สุดท้ายวรรคที่ 2 ของบทถัดไป ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 แผนผังกาพย์ยานี 11

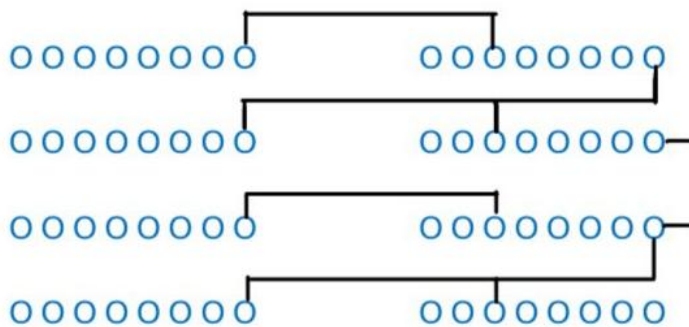
ที่มา : ผู้วิจัย

ตัวอย่างการทดลองสร้างและปรับบท

สุนทรคำร่ำตำนาน	ถึงผู้ผ่านนครา
กรุงศรีอยุธยา	ไชยราชาบดีศรี
มีนางลออพักตร์	ประจักษ์ชัดเป็นเทวี
สถิตนามที่ท้าวศรี	สุดาจันทร์ ๕ เรื่องงาม
ชนโง่ประณามชั่ว	สตรีมีวัดค้นหาตาม
ยกชูสถาปนามขึ้น	ครองคามอโยธยา

จากตัวอย่างเป็นกลอนที่ผู้วิจัยได้ทดลองแต่งขึ้นเป็นบทกภาพยยานี 11 เพื่อสร้างโครงเรื่องบทละครในการแสดง

กลอนสุภาพ หรือกลอนแปด คือ ร้อยกรองไทยชนิดหนึ่งที่มีความนิยมมากที่สุด มีแบบแผนบังคับตายตัวตามฉันทลักษณ์ เน้นทำนองเรียบง่าย ไพเราะ 1 บทมี 4 วรรค วรรคละ 7-9 คำ มีสัมผัสระหว่างวรรคและระหว่างบท บังคับเสียงท้ายวรรคเพื่อความไพเราะ เป็นพื้นฐานสำคัญของการแต่งคำประพันธ์ไทย ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 กลอนสุภาพหรือกลอนแปด

ที่มา : ผู้วิจัย

ตัวอย่างบทละครที่แต่งด้วยกลอนแปด

ข้าพระองค์ผู้เฝ้าเนาว์นิเวศน์
ที่ข้างหน้าตำหนักอรรถ
นามบุตรศรีเทพเป็นบุตรรา
ข้าพระบาทท้าวเจ้าปัลลย์

พระสรเพชญญาณดิเรกอดิศัย
ทรงชัยตั้งที่ตำแหน่งพัน
มิ่งบิดานางเป่าผู้อาลัย
โทษทัณฑ์สุดแต่จะกรุณา

จากตัวอย่างเป็นกลอนที่ผู้วิจัยได้ทดลองแต่งขึ้นเป็นบทกลอนสุภาพเพื่อสร้างโครงเรื่องบทละครในการแสดง

5.2.4 การออกแบบโครงเรื่องภาพเรื่องราว

ภาพเรื่องราว (Storyboard) คือการวางโครงเรื่องและภาพการแสดง เพื่อแสดงให้เห็นถึงภาพที่ปรากฏขณะทำการแสดงเป็นฉากต่าง ๆ ประกอบคำอธิบายและรายละเอียดพอสังเขป เช่นการกระทำ บทสนทนาหรือองค์ประกอบ การเรียงลำดับจากเริ่มไปจนจบการแสดง โดยวิธีการเล่าย้อนอดีต กล่าวคือการเปิดฉากแรกเป็นปัจจุบันเล่าย้อนอดีตของท้าวศรีสุดาจันทร์ แล้วจบที่ปัจจุบันอีกครั้ง โดยมีรายละเอียดดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 การออกแบบภาพร่างเรื่องราว

ฉากที่	ภาพร่างเรื่องราว	คำอธิบาย
1		ฉากที่ 1 สุดาจันทร์หวน เหตุการณ์ : ตัวละครวิญญาณท้าวศรีสุดา จันทร์ปรากฏตัวทางมุมขวาของเวที ทำท่า แสดงถึงผีที่ยึดติดเรื่องราวของตน ดนตรี : เสียงเพลงวังเวง เศร้า
2		ฉากที่ 2 ย้อนอดีตจริงหรือเท็จ เหตุการณ์ : ท้าวศรีสร้างมนุษย์ค่อยๆเล่า เหตุการณ์ย้อนอดีตของตน ถึงประเด็นการ วางยาพิษที่นางไม่ได้ทำ ทำท่าร่วมสมัย ดนตรี : ค่อย ๆ ตื่นเต้นขึ้น ตามบทละคร
3		ฉากที่ 3 อำนาจที่แอบแฝง เหตุการณ์ : ชุนวรวงศาคิดอยากสร้างอำนาจของ ตน จึงบังคับท้าวศรีสุดาจันทร์ยกอำนาจให้ตน หลังจากฆ่าลูกไปหนึ่งคนเป็นการขู่ ทำท่าร่วมสมัย ดนตรี : ค่อย ๆ เร่งเร้าตื่นเต้น ตามบทละคร
4		ฉากที่ 4 คล้องช้างลง เหตุการณ์ : การถูกหลอกไปฆ่าและการถูกใส่ ร้ายจากอำนาจฝ่ายอื่น ทำท่าร่วมสมัย ดนตรี : ตื่นเต้นจนสุด ค่อยโศกเศร้า ตามบท ละคร
5		ฉากที่ 5 ล่วงปรภพ เหตุการณ์ : วิญญาณท้าวศรีสุดาจันทร์ค่อย ๆ เดินมากลางเวทีเพื่อบอกกับคนดู ว่านางปล่อย วางจากเรื่องราวทั้งหมด ให้ทุกคนตีความจาก เหตุการณ์ที่แสดงโลกตราหน้าข้าสตรีชั่ว ทำท่า แสดงถึงการไปสู่ภพภูมิอื่นแล้วค่อยเข้าเวที ดนตรี : ค่อย ๆ ตื่นเต้นขึ้น ตามบทละคร

5. อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยสร้างสรรค์พบว่าความกระชับของข้อมูลในพระราชพงศาวดารได้ทิ้งช่องว่างขนาดใหญ่ให้ผู้สร้างสรรค์สามารถแทรกบทพรรณนาเชิงอารมณ์ได้ ประเด็นนี้สอดคล้องกับการประยุกต์ใช้แนวคิดเชิงวิพากษ์ของ ธงชัย วินิจจะกุล (2544) ในเอกสารเรื่อง ข้ามให้พ้นประเทศไทย ที่ได้ตั้งคำถามต่ออุดมการณ์ประวัติศาสตร์แบบ "ราชาชาตินิยม" ซึ่งมักนำเสนอภาพตัวละครในประวัติศาสตร์ไทยแบบ ทวิลักษณ์ (Dichotomy) หรือการแบ่งแยกขาว-ดำอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการตีตราท้าวศรีสุดาจันทร์ว่าเป็นตัวแทนของ "ความชั่วร้าย" ในเชิงจริยธรรม เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่การสถาปนาอำนาจของข้าหลวงเมืองฝ่ายตรงข้าม แนวคิดของ ธงชัย วินิจจะกุล (2544) ชี้ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์กระแสหลักมักสร้าง "ความทรงจำร่วม" ที่ทำให้เสียงของผู้แพกลายเป็นความเงียบ ผู้วิจัยจึงนำทฤษฎีนี้มาสังเคราะห์ร่วมกับแนวคิดของ สายชล สัตยานุรักษ์ (2546) ในเอกสารเรื่อง ประวัติศาสตร์วิธี และการตีความประวัติศาสตร์ ที่ระบุว่า การตีความประวัติศาสตร์มิใช่การค้นหาความจริงทางวัตถุ เพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นการทำความเข้าใจบริบทและโลกทัศน์ของผู้บันทึกที่ส่งผลต่อการเลือกสรรข้อมูล (Selective History) การนำข้อมูลเหล่านี้มาใช้ร่วมกับการตีความของ สมภพ จันทรประภา (2516) จึงเป็นการสร้างพื้นที่ให้แก่ "เรื่องเล่าโต้กลับ" (Counter-Narrative) เพื่อคืนมิติความเป็นมนุษย์ (Humanity) ให้แก่ตัวละครท้าวศรีสุดาจันทร์ ผ่านการนำเสนอสถานะบีบคั้นทางการเมืองและความอ่อนไหวในอารมณ์ การสร้างสรรค์โครงเรื่องนาฏกรรมชุด สุรเสียงสุดาจันทร์ ใช้แนวทางในการสร้างสรรค์มาจากทฤษฎีการออกแบบนาฏกรรมของ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2547) ประกอบไปด้วย 7 ขั้นตอน ได้แก่ การกำหนดแนวคิด การออกแบบโครงร่าง การพัฒนาแบบ การประกอบสร้างการเก็บรายละเอียด การนำเสนอผลงาน และการประเมินผล โดยคัดสรรมาเพียงขั้นตอนสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ การกำหนดแนวคิด การออกแบบร่าง (Drafting) และหลักการแสดงนาฏยปริทัศน์ ของ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2547) กล่าวถึงองค์ประกอบของทฤษฎีทัศนศิลป์และวิธีนอาก์ประกอบต่าง ๆ มาทำให้เกิดความงาม ความหมาย และขั้นตอนของนาฏยประดิษฐ์ซึ่งมีการทำงานเป็นขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกัน นอกจากนี้ยังมีประเด็นของทฤษฎีเพอติกา โดย อริสโตเติล (2547) เป็นทฤษฎีของชาวตะวันตก ที่แพร่มาสู่โลกตะวันออก กล่าวถึงองค์ประกอบของโศกนาฏกรรม 6 ส่วน ที่ผู้วิจัยนำมามีส่วนในการ ประกอบสร้างได้แก่ 1. โครงเรื่อง 2. ตัวละคร 3. ความคิด 4. คำพูด 5. เพลง 6. ความตระการตา เพื่อให้เกิดผลงานการสร้างสรรค์นาฏกรรมท้าวศรีสุดาจันทร์ที่ตีความจากประวัติศาสตร์อีกมุมมองหนึ่ง

6. สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยสร้างสรรค์โครงเรื่องนาฏกรรมชุด "สุรเสียงสุดาจันทร์" พบว่าความกระชับของข้อมูลในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ แม้จะมีความแม่นยำด้านศักราชสูง แต่ในเชิงนาฏศิลป์ได้ทิ้งช่องว่างขนาดใหญ่ที่เปิดโอกาสให้ผู้สร้างสรรค์สามารถแทรกบทพรรณนาเชิงอารมณ์และจินตนาการ

ได้ ผู้วิจัยจึงดำเนินการสร้างสรรค์โดยคัดสรรขั้นตอนสำคัญจากทฤษฎีการออกแบบนาฏกรรม ของ สรุพล วิรุฬห์รักษ์ (2547) ในส่วนของการกำหนดแนวคิดและการออกแบบร่าง (Drafting) มาเป็นแกนหลัก ร่วมกับหลักการนาฏยประดิษฐ์เพื่อสร้างความงามและความหมายผ่านองค์ประกอบทัศนศิลป์ นอกจากนี้ ยังได้ประกอบสร้างโครงเรื่องผ่านองค์ประกอบโศกนาฏกรรม 6 ส่วนตามทฤษฎีเพโอดิกาของ อริสโตเติล (Aristotle) ได้แก่ โครงเรื่อง ตัวละคร ความคิด คำพูด เพลง และความตระการตา ผลการดำเนินงาน นำไปสู่ผลงานนาฏกรรมที่สามารถถ่ายทอดเรื่องราวของท้าวศรีสุตาจันทร์ผ่านการตีความใหม่ ที่มุ่งเน้นมิติ ความเป็นมนุษย์ (Humanity) และสภาวะบีบคั้นทางการเมือง ซึ่งช่วยสร้างความเข้าใจต่อตัวละคร ประวัติศาสตร์ในมุมมองที่แตกต่างไปจากเดิม กล่าวได้ว่าการแสดงชุด "สุรเสียงสุตาจันทร์" มิได้ทำหน้าที่ เพียงการเล่าซ้ำประวัติศาสตร์ แต่เป็นการใช้ศิลปะการแสดงเป็นเครื่องมือในการ ตั้งคำถามและตีความ ประวัติศาสตร์ในมุมมองใหม่ การสังเคราะห์ทฤษฎีนาฏกรรมตะวันตกเข้ากับบริบทประวัติศาสตร์ไทย ช่วยให้เกิดผลงานสร้างสรรค์นาฏกรรมที่มีความลุ่มลึก สามารถนำเสนอ ท้าวศรีสุตาจันทร์ในฐานะปุถุชนที่มีความซับซ้อนภายใต้กระแสธารแห่งอำนาจ อันเป็นการยกระดับ งานนาฏศิลป์สร้างสรรค์ให้เป็นพื้นที่แห่ง การเรียนรู้และการวิพากษ์สังคมอย่างมีนัยสำคัญ

7. ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. ควรมีการส่งเสริมการสังเคราะห์ทฤษฎีนาฏกรรมตะวันตก (เช่น ทฤษฎีเพโอดิกา ของอริสโตเติล) เข้ากับบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย เพื่อยกระดับงานนาฏศิลป์ไทยจากการแสดงเพื่อความบันเทิงหรือการเล่าเรื่องตามบทวรรณคดีเพียงอย่างเดียว ไปสู่การเป็นเครื่องมือในการวิพากษ์และตีความ สังคมในมุมมองใหม่ที่มีความสากลและลุ่มลึก
2. สามารถนำรูปแบบการสร้างสรรค์โครงเรื่องที่เน้น "เรื่องเล่าโต้กลับ" (Counter-Narrative) ไปใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ผ่านศิลปะการแสดง เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดทักษะ การคิดวิพากษ์ (Critical Thinking) และไม่ยึดติดกับมุมมองประวัติศาสตร์แบบทวิลักษณ์ (ขาว-ดำ) เพียงมิติเดียว
3. ผู้ที่มีความสนใจทางด้านนาฏกรรม สามารถนำข้อมูลการวิเคราะห์เหตุการณ์ตัวละคร ท้าวศรีสุตาจันทร์ ไปต่อยอดพัฒนานาฏกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ต่อไป

8.เอกสารอ้างอิง

ธงชัย วินิจจะกุล. (2544). *ข้ามให้พ้นประชชาติไทย*. ฟาเดียวกัน.

ฟาน ฟลิต. (2546). *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลีต)*. กรมศิลปากร.

เมนเดส ปินโต, เพอร์เนา. (2548). *บันทึกการเดินทางของเมนเดส ปินโต (สันต์ โกมลบุตร, นันทา วรเนติวงศ์, และชรัตน์ สิงห์เดชากุล, ผู้แปล)*. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ. (2553). ศรีปัญญา.

สมภพ จันทระประภา. (2522). *ละครดึกดำบรรพ์บทละครโทรทัศน์ ชุดที่ 5*. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2548). *ท้าวศรีสุดาจันทร์ “แม่หยัวเมือง” ใครว่าหล่อนชั่ว*. มติชน.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). *นาฏยประดิษฐ์*. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). *หลักการแสดงนาฏยปริทัศน์*. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *ประวัติศาสตร์วิธีและการตีความประวัติศาสตร์*. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก: ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทน สู่บทบาทการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ*

The Legend of Phra Nang Soi Dok Mak: Language and the Construction of Representation towards National Cultural Heritage Registration

ชาสินี สำราญอินทร์ / Chasinee Samranin

อาจารย์, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ

Lecturer, Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi

วิเชษฐชาย กมลสัจจะ / Wichetchay Kamonsujja**

อาจารย์ ดร., คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ

Lecturer, Ph.D., Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi

นัทธี เพชรบุรี / Nattee Pechburi

ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ

Assistant Professor, Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi

วันที่รับบทความ 16 มีนาคม 2569 / แก้ไขบทความ 6 มิถุนายน 2569 / ตอรับบทความ 22 มิถุนายน 2569

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากในแต่ละสำนวน และ 2) วิเคราะห์บทบาทของภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่มีต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากจากเอกสารประวัติศาสตร์ วรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมสำหรับเยาวชน ประกอบกับข้อมูลภาคสนาม

* บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิจัยเรื่อง “การขึ้นทะเบียนวรรณกรรมพื้นบ้านเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ: กรณีศึกษาพระนางสร้อยดอกหมาก ปฐมบทแห่งวัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ได้รับอนุมัติให้ดำเนินการวิจัยจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ พ.ศ. 2567

** Corresponding Author E-mail: Wichetchay.jm@gmail.com

จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชนและการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยประยุกต์ใช้แนวคิดภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนของ Hall (1997) เป็นแนวคิดหลัก

ผลการวิจัยพบว่า ภาษาที่ปรากฏในตำนานแต่ละสำนวนเป็นกลไกสำคัญในการประกอบสร้างภาพแทน 5 ลักษณะ ได้แก่ 1) ภาพแทนตัวละคร 2) ภาพแทนสถานที่ 3) ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน 4) ภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ และ 5) ภาพแทนบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ทำให้ตำนานสามารถเชื่อมโยงองค์ประกอบของเรื่องเล่ากับบริบทความเป็นจริงทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชนได้อย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ ภาพแทนที่ปรากฏยังมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ทั้งด้านการยืนยันคุณค่าทางภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้าน สะท้อนอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ท้องถิ่น เชื่อมโยงเรื่องเล่ากับประวัติศาสตร์ชุมชน ถ่ายทอดคุณค่าทางจิตใจ ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม รวมถึงการอ้างและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาในสังคมร่วมสมัย

คำสำคัญ : ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ภาษา ภาพแทน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

Abstract

This research article aims 1) to analyze language and the construction of representations in different versions of the legend of Phra Nang Soi Dok Mak, and 2) to examine the roles of these representations in the registration of Thailand's National Intangible Cultural Heritage in the category of folk literature and language. This study employs a qualitative research methodology. The research data consist of versions of the legend of Phra Nang Soi Dok Mak derived from historical documents, oral literature, and literature for youth, as well as field data obtained through interviews with local wisdom holders and focus group discussions. The data were analyzed by applying Hall's (1997) concept of representation as the principal theoretical framework.

The findings reveal that language in each version of the legend functions as an important mechanism for constructing five types of representations: 1) representations of characters, 2) representations of places, 3) representations of Thai-Chinese relations, 4) representations of belief-related cultural capital, and 5) representations of moral and ethical lessons. These representations enable the legend to systematically connect narrative elements to the community's social, cultural, and belief contexts. Furthermore, the representations found in the legend play significant roles in the process of registering Thailand's National Intangible Cultural Heritage by affirming the value of language and folk literature, reflecting local identity and distinctiveness, linking narratives with

community history, transmitting spiritual values, beliefs, and cultural relationships, and supporting the preservation and transmission of intangible cultural heritage in contemporary society.

Keywords : The Legend of Phra Nang Soi Dok Mak, Language, Representation, National Intangible Cultural Heritage

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2567 โดยมุ่งเน้นการอนุรักษ์ พื้นฟู ค้ำครองและส่งเสริมมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอย่างเป็นรูปธรรม รวมทั้งเป็นการคุ้มครองการใช้ประโยชน์จากมรดกภูมิปัญญาที่มีคุณค่าซึ่งสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เพื่อนำเอาความรู้ทางวัฒนธรรมมาใช้ประโยชน์ให้เกิดรายได้และมีผลต่อเศรษฐกิจของประเทศ ตลอดจนสนับสนุนให้ชุมชน องค์การของรัฐและภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วม (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2561, หน้า 11) ทั้งนี้ แผนนโยบายดังกล่าวสอดคล้องกับอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ค.ศ. 2003 ขององค์การยูเนสโก ซึ่งประเทศไทยเข้าร่วมเป็นภาคีและนำมาปรับใช้ในระดับชาติ

จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในฐานะอดีตราชธานีของไทย การสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจึงปรากฏอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา ซึ่งจัดอยู่ในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมประเภทที่ 1 ตามการจำแนกของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่มีการสืบทอดมาอย่างยาวนานในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยปรากฏหลายสำนวน ทั้งในเอกสารประวัติศาสตร์ วรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมสำหรับเยาวชน เรื่องราวกล่าวถึงพระนางสร้อยดอกหมาก พระราชธิดาบุญธรรมของพระเจ้ากรุงจีน ที่กำเนิดจากจันทมาก ต่อมาได้อภิเษกกับพระเจ้าสายน้ำผึ้งแห่งกรุงศรีอยุธยา เรื่องราวจบลงด้วยโศกนาฏกรรมนำไปสู่การสิ้นพระชนม์และกลายเป็นปฐมบทแห่งการสถาปนาวัดพนัญเชิงวรวิหาร อันเป็นอนุสรณ์แห่งความรักและความสัมพันธ์ไทยกับจีน ปัจจุบันตำนานยังคงได้รับการสืบทอดและรับรู้ในสังคมร่วมสมัย ผ่านการสักการบูชาศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเห็นความสำคัญต่อการประกาศความเป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม จึงแต่งตั้งคณะทำงานเพื่อจัดทำข้อมูลภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามหนังสือเลขที่ 0032/289 คณะผู้วิจัยได้รับโอกาสให้มีส่วนร่วมในฐานะคณะทำงาน จึงรวบรวมข้อมูลทั้งในส่วนที่เป็นลายลักษณ์และมุขปาฐะ ศึกษาเชิงเปรียบเทียบข้อมูลจากเอกสารต่างสำนวนด้วยทฤษฎีภาพแทน (Representation) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการที่ผลิตวัฒนธรรม โดยมี “ภาษา” เป็นสื่อกลางในการผลิตและถ่ายทอดความหมายในสังคม (Hall, 1997, p. 15) การศึกษามุ่งให้เห็นว่า ตำนานทำหน้าที่เสมือนภาษาในการประกอบสร้างความหมายสะท้อนคุณค่าเชิงวัฒนธรรมและความหมายร่วมของชุมชน ซึ่งมีบทบาทต่อการขึ้นทะเบียนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา ใน พ.ศ. 2567

ภาพที่ 1 ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก วัดพนัญเชิงวรวิหาร
ที่มา: วิเชษฐชาย กมลสัจจะ, 2567, [ภาพถ่าย]

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า มีผู้ศึกษาด้านพระนางสร้อยดอกหมากในประเด็นต่าง ๆ เช่น จุฑามาศ ประมุขมาก และ สุรสิทธิ์ อมรฉัตรศักดิ์ (2554); ชรินทร์ ผ่องสวัสดิ์ (2562); ธนกร สุวรรณอำภา, ชนัย วรรณะสี และ จุลชาติ อรัณยนาถ (2565); พระมหาพรชัย สิริวิโร (ศรีภักดี), พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ) และ เพ็ญพรรณ เพื่องฟูลอย (2568) เน้นศึกษาในมิติประวัติศาสตร์ สังคม ความเชื่อ และการสร้างสรรค์บทละคร แต่ยังไม่มีการศึกษาเกี่ยวกับภาษาและการสร้างภาพแทนที่เชื่อมโยงสู่การขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

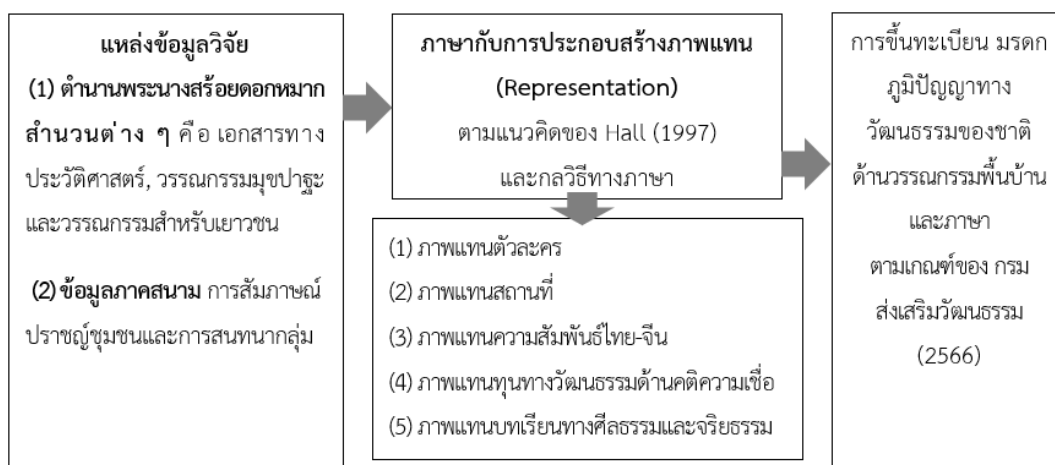
ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงมุ่งวิเคราะห์ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนด้านพระนางสร้อยดอกหมากเพื่อแสดงให้เห็นบทบาทของภาพแทนที่เอื้อต่อการรับรู้คุณค่า ความหมาย และสถานะของตำนาน นำไปสู่การจัดทำข้อมูลรายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เพื่อเสนอพิจารณาขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา ต่อกรมส่งเสริมวัฒนธรรมต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อวิเคราะห์ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนด้านพระนางสร้อยดอกหมากในแต่ละสำนวน
- 2.2 เพื่อวิเคราะห์บทบาทของภาพแทนด้านพระนางสร้อยดอกหมากที่มีต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา

3. กรอบแนวคิดของการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ เริ่มจากการรวบรวมข้อมูลตำนานพระนางสร้อยดอกหมากจากทั้งเอกสารและข้อมูลภาคสนาม วิเคราะห์ตำนานด้วยทฤษฎีภาพแทน ตามแนวคิดของ Hall (1997) ร่วมกับแนวคิดกลวิธีทางภาษา จากนั้นวิเคราะห์บทบาทของภาพแทนด้านที่มีต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ตามเกณฑ์การพิจารณาของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม (2566) ดังแผนภาพที่ 1 ต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

4. ระเบียบวิธีวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาข้อมูลและวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ร่วมกับข้อมูลภาคสนาม (Field Work) นำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยมีระเบียบวิธีวิจัยดังนี้

4.1 ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่ได้รับการเผยแพร่และอยู่ในความรับรู้ของสังคม จำแนกได้ 2 กลุ่ม คือ ข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับตำนานพระนางสร้อยดอกหมากและข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

4.1.1 ข้อมูลตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก รวบรวมและจำแนกได้ 3 กลุ่ม รวมจำนวน 5 สำนวน คือ

- 1) ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ พบ 2 สำนวน ได้แก่ พระราชนิพนธ์พงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501) และคำให้การชาวกรุงเก่า ฉบับกรมศิลปากร (2507)
- 2) ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ที่ปรากฏในวรรณกรรมมุขปาฐะ จำนวน 1 สำนวน
- 3) ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ที่ปรากฏในวรรณกรรมสำหรับเยาวชน พบ 2 สำนวน ได้แก่ หนังสืออ่านนอกเวลาเรื่อง เจ้าสายน้าผึ่งกับนางสร้อยดอกหมาก ขององค์การคำของครูสภา (ศิริมาลา สุวรรณโกติน, 2529) และหนังสือแบบเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีและวรรณกรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ของสำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ (จันทิพย์ อธิเกียรติ และ สิริพัชร เจษฎาวิโรจน์, 2559)

4.1.2 ข้อมูลภาคสนาม สัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชน จำนวน 3 คน ที่มีความรู้เกี่ยวกับตำนาน รวมถึงการสนทนากลุ่มกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การวิจัยนี้ได้ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ เลขที่ IRB-RUS-2568-112

4.2 เครื่องมือในการวิจัย กำหนดเครื่องมือ 2 ประเภท คือ เครื่องมือเก็บข้อมูลและแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

4.2.1 เครื่องมือเก็บข้อมูล มีกระบวนการจัดทำ 3 ขั้นตอน ประกอบด้วย การสร้างเครื่องมือ การประเมินคุณภาพเครื่องมือ และการพัฒนาเครื่องมือ มีรายละเอียดของแต่ละขั้นตอนดังนี้

1) การสร้างเครื่องมือ ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือ 3 ชนิด คือ 1) แบบบันทึกตำนานพระนาง-สร้อยดอกหมาก 2) แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และ 3) แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

2) การประเมินคุณภาพเครื่องมือ ผู้วิจัยได้ขอความอนุเคราะห์ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความเหมาะสมของเครื่องมือวิจัย จำนวน 5 คน ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า แบบบันทึกข้อมูลมีดัชนีความสอดคล้อง (IOC) เท่ากับ 1.00 แสดงว่า มีความเหมาะสมมากที่จะนำไปใช้เก็บข้อมูล

3) การพัฒนาเครื่องมือ เมื่อผู้วิจัยได้รับผลการประเมินเครื่องมือจากผู้เชี่ยวชาญแล้ว จึงนำข้อเสนอแนะไปปรับแก้เพื่อให้ได้แบบบันทึกที่เหมาะสม จากนั้นจึงนำไปเก็บข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ต่อไป

4.2.2 แนวคิดในการวิจัย ผู้วิจัยประยุกต์ใช้แนวคิด 2 กลุ่ม ดังนี้

1) แนวคิดภาษากับการประกอบสร้างภาพแทน ภาพแทน (Representation) เป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการผลิตวัฒนธรรม โดยมี “ภาษา” เป็นสื่อกลางในการผลิตและถ่ายทอดความหมายในสังคม (Hall, 1997) โดยประยุกต์ใช้ร่วมกับแนวคิดทางภาษาเพื่อศึกษากลไกการทำงานของภาษาในตำนาน คือ แนวคิดการตั้งชื่อตัวละคร (name-typing) ของ Petrie & Boggs (2012, อ้างถึงใน กนกพรณวิบูลยศรีน, 2566, หน้า 77); ภาษาแสดงโลกทัศน์ ของวรวรรณ ศรียาภัย (2565) และภูมินาม (place name) ของไพฑูรย์ ปิยะปรณ (2531)

2) แนวคิดเกี่ยวกับหลักเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกรายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เพื่อขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามระเบียบคณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2566, หน้า 37)

4.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล 1) ขั้นเตรียมการ ผู้วิจัยศึกษาและรวบรวมข้อมูลตำนานพระนาง-สร้อยดอกหมากจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดประเด็นการวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิด 2) ขั้นเก็บข้อมูลภาคสนาม แบ่งออกเป็น 2 ระยะ ได้แก่ การเก็บข้อมูลพื้นที่และเอกสารใน พ.ศ. 2567 - 2568 เพื่อศึกษาบริบทของตำนานและขับเคลื่อนสู่การขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สัมภาษณ์และสนทนากลุ่มใน พ.ศ. 2569 เพื่อยืนยันและขยายข้อมูลให้สมบูรณ์ก่อนการวิเคราะห์เรียบเรียงเป็นงานวิจัย

4.4 การวิเคราะห์ข้อมูล หลังจากจัดระบบข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ เมื่อได้ผลการวิเคราะห์จึงทำการสรุปผลและอภิปรายผลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

5. ผลการวิจัย

5.1 ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากในแต่ละสำนวน

การศึกษาตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ทั้ง 5 สำนวน คือ พระราชนิพนธ์พงศาวดารเหนือคำให้การชาวกรุงเก่า วรรณกรรมมุขปาฐะ หนังสืออ่านนอกเวลา และแบบเรียนภาษาไทย พบว่า แต่ละสำนวนมีความเหมือนและต่างกัน กล่าวคือ แต่ละสำนวนมีการกล่าวถึงการกำเนิดของพระนางสร้อยดอกหมาก การเพ้นหากษัตริย์เพื่อครองกรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์ที่มาของพระนามพระเจ้าสายน้ำผึ้ง การเสด็จไปยังกรุงจีน รวมถึงเหตุการณ์ที่พระนางสร้อยดอกหมากเสด็จกลับมาอภิเษกที่กรุงศรีอยุธยาและสิ้นพระชนม์ อย่างไรก็ตาม สำนวนคำให้การชาวกรุงเก่าจะเหมือนเพียงการกำเนิดและที่มาของ พระนามสร้อยดอกหมากเท่านั้น แต่เนื้อหา ชื่อตัวละคร และเหตุการณ์อื่น ๆ ของเรื่อง จนกระทั่งตอนจบมีความแตกต่างกัน ซึ่งเป็นสำนวนเดียวที่จบแบบสุขนานุกรม

ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่ปรากฏมี 5 ลักษณะ คือ 1) ภาพแทนตัวละคร 2) ภาพแทนสถานที่ 3) ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน 4) ภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ และ 5) ภาพแทนบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ดังนี้

5.1.1 ภาพแทนตัวละคร คือ ภาพแทนของตัวละครอันเกิดจากกลไกทางภาษาที่สร้างความหมายและการรับรู้เกี่ยวกับตัวละครในตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ผู้วิจัยนำเสนอ 2 ประเด็น คือ 1) ชื่อตัวละครกับการสร้างภาพแทน และ 2) ภาษาแสดงบทบาทตัวละครกับการสร้างภาพแทน ดังนี้

5.1.1.1 ชื่อตัวละครกับการสร้างภาพแทน การตั้งชื่อตัวละครเป็นองค์ประกอบที่ผู้เขียนหรือผู้เล่าเรื่องให้ความสำคัญ เพราะเป็นเครื่องมือทางภาษาที่ใช้เรียกแทนตัวละคร ช่วยนำทางผู้อ่านไปสู่เหตุการณ์ที่ต้องการสื่อสาร การสร้างตัวละครผ่านการเลือกชื่อ (Characterization through Choice of name) เป็นกลวิธีการสร้างตัวละครเพื่อแสดงให้เห็นความหมายแฝงที่ช่วยอธิบายตัวละคร เทคนิคนี้เรียกว่า name-typing หมายถึง การตั้งชื่อให้ตรงกับบุคลิกของตัวละคร (Petrie & Boggs, 2012, อ้างถึงใน กนกพรรณ วิบูลย์ศรีน, 2566, หน้า 77)

เมื่อพิจารณาชื่อตัวละครในตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก พบลักษณะเด่นในการใช้กลวิธีทางภาษาสร้างตัวละครผ่านการเลือกชื่อเพื่อสร้างภาพแทนของตัวละคร กล่าวคือ ชื่อของตัวละครที่ปรากฏในตำนานสอดคล้องกับบริบทต่าง ๆ ของตัวละคร ช่วยให้ผู้อ่านเชื่อมโยงชื่อเข้ากับบทบาท เหตุการณ์ และสถานภาพของตัวละครได้ ทั้งยังช่วยสร้างภาพแทนตัวละครในมิติต่าง ๆ จากการศึกษาปรากฏตัวละครที่มีลักษณะดังกล่าวข้างต้น 3 ตัวละคร คือ 1) พระนางสร้อยดอกหมาก 2) พระเจ้าสายน้ำผึ้ง และ 3) พระเจ้ากรุงจีน รายละเอียดดังนี้

1) พระนางสร้อยดอกหมาก คือ ตัวละครหลักที่มีบทบาทโดดเด่นที่สุดภายในเรื่อง โดยสะท้อนผ่านการนำชื่อตัวละครมาใช้เป็นชื่อตำนาน สันนิษฐานว่า คำว่า “สร้อยดอกหมาก” เพี้ยนมาจากคำว่า

“โศ้ย้มัก” ภาษาจีนแต้จิ๋ว แปลว่า “ตาเล็ก” อธิบายว่าคนจีนนั้น มีรูปตาเล็กหรือตาตี (ภาชิต จิตรภาษา, 2534, หน้า 128 -129) เมื่อตำนานถูกถ่ายทอดและดำรงอยู่ในสังคมไทย ได้ปรากฏชื่อ “สร้อยดอกหมาก” ที่นอกจากจะให้ความคุ้นชินทางภาษาแล้ว ยังผูกโยงเข้ากับเนื้อหาของตำนาน ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตด้านความสำคัญของถ้อยคำภาษาเรียกชื่อตัวละครที่ปรับเปลี่ยนเพื่อความคุ้นชินและสอดคล้องไปกับเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับตัวละคร โดยพบที่มาของชื่อ “สร้อยดอกหมาก” ทุกสำนวน มาจากเหตุการณ์เปิดเรื่อง คือ การกำเนิดของพระนางสร้อยดอกหมากจากจันทน์หมาก จึงได้ชื่อ “สร้อยดอกหมาก” เป็นบุตรบุญธรรมพระเจ้ากรุงจีน ดังพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 29) ความเป็นว่า “ขณะนั้นพระเจ้ากรุงจีนได้บุตรบุญธรรมในจันทน์หมากเอามาเลี้ยงไว้ให้นามชื่อนางสร้อยดอกหมาก” และจากคำให้การชาวกรุงเก่า ฉบับกรมศิลปากร (2507, หน้า 7) ความเป็นว่า

“พระเจ้ากรุงจีน...ครองกรุงคันธาระ...พระองค์เสด็จประพาสสวนราชอุทยาน
...ทอดพระเนตรเห็นจันทน์หมากต้นหนึ่งมีดอกใหญ่เกินประมาณก็ทอดพระเนตรเห็นนาง
กุมารี่ผู้หนึ่งมีรูปโฉมงาม บังเกิดอยู่ในดอกหมากนั้นดูเป็นมหัศจรรย์ พระองค์มีพระทัย
ชื่นชมยินดี...โปรดให้พระอัศรมเหสีเลี้ยงเป็นพระราชธิดาบุญธรรม ทรงตั้งพระนาม
กุมารี่ว่า นางสร้อยดอกหมาก”

จากความข้างต้นสะท้อนถึงการนำเหตุการณ์สำคัญในเรื่องมาใช้เชื่อมโยงกับชื่อตัวละคร โดยกล่าวถึงการกำเนิดอย่างอัศจรรย์จากจันทน์หมาก เป็นเหตุให้ได้รับชื่อว่า “สร้อยดอกหมาก” ถ้อยคำภาษาเรียกแทนตัวละครนี้ ชับแน่นคุณสมบัติที่ส่งผลต่อการสร้างภาพแทนของตัวละครในมิติต่าง ๆ และช่วยให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังจดจำเหตุการณ์เปิดเรื่องได้อย่างชัดเจน เอื้อต่อการถ่ายทอดและสืบต่อเรื่องราวของตำนานต่อไป

2) พระเจ้าสาหร่ายน้ำผึ้ง เป็นตัวละครเอก ทำหน้าที่ผูกโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนจบ แต่ละสำนวนมีการใช้ภาษาสร้างภาพแทนตัวละครผ่านการตั้งชื่อปรากฏอย่างเด่นชัด ด้วยการนำเหตุการณ์สำคัญภายในเรื่องมาเชื่อมโยงกับการตั้งชื่อตัวละคร โดยเล่าถึงการเดินทางไปกรุงจีนซึ่งระหว่างทางพบผึ้งจับที่อกได้ซื้อฟ้าหน้าบันจึงได้ตั้งจิตอธิษฐานต่อพระประธานในโบสถ์ ดังในพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 29-30) ความเป็นว่า “เดชะบุญญาภิสังขารของเรา ๆ จะได้ครองไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์...ขอให้ น้ำผึ้ง ย้อยหยดลงมากลัวเอาเรือรีบขึ้นไปประทับแทบกำแพงแก้ว... น้ำผึ้ง ก็ย้อยลงมากลัวเอาเรือพระที่นั่งรีบขึ้นไปถึงที่... จึงถวายพระนามว่า พระเจ้าสาหร่ายน้ำผึ้ง” และจากแบบเรียนของจันทร์ชัย อธิเกียรติ และสิริพัชร เจษฎาวิโรจน์ (2551, หน้า 7) ความเป็นว่า “หากเดชะบารมีที่พระองค์จะปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ขอให้ น้ำผึ้ง ย้อยลงมาสู่เรือพระที่นั่ง ครั้นตรัสสิ้นเสียง น้ำผึ้ง ก็ย้อยลงมาสู่เรือพระที่นั่ง...ถวายพระนามว่า พระเจ้าสาหร่ายน้ำผึ้ง” การเปลี่ยนแปลงคำเรียกชื่อ

“พระเจ้าสายน้ำผึ้ง” จึงมีที่มาจากเหตุการณ์อัศจรรย์ดังกล่าว ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตถึงความสำคัญของถ้อยคำภาษาในการตั้งชื่อตัวละครว่า ในทุกสำนวนมักมีการใช้คำเรียกตำแหน่งแทนตัวละครก่อนเกิดเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงชื่อ โดยในแบบเรียนใช้คำว่า “พระราชา” ขณะที่พระราชพงศาวดารเหนือและหนังสืออ่านนอกเวลาใช้คำเรียกตำแหน่งตามเมืองที่ปกครองว่า “พระเจ้ากรุงไทย” เป็นคำเรียกทั่วไปของตัวละครผู้เป็นกษัตริย์ในเรื่องเล่าซึ่งเรียกตามตำแหน่งหรือเมืองที่ปกครองเพื่อช่วยในการถ่ายทอดของผู้ส่งสารและลดความสับสนของผู้รับสาร อย่างไรก็ตาม แม้ในบางสำนวนไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวอย่างชัดเจน แต่ก็ยังคงใช้คำเรียกตัวละครว่า “พระเจ้าสายน้ำผึ้ง” โดยไม่ปรากฏคำเรียกอื่น ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของเรื่องราวและสะท้อนให้เห็นความสำคัญของชื่อในฐานะภาพแทนของตัวละครที่ช่วยเชื่อมโยงตัวละครเข้ากับเหตุการณ์สำคัญในเรื่อง ทำให้เรื่องเล่าสามารถถูกจดจำได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น และเอื้อต่อการถ่ายทอดเรื่องเล่าจากอดีตสู่ปัจจุบัน

3) พระเจ้ากรุงจีน ทุกสำนวนปรากฏคำเรียกชื่อตัวละคร “พระเจ้ากรุงจีน” โดยใช้กล่าวถึงกษัตริย์ผู้รับเด็กหญิงที่เกิดจากจันทน์หมากเป็นพระธิดาบุญธรรมและตั้งชื่อว่าพระนางสร้อยดอกหมาก การใช้ถ้อยคำเรียกตัวละครว่า “พระเจ้ากรุงจีน” เป็นตำแหน่งตามเมืองที่ปกครองมาใช้เรียก เพื่ออำนวยความสะดวกในการถ่ายทอดและป้องกันความสับสน หากใช้ชื่อภาษาจีน แม้จะเป็นการสร้างความจริง แต่ด้วยความไม่คุ้นชินกับภาษาอาจสร้างความสับสนให้ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร ทั้งยังยากต่อการจดจำหรือส่งต่อเรื่องราว

นอกจากนี้การใช้คำเรียกแทนตัวละครว่า “พระเจ้ากรุงจีน” มีลักษณะเป็นถ้อยคำคู่ตรงข้ามกับ “พระเจ้ากรุงไทย” แสดงถึงความเป็นเขาเป็นเราได้อย่างชัดเจน การตั้งชื่อโดยใช้ชื่อเมืองมาเรียกแทนตัวละครนี้ จึงเป็นการนำองค์ประกอบสำคัญของเนื้อเรื่องมาใช้ในการสร้างความหมายให้กับตัวละคร ด้วยฉากเมืองจีนทำหน้าที่สื่อถึงความห่างไกล ความยิ่งใหญ่ และอำนาจ ส่งผลให้ตัวละครถูกมองในฐานะผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่ ทั้งยังมีอิทธิพลต่อการสร้างภาพแทนแก่ตัวละครภายในเรื่องผ่านบทบาทด้วยเช่นกัน

การศึกษาชื่อตัวละครกับการสร้างภาพแทนพบกลวิธีทางภาษาผ่านการเลือกชื่อ โดยนำเหตุการณ์สำคัญหรือบทบาทของตัวละครมาสะท้อนในชื่อเรียก ชื่อจึงไม่ใช่เพียงการระบุตัวบุคคล แต่มีนัยแทนภาพรวมของเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง ช่วยให้ตำนานถูกจดจำ ถ่ายทอด และสืบต่อ อีกทั้งเอื้อต่อการสร้างภาพแทนของตัวละครในมิติต่าง ๆ

5.1.1.2 ภาษาแสดงบทบาทตัวละครกับการสร้างภาพแทน นอกจากภาษาที่ใช้ในการตั้งชื่อตัวละครซึ่งนำเอาเหตุการณ์สำคัญของตัวละครที่มีต่อเรื่องมาใช้แล้วนั้น ยังพบว่าในส่วนของเนื้อเรื่องมีการใช้ภาษาสร้างภาพแทนในมิติต่าง ๆ สะท้อนผ่านบทบาทของตัวละครภายในเรื่อง พบดังนี้

ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่พบในหลากหลายสำนวนแสดงให้เห็นการสร้างภาพแทนหลากหลายมิติผ่านการแสดงบทบาทของตัวละคร โดยใช้ภาษาเป็นเครื่องมือหลัก ดังที่ Hall (1997) ได้อธิบายแนวคิดภาพแทน สรุปได้ว่า ภาพแทน คือ “representation is the production of meaning through language” ภาพแทนจึงมีลักษณะคล้ายกับภาษา เนื่องจากเป็นผลผลิตทางความหมายที่เกิดจากระบบความคิด

ในจิตใจของมนุษย์ผ่านการทำงานของภาษา โดยอาศัยการเชื่อมโยงระหว่างระบบความคิดกับภาษา ทำให้มนุษย์สามารถอ้างอิงถึงทั้งโลกแห่งความจริงและโลกแห่งจินตนาการที่ถูกปรุงแต่งขึ้นได้ จากการศึกษาพบภาพแทนที่ปรากฏเด่นชัดดังนี้

1) พระนางสร้อยดอกหมาก: ภาพแทนของสตรีศักดิ์สิทธิ์ ปัจจุบันพระนางสร้อยดอกหมากเป็น สักดิ์สิทธิ์ประจำวัดพนัญเชิงวรวิหารที่ผู้คนศรัทธาอย่างกว้างขวาง จากการศึกษาตำนานทำให้เห็นว่า เรื่องเล่า เป็นปัจจัยสำคัญของการแปรเปลี่ยนไปสู่การเป็นสักดิ์สิทธิ์ซึ่งใช้ภาษาแสดงบทบาทของตัวละครเป็นกลไก สำคัญในการสร้างภาพแทนสตรีศักดิ์สิทธิ์ โดยค่อย ๆ ถูกประกอบสร้างขึ้นผ่านเหตุการณ์ การเลือกถ้อยคำ และการกำหนดบทบาทของตัวละคร โดยเฉพาะ “การกำเนิด” และ “การตาย” ที่ทุกสำนวนกล่าวถึงการกำเนิดจาก “จันทน์” ซึ่งเป็นการกำเนิดผืนดินคนทั้งหลายอย่างอัศจรรย์ ประกอบกับความมีบุญญาธิการในฐานะสตรีสูง ศักดิ์ผ่านภาษาที่กล่าวถึง “พระธิดาบุญธรรม” ซึ่งเป็นคำแสดงการยกย่องสถานภาพในการเป็นบุคคลสำคัญที่ ได้รับการยกย่องเหนือชนชั้นทางสังคม อีกทั้งยังเชื่อมโยงถึงการยอมรับในความอัศจรรย์ของการกำเนิดจาก พระเจ้ากรุงจีน สะท้อนผ่านการตั้งชื่อให้ว่า “สร้อยดอกหมาก” ถือเป็นคุณสมบัติสำคัญในการประกอบสร้างภาพ แทนของพระนางในฐานะสตรีศักดิ์สิทธิ์ ภาพแทนดังกล่าวจึงทำหน้าที่เป็นจุดตั้งต้นของความศักดิ์สิทธิ์ที่ติดตัว พระนางและปรากฏอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งเรื่อง การตายของพระนางสร้อยดอกหมากยังเป็นปัจจัยสำคัญอีก ประการหนึ่งในการสร้างภาพแทนสตรีศักดิ์สิทธิ์ โดยกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อพระนางสร้อยดอกหมากเสด็จเทียบท่า ถึงกรุงศรีอยุธยา หากแต่พระเจ้าสายน้ำผึ้งไม่ได้เสด็จมารับด้วยพระองค์เอง เหตุการณ์ดังกล่าวจึงเป็นเหตุสำคัญที่ นำไปสู่การสิ้นพระชนม์ของพระนางสร้อยดอกหมาก ปรากฏ 3 ลักษณะ ได้แก่ การกลืนใจตาย การเจาะลำเอากล่อม และการกระโดดน้ำตาย แตกต่างกันไปในแต่ละสำนวน หากแต่ทุกสำนวนล้วนกล่าวถึงสถานที่แห่งการตาย ซึ่งเกิดขึ้นบริเวณริมแม่น้ำเหมือนกัน ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดอนุภาคเรื่องเล่า ตามแนวคิดของ สติธ ทมปสัน ที่กล่าวถึงอนุภาคการตายไปเป็นสักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น ซึ่งคล้ายกับอนุภาคสากล คือ อนุภาค E 653.1 reincarnation as water-spirit (Thompson, 1955-1958, p. 852) ซึ่งให้เห็นว่า การตายในน้ำหรือ บริเวณสายน้ำเป็นอนุภาคที่พบบ่อยในตำนานและนิทานพื้นบ้าน เช่นเดียวกับ “พระนางสร้อยดอกหมาก” ที่ได้ ถูกสถาปนาเป็น “เจ้าแม่สร้อยดอกหมาก” ขณะเดียวกันเรื่องราวการตายอันเกิดจากความไม่สมหวังในความรักยัง ส่งผลต่อการสร้างบทบาทของพระนางสร้อยดอกหมากต่อความเชื่อในฐานะเทพช่วยเหลือด้านความรัก การขอ บุตร โดยอ้างอิงตำนานเชื่อมโยงกับความเห็นใจ เข้าใจ และเมตตาช่วยเหลือ ดังนั้นการตายของพระนางจึงเป็น กระบวนการสำคัญที่ทำให้ตัวละครถูกยกระดับจากมนุษย์ไปสู่การเป็นสตรีศักดิ์สิทธิ์ ผ่านการใช้ภาษาในการเล่า เรื่องและจัดวางบทบาทของตัวละคร คำว่า “พระนางสร้อยดอกหมาก” จึงได้กลายเป็นภาษาที่แสดงโลกทัศน์ มนุษย์ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังที่ วรวรรธน์ ศรียาภัย (2565, หน้า 180) ได้กล่าวว่า “เมื่อมนุษย์ได้มองเห็นสิ่ง เหนือธรรมชาติ บางคนเชื่อว่าจริง บางคนเชื่อว่าไม่มีจริง แต่สิ่งที่มีอยู่จริงคือ คำและถ้อยคำแสดงโลกทัศน์ มนุษย์ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ” ด้วยเหตุนี้จึงสะท้อนให้เห็นภาษาแสดงบทบาทพระนางสร้อยดอกหมากในฐานะ ภาพแทนของสตรีศักดิ์สิทธิ์ปรากฏอย่างเด่นชัด

2) พระเจ้าสายน้ำผึ้ง: ภาพแทนของกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ ตำนานกล่าวถึงการได้มาซึ่งตำแหน่งกษัตริย์ผู้ครองอยุธยาผ่านกระบวนการพิสูจน์และการเสี่ยงทายอันสะท้อนความเชื่อเรื่องบุญญาธิการและโชคชะตา ดังตัวอย่างจากพระราชพงศาวดารเหนือและหนังสืออ่านนอกเวลา สรุปได้ว่าในสมัยที่บ้านเมืองไม่มีกษัตริย์ปกครอง จึงแต่งเรือเสี่ยงทายไปหยุดที่แห่งหนึ่งและพบกลุ่มเด็กเลี้ยงโคเล่นกันอยู่ โดยความหมายของบุญญาธิการที่ปรากฏในเรื่องเล่าเหล่านี้มีการปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมนายละเอียดให้สอดคล้องกับยุคสมัยและรูปแบบการดำรงอยู่ของตำนาน กล่าวคือ ระยะเวลาเน้นการได้มาซึ่งตำแหน่งกษัตริย์อยุธยาผ่านความอัศจรรย์และอำนาจแห่งโชคชะตา ดังตัวอย่างจากพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 28) ความว่า “ขณะนั้นหมู่เด็กเลี้ยงโคอยู่ ณ ทุ่งนา ๔๗ คน... คนหนึ่งขึ้นว่าราชการบนจอมปลวกนั้น หมู่เด็กทั้งปวงหมอบราบอยู่เป็นนิจ... ไกรธราชาราชการสั่งให้เพชฌฆาตเอาไปฆ่าเสียด้วยไม้ขี้ตอก ไปตัดศีรษะ ๆ นั้นก็ขาด” ต่อมาจึงมีการปรับเปลี่ยนแต่งเติมรายละเอียดเกี่ยวกับคุณลักษณะอันพึงประสงค์ด้านการศึกษาให้เข้ากับระบบคิดของสังคมสมัยใหม่ที่ไม่ได้เน้นเพียงบุญญาธิการเท่านั้น หากแต่ยังชี้ให้เห็นถึงคุณสมบัติสำคัญของกษัตริย์ในอุดมคติ ทั้งสติปัญญา ความสามารถ และความเหมาะสมต่อการปกครอง ดังตัวอย่างจากหนังสืออ่านนอกเวลา ของ ศิริมาลา สุวรรณโกสิน (2529, หน้า 8) ความว่า พบเด็กชายคนหนึ่งท่าทางฉลาดพูดจาตอบโต้ฉลาดเฉลียวต่างก็คิดว่า ชะรอยเด็กคนนี้ คงจะเป็นผู้มีบุญกิริยาท่าทางจึงต่างกับเด็กอื่นจนเห็นได้ชัด แม้การเจรจากับเราผู้ใหญ่กว่าก็ฉลาดหลักแหลม เมื่อคิดดังนั้นเหล่าอำมาตย์จึงพร้อมกันเชิญเด็กชายคนนั้นมาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ปกครองกรุงไทยต่อไป”

การกล่าวถึงสติปัญญาและความสามารถดังกล่าวจึงทำหน้าที่เป็นภาพแทนที่เสริมเข้ากับคุณสมบัติความเป็นกษัตริย์ ขณะเดียวกันเรื่องเล่าก็ยังคงรักษาองค์ประกอบของความอัศจรรย์ไว้เพื่อเน้นย้ำภาพของบุญญาธิการที่ติดตัวพระเจ้าสายน้ำผึ้งตลอดทั้งเรื่อง

ในด้านความมีบุญญาธิการของพระเจ้าสายน้ำผึ้งยังถูกขบขันผ่านการพิสูจน์ซ้ำจากเหตุการณ์และบุคคลสำคัญภายในเรื่อง โดยเฉพาะพระเจ้ากรุงจีน ที่มีบทบาทพิสูจน์และแสดงให้เห็นความมีบุญญาธิการของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง ทั้งการให้นายหาผู้มีบุญญาธิการเพื่อเป็นคู่ครองของพระนางสร้อยดอกหมาก และเหตุการณ์อัศจรรย์ในการเดินทางไปกรุงจีนได้อย่างรวดเร็วและปลอดภัยจากสัตว์ร้าย ความมีบุญญาธิการของพระเจ้าสายน้ำผึ้งจึงแสดงภาพของการยอมรับที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงภูมิภาคเท่านั้น หากแต่มีลักษณะการยอมรับในระดับสากลผ่านตัวแทนผู้มีอำนาจจากนอกพื้นที่อย่างพระเจ้ากรุงจีน “พระเจ้าสายน้ำผึ้ง” จึงถูกประกอบสร้างให้เป็นภาพแทนกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการผ่านการใช้ภาษาในตำนานอย่างเป็นระบบ ทั้งในมิติของเหตุการณ์อัศจรรย์ การตั้งชื่อ การพิสูจน์จากผู้มีอำนาจ และการผสมผสานคุณสมบัติด้านบุญญาธิการเข้ากับสติปัญญาและความเหมาะสมในการปกครองซึ่งล้วนส่งเสริมภาพของกษัตริย์ในอุดมคติที่สังคมให้การยอมรับและสืบทอดต่อกันมาในรูปของตำนานจนถึงปัจจุบัน

3) พระเจ้ากรุงจีน: ภาพแทนของผู้ให้การรับรองและเชื่อมสัมพันธ์รัฐ ดำเนินแต่ละสำนวนแสดงให้เห็นถึงกลไกทางภาษาที่ประกอบสร้างภาพแทนของผู้ให้การรับรองและเชื่อมสัมพันธ์รัฐแก่ตัวละคร พระเจ้ากรุงจีน กล่าวคือ จากการศึกษาภาพแทนที่ปรากฏกับตัวละครหลักทั้งพระนางสร้อยดอกหมาก: ภาพแทนของสตรีศักดิ์สิทธิ์ และพระเจ้าสายน้ำผึ้ง: ภาพแทนของกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ ดังที่ได้นำเสนอไปในการวิเคราะห์ข้างต้นแล้วนั้น จะเห็นได้ว่า พระเจ้ากรุงจีนเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญต่อการก่อร่างสร้างภาพแทนให้แก่ตัวละครดังกล่าวในบทบาทผู้ให้การรับรองผ่าน “การยอมรับ” และ “การพิสูจน์” จะเห็นได้จาก การยอมรับความอัศจรรย์แห่งการกำเนิดและประทานชื่อที่ย้าการเป็นสตรีศักดิ์สิทธิ์ว่า “พระนางสร้อยดอกหมาก” หรือการยอมรับความมีบุญญาธิการของพระเจ้าสายน้ำผึ้งผ่านเหตุการณ์ การเสี่ยงทายและทดสอบเพื่อเลือกคู่ครอง ช่วยสร้างเสริมภาพแทนของพระเจ้าสายน้ำผึ้งในฐานะกษัตริย์ผู้เพียบพร้อมตามอุดมคติอีกด้วย นอกจากนี้ ในมิติของการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างรัฐ พระเจ้ากรุงจีน ยังถูกนำเสนอให้เป็นภาพแทนที่สะท้อนความสัมพันธ์อันดีระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงจีน ดังความที่ปรากฏในตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก สำนวนมุขปาฐะจากปราชญ์ชุมชน (การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) สรุปได้ว่า “สมัยนั้นกรุงจีนกับกรุงไอยะมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นต่อกัน พระเจ้ากรุงจีนจึงส่งสาสน์มาว่าจะยกธิดาให้กับพระเจ้าสายน้ำผึ้ง พระเจ้าสายน้ำผึ้งก็พานางกลับไอยะ” เหตุการณ์ดังกล่าวจึงสะท้อนภาพพระเจ้ากรุงจีนในฐานะผู้มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางการเมืองและวัฒนธรรมระหว่างสองอาณาจักร

ด้วยเหตุนี้ พระเจ้ากรุงจีนจึงถูกประกอบสร้างให้เป็นภาพแทนของผู้ให้การรับรองและผู้เชื่อมสัมพันธ์รัฐผ่านการใช้ภาษาและโครงสร้างของเรื่องเล่าตำนานอย่างเป็นระบบ ทั้งในมิติของการยอมรับ การพิสูจน์ และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการสร้างความหมายและขบขันภาพแทนให้กับตัวละครอื่น ๆ ภายในตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก

การศึกษาภาษาแสดงบทบาทตัวละครกับการสร้างภาพแทน แสดงให้เห็นบทบาทของภาษาในฐานะเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการกำหนดบทบาทของตัวละคร ซึ่งบทบาทเหล่านี้มีส่วนโดยตรงต่อการประกอบสร้างภาพแทนในมิติต่าง ๆ ทั้งภาพแทนของความศักดิ์สิทธิ์ ภาพแทนของกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ ตลอดจนภาพแทนที่สะท้อนโครงสร้างทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

การประกอบสร้างภาพแทนตัวละครสะท้อนให้เห็นว่า ภาษาเป็นกลไกสำคัญในการประกอบสร้างความหมาย ตามแนวคิดของ Hall (1997) ผ่านคุณลักษณะและสถานภาพของตัวละคร จนทำให้ตำนานได้รับการจดจำและผลิตซ้ำความหมายในสังคมร่วมสมัย อันนำไปสู่การอ้างคุณค่าและการยอมรับตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ด้วยเหตุนี้ภาพแทนของตัวละครจึงมีบทบาทสำคัญต่อการขึ้นทะเบียนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา

5.1.2 ภาพแทนสถานที่ คือ ภาพแทนที่เกิดจากการประกอบสร้างความหมายของฉากในตำนาน ทำให้สถานที่ที่ปรากฏอยู่จริงตามตำนานกลายเป็นพื้นที่ของความทรงจำร่วม ประวัติความเป็นมา ความเชื่อ และอัตลักษณ์ของชุมชน การวิจัยนี้จะศึกษาโดยใช้แนวคิดภูมินาม (place name) คือ วัฒนธรรมทางด้านภาษาที่มนุษย์สร้างขึ้น เรียกสถานที่ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของคน ทุกแห่งล้วนมีประวัติความเป็นมาของชื่อ (ไพฑูรย์ ปิยะปกรณ์, 2531, หน้า 76-77) ซึ่งตำนานพระนางสร้อยดอกหมากร้อยเรียงพื้นที่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาไว้ในเรื่อง ทำให้เห็นความเกี่ยวข้องกัน โดยพื้นที่ สามารถอธิบายที่มาและภูมินามได้อย่างมีคุณค่า (ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์, 2562, หน้า 30) จากการศึกษาภาพแทนสถานที่ที่สำคัญในตำนานพบดังนี้

1) วัดพนัญเชิงวรวิหาร ตามความรู้ของชุมชนมีความเชื่อว่า ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นปฐมเหตุแห่งการสร้างวัดพนัญเชิงวรวิหาร ซึ่งพระเจ้าสายน้ำผึ้งโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความรักและการระลึกถึงพระนางสร้อยดอกหมาก เมื่อพิจารณาภูมินามในสำนวนต่าง ๆ พบว่า แรกเริ่มใช้คำว่า “วัดพระเจ้าพระนางเชิง” “วัดเจ้าพระนางเชิง” “วัดพระนางเอาเชิง” “วัดพระนางเชิง” “วัดพระนางเชิญ” เป็นการสร้างศัพท์โดยอ้างอิงถึงกิริยาอาการของพระนางสร้อยดอกหมากที่ทรงนัยพระทัยพระเจ้าสายน้ำผึ้งที่ไม่ทรงรับพระนางด้วยพระองค์เอง กระทั่งกลายเป็นโศกนาฏกรรมของเรื่อง จะเห็นได้จากพระราชพงศาวดารเหนือ ความว่า

ครั้นถึงเสด็จไปบนสำเภารับนาง ๆ นางตัดพ้อว่าไม่ไป พระเจ้าสายน้ำผึ้งจึงสัพยอกว่า ไม่ไปแล้วก็อยู่นี้ พอตกพระโขนงลง นางก็กลั้นใจตาย...จุลศักราช ๕๐๖ ปีมะโรง ฉศก จึงเชิญศพมาพระราชทานเพลิงที่แหลมบางกะจะ สถาปนาเป็นพระอารามให้นามชื่อ **วัดพระเจ้าพระนางเชิง** แต่นั้นมา (พระวิเชียรปรีชา (น้อย), 2501, หน้า 30-31)

จากการศึกษาสำนวนต่าง ๆ พบว่า พระราชพงศาวดารเหนือมีอิทธิพลต่อสำนวนอื่น เช่น วรรณกรรมมุขปาฐะ จะกล่าวถึงที่มาของชื่อแตกต่างจากพระราชพงศาวดารเหนือเล็กน้อย โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับพลวัตและที่มาของชื่อมากขึ้น ระบุว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้งสร้างวัดชื่อ วัดพระนางเอาเชิง ต่อมาเพี้ยนเป็นวัดพระนางเชิง และกลายเป็นวัดพนัญเชิงอย่างในปัจจุบัน จะเห็นได้จากในสำนวนวรรณกรรมมุขปาฐะ (การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) ความว่า “หลังจัดงานพระศพ พระเจ้าสายน้ำผึ้งได้สร้างวัดขึ้นเรียกชื่อว่า วัดพระนางเอาเชิง หมายถึง การที่สร้อยดอกหมากเอาเชิงกับพระองค์ต่อมาเพี้ยนเป็นวัดพระนางเชิงและวัดพนัญเชิงในที่สุด”

หนังสืออ่านนอกเวลากล่าวถึงที่มาของชื่อต่างออกไป โดยระบุชื่อว่า “วัดพระนางเชิญ” ซึ่งมาจากเหตุการณ์เชิญพระศพมาพระราชทานเพลิง แต่ไม่ได้อธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงของภูมินาม ความว่า “พระเจ้าสายน้ำผึ้งทรงเสียพระทัยมาก...ให้เชิญพระศพของพระนางขึ้นมาพระราชทานเพลิง...

และทรงสร้างวัดขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระนางสร้อยดอกหมาก ตั้งชื่อวัดว่า **วัดพระนางเชิง**” (ศิลาจารึกสุพรรณภูมิ, 2529, หน้า 27-31)

ส่วนแบบเรียนกล่าวถึงภูมินาม “วัดเจ้าพระนางเชิง” และเพี้ยนมาเป็น “วัดพนัญเชิง” ให้รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการสร้างรูปจำลองและที่ตั้งของวัดในปัจจุบัน ความว่า “พระเจ้าสายน้ำผึ้งทรงสถาปนาพระอารามแล้วให้นามว่า **วัดเจ้าพระนางเชิง ต่อมาภายหลังเรียกชื่อเพี้ยนเป็นวัดพนัญเชิง** และมีการปั้นรูปจำลองของพระนางสร้อยดอกหมากไว้ภายในวัด ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” (ขันธชัย อธิเกียรติ และ สิริพัชร เจษฎาวิโรจน์ (2551, หน้า 8)

จากการศึกษาวัดพนัญเชิงวรวิหารในมิติภาพแทนสถานที่พบว่า เป็นฉากสำคัญที่ล้วนแต่เชื่อมโยงกับตัวละครและเหตุการณ์โศกนาฏกรรมในตำนานทั้งสิ้น ในมิติภูมินามจะเห็นว่า ตำนานแต่ละสำนวนกล่าวถึงที่มาของชื่อวัดว่ามาจากการแสดงบทบาทของตัวละครเอกในเรื่อง จนกลายมาเป็นชื่อ “วัดพนัญเชิง” ในที่สุด เหล่านี้สะท้อนให้เห็นกลไกทางภาษาที่สัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรม เมื่อชาวบ้านกล่าวถึงพื้นที่ของตนเอง มักจะอ้างอิงถึงเหตุการณ์ในตำนานเพื่ออธิบายที่มาและนิยามความหมายของสถานที่ ตำนานจึงทำหน้าที่เชื่อมโยงพื้นที่ทางกายภาพเข้ากับประวัติศาสตร์และเรื่องเล่า ทำให้กลายเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำและอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน

2) **บ้านหัวปลวก** เป็นการตั้งชื่อตำบล โดยนำฉากและเหตุการณ์สำคัญในตำนานสำนวนพระราชพงศาวดารเหนือมาใช้ กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เด็กชายเลี้ยงโคสมมติตัวเองเป็นพระเจ้าแผ่นดินนั่งอยู่บนจอมปลวก แสดงถึงอำนาจเหนือสามัญชนทั่วไป ซึ่งเป็นคติความเชื่อเรื่องผู้มีบุญเป็นกษัตริย์ในสังคมไทยโบราณ ดังพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 28) ความว่า “**ขณะนั้นหมูปู่เลี้ยงโคอยู่ ณ พุ่งนา ๔๗ คน เลี้ยงโคตำบล มีปลวกสูงใหญ่คอกเศษ...คนหนึ่งขึ้นว่าราชการบนจอมปลวกนั้น...ไกรธำราชการสั่งให้เพชฌฆาตเอาไปฆ่าเสียด้วยไม้ซี้ตอก ไปตัดศีรษะ ๆ นั้นก็ขาด เรียกว่า **บ้านหัวปลวก****” เมื่อพิจารณาภูมินามพบว่า การตั้งชื่อ “บ้านหัวปลวก” เป็นตั้งชื่อโดยอ้างอิงถึงลักษณะทางกายภาพของฉากและเหตุการณ์สำคัญในตำนาน เกิดจากภาษาทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการบันทึกและผูกโยงชื่อบ้านนามเมืองกับเรื่องเล่า ตลอดจนประกอบสร้างภาพบ้านหัวปลวกให้เป็นภาพแทนสถานที่แห่งบุญญาธิการและความชอบธรรมทางอำนาจของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง

3) **บ้านคานหมาม** ตั้งชื่อโดยนำ “คานหมาม” ซึ่งเป็นองค์ประกอบย่อยในตำนานมาเป็นชื่อบ้านนามเมือง กล่าวถึงการอัญเชิญสตรีนางหนึ่งมาเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 29) ความว่า “**ลูกมอญมาขายผ้า พ่อลูกได้บุญจลัษณ์...จึงแต่งเรือลงไปรับกับคานหมาม...ก็รับนางขึ้นคานหมามมาพระราชวัง แต่นั้นมาจึงเรียกว่า **บ้านคานหมาม****” เมื่อศึกษาภูมินามจะพบว่า “บ้านคานหมาม” มาจากอุปกรณ์ในฉากอัญเชิญสตรีผู้มีบุญมาอภิเษกกับพระเจ้าสายน้ำผึ้ง “คานหมาม” เป็นสัญลักษณ์แทนการให้เกียรติ การยกและเปลี่ยนผ่านจากสตรีสามัญสู่อัครมเหสี กระบวนการดังกล่าวแสดงให้เห็นการทำงานของภาษาที่แปลงส่วนประกอบ

ย่อยของตำนานให้กลายเป็นเครื่องหมายทางวัฒนธรรม “บ้านคานหาม” จึงเป็นภาพแทนสถานที่แห่งการสถาปนาสถานภาพโดยภาษาทำหน้าที่บันทึกและเชื่อมโยงภูมินามกับตำนานเข้าไว้ด้วยกัน

4) **เกาะพระ** เป็นภูมินามที่เกิดจากการนำเหตุการณ์ที่พระเจ้าสายน้ำผึ้งพาพระนางสร้อยดอกหมากกลับพระนคร มีเหล่าขุนนาง ราษฎร และพระสงฆ์จำนวนมากออกไปปรับเสด็จมาใช้ตั้งเป็นชื่อบ้านนามเมือง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) (2501, หน้า 30) ความว่า “พระเจ้าสายน้ำผึ้งก็ถวายบังคมลาพานางลงสำเภา สิบห้าวันมาถึงแดนพระนคร ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยกับพระราชอาคันตุกะราษฎร เทพนิกร ก็โสมนัสยินดีทั่วไปจึงแต่งการรับเสด็จ พระราชาคณะฐานานุกรม ๑๕๐ ไปรับที่เกาะ จึงเรียก**เกาะพระ**แต่นั้นมา” จะเห็นได้ว่า “เกาะพระ” มีการตั้งชื่อโดยนำลักษณะภูมิศาสตร์ที่เป็นเกาะมาผนวกเข้ากับเหตุการณ์ในตำนานซึ่งสะท้อนแนวคิดภูมินาม ทั้งยังแสดงถึงวิถีปฏิบัติโครงสร้างทางสังคม และสถานภาพของบุคคลในสังคมไทย ภาพแทนพื้นที่เกาะพระจึงเป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์อำนาจรัฐและประชาชนที่ปรากฏผ่านเรื่องเล่าในตำนาน

นอกจากนี้ยังปรากฏภูมินามที่เกิดจากอิทธิพลของภาษาในเรื่องเล่าซึ่งเชื่อมโยงตำนานกับพื้นที่อย่างเด่นชัด คือ **ตำบลสำเภาล่ม** เป็นการขยายต่อจากตำนานเดิม กล่าวถึงข้าราชการบริพารของพระนางที่มาจากกรุงจีนพร้อมใจกันจะสำเภาตายตาม สำเภาถูกพัดมาฝั่งตรงข้ามกับวัดพนัญเชิงวรวิหาร จึงเรียกพื้นที่นั้นว่าตำบลสำเภาล่ม

จากการศึกษาภาพแทนสถานที่ในตำนานพระนางสร้อยดอกหมากพบว่า แต่ละสถานที่ถูกประกอบสร้างความหมายผ่านกระบวนการทางภาษา ตามแนวคิดของ Hall (1997) ในลักษณะ “ภูมินาม” โดยภาษาทำหน้าที่บันทึก คัดเลือก และเชื่อมโยงเรื่องเล่าตำนานเข้ากับพื้นที่ทางกายภาพ สถานที่ดังกล่าวจึงไม่ได้เป็นเพียงฉากของตำนาน แต่เป็นพื้นที่แห่งความทรงจำร่วม คติความเชื่อ และอัตลักษณ์ของชุมชน

5.1.3 **ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน** ตำนานทุกสำนวน ยกเว้นคำให้การชาวกรุงเก่า ล้วนมีฉากหลังที่กล่าวถึงสองอาณาจักรคือ กรุงศรีอยุธยาและกรุงจีน โดยนำเสนอภาพความสัมพันธ์อันดีระหว่างทั้งสองอาณาจักรผ่านบรรยากาศแห่งความคุ้นเคยและการยอมรับซึ่งกันและกัน ทั้งความสัมพันธ์ระดับกษัตริย์และระดับรัฐ ดังสำนวนวรรณกรรมมุขปาฐะ (การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) สรุปได้ว่า “สมัยนั้นกรุงจีนกับกรุงอยุธยา มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นต่อกัน พระเจ้ากรุงจีนจึงส่งสาสน์มาว่าจะยกธิดาให้กับพระเจ้าสายน้ำผึ้ง พระเจ้าสายน้ำผึ้งก็พานางกลับอยุธยา” ถ้อยคำดังกล่าวสะท้อนภาพความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจและการยอมรับในสถานะอำนาจที่ทัดเทียมกันระหว่างสองอาณาจักร โดยเฉพาะการอภิเษกสมรสระหว่างราชวงศ์ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมสัมพันธ์ทางการเมืองและการทูตในบริบทของรัฐโบราณ ความปิติยินดีที่ปรากฏในเหตุการณ์ดังกล่าวจึงทำหน้าที่ตอกย้ำภาพแทนความสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐ อีกทั้งภาพเดินเรือเทียบท่าไปมาหาสู่กันที่ปรากฏในตำนานยังสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและรัฐที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้ว จนรู้เส้นทางและสามารถคาดคะเนระยะเวลาในการเดินทางระหว่างสองอาณาจักรได้เป็นอย่างดี จึงสามารถอนุมานถึง

บริบทการเดินทางเพื่อการทูตและเศรษฐกิจการค้าซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างและหล่อหลอมความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงหลักฐานอันเป็นรูปธรรมที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงจีน ปรากฏผ่านหลายสำนวน สรุปความได้ว่า “เมื่อพระนางสร้อยดอกหมากเสียชีวิตนำมาซึ่งความเศร้าเสียใจแก่ทั้งชาวอยุธยาและชาวจีนจึงได้สร้างวัดพนัญเชิงขึ้น” ขณะเดียวกันมีการกล่าวถึงการสร้างศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมากเพื่อเป็นอนุสรณ์ ดังในสำนวนมุขปาฐะความว่า “พระเจ้าสายน้ำผึ้งได้สร้างวัดวัดพนัญเชิงขึ้น...และสร้างศาลให้เรียกว่าศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก” (การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569)

แม้ว่าจะไม่สามารถระบุช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ของตำนานได้แน่ชัด แต่การศึกษาข้างต้นสามารถอนุมานความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงจีนได้จากความรู้สึนึกคิดของตัวละคร บรรยายภาพความสัมพันธ์ การเดินทาง และหลักฐานรูปธรรมในตำนาน โดยมีภาษาเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอด ทั้งนี้แม้ตำนานจะกล่าวถึง “กรุงศรีอยุธยา” หากแต่สำนึกถึง “ความเป็นเรา” ของผู้คนในสังคมปัจจุบันได้หมายรวมเข้ากับ “ความเป็นไทย” ไปโดยปริยาย ลักษณะดังกล่าวนี้จึงนำไปสู่การประกอบสร้างภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน ผ่านตำนานอย่างเด่นชัด

5.1.4 ภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ การศึกษาทำให้เห็นกลไกทางภาษาที่ทำหน้าที่สำคัญในการประกอบสร้างภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อซึ่งผูกโยงกับตัวละคร พระนางสร้อยดอกหมากเป็นหลัก ภาพแทนของความคิดดีเลวดังกล่าวก่อสร้างขึ้นผ่านกลวิธีทางภาษาทั้งในระดับของการตั้งชื่อตัวละคร และการใช้ภาษาแสดงบทบาทของตัวละครในฐานะสตรีศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ได้วิเคราะห์ไปข้างต้นแล้วนั้น กลไกทางภาษานี้จึงมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อให้เด่นชัดขึ้น โดยพระนางสร้อยดอกหมาก ซึ่งในปัจจุบันได้แปรเปลี่ยนจากตัวละครในตำนานไปสู่การเป็นเทพประทานพรในความเชื่อของสังคมไทย โดดเด่นในด้านการประทานพรเรื่องความรัก ครอบครัว และการมีบุตร ความเชื่อดังกล่าวล้วนมีรากฐานมาจากเนื้อหาในตำนาน

นอกจากนี้ การที่ตำนานกล่าวถึงการสร้างวัดพนัญเชิงและศาลเจ้า ยังทำหน้าที่เสริมสร้างความน่าเชื่อถือและความเป็นรูปธรรมให้กับเรื่องเล่า ทำให้เกิดความทรงจำร่วมและประวัติศาสตร์ความเชื่อที่ยาวนาน ประกอบกับภูมิทัศน์สถานที่ทางความเชื่อมีความสมจริงตรงตามตำนาน ก่อให้เกิดความศรัทธาและความเชื่อมั่นในความคิดดีเลวของทุกคนทั้งในและนอกพื้นที่มากยิ่งขึ้น นำมาซึ่งเศรษฐกิจการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาและสร้างรายได้ให้กับชุมชน

ดังนั้น ตำนานจึงทำหน้าที่รับรองความคิดดีเลวดังกล่าว ซึ่งหากปราศจากตำนาน ความเชื่อและความศรัทธาย่อมไม่อาจก่อตัวขึ้นอย่างเป็นระบบหรือได้รับการสืบทอดในสังคมได้ ตำนานจึงเป็นกลไกทางภาษาที่สำคัญในการผลิต อนุรักษ์ และส่งต่อภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อจากอดีตสู่ปัจจุบัน

5.1.5 ภาพแทนบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ปรากฏอย่างชัดเจนผ่านกระบวนการคัดเลือกและปรับเปลี่ยนรูปแบบตำนานเพื่อใช้ในบริบททางการศึกษา โดยเฉพาะวรรณกรรมเยาวชน ทั้งหนังสืออ่านนอกเวลาและแบบเรียนภาษาไทย ซึ่งเป็นสื่อที่เข้าถึงกลุ่มผู้อ่านเยาวชนโดยตรง และมีวัตถุประสงค์ในการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมควบคู่กับการเรียนรู้วรรณกรรม ศีลธรรมและจริยธรรม ในตำนานผ่านตัวละคร โดยปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางประการเพื่อเน้นคุณค่าทางจริยธรรม ดังในสำนวน หนังสืออ่านนอกเวลาที่นำเสนอพระเจ้าสายน้ำผึ้งในช่วงวัยเด็ก ว่ามีบุคลิกภาพและคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อการเป็นผู้นำ เช่น ความเฉลียวฉลาด การพูดจาฉะฉาน และกิริยามารยาทที่เหมาะสม ซึ่งมีนัยสำคัญต่อการสื่อสารคุณค่าทางจริยธรรมแก่เยาวชน เพราะแม้พระเจ้าสายน้ำผึ้งมีชาติกำเนิดเป็นเพียงเด็กเลี้ยงโค แต่ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวจึงได้รับการยกย่องและยอมรับให้เป็นกษัตริย์ อันเป็นแบบอย่างแก่ผู้เรียน

นอกจากนี้ตำนานยังแทรกแนวคิดเรื่อง “ทำดีได้ดี” และ “คนดีตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้” ผ่านเหตุการณ์ที่พระเจ้าสายน้ำผึ้งต้องเผชิญซึ่งล้วนจบลงด้วยความปลอดภัยและผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ได้โดยง่าย ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่ถูกถ่ายทอดด้วยกลวิธีทางภาษาจึงประกอบสร้างภาพแทนบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ซึ่งมีบทบาทในการปลูกฝังหล่อหลอม และถ่ายทอดคุณค่าทางสังคมแก่เยาวชนและผู้คนอย่างต่อเนื่อง

จากการศึกษาภาพแทนตำนานพบว่า ภาษาในตำนานเป็นเครื่องมือสำคัญในการประกอบสร้างความหมาย โดยทำหน้าที่เป็น “รหัสทางภาษา” ตามแนวคิดของ Hall (1997) ซึ่งมองว่าภาษาเป็นกลไกทำให้ความหมายดำรงอยู่ในสภาวะจริงบนความรับรู้ของคนในสังคม กระบวนการสร้างความหมายนี้ทำให้ตำนานมีคุณค่า ได้รับการยอมรับ และสืบทอดอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการพิจารณาขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

5.2 บทบาทของภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่มีต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา

ใน พ.ศ. 2567 ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกของชาติ ตามประกาศกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ในราชกิจจานุเบกษา คณะกรรมการดำเนินงานมีมติเสนอชื่อรายการเบื้องต้นว่า “ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก” โดยยึดตามการเรียกตัวละครในสำนวนต่าง ๆ ทั้งนี้จากการสนทนากลุ่มสรุปได้ว่า การขึ้นทะเบียนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากในปี 2567 ที่ผ่านมานั้น ถือเป็นวาระที่เหมาะสมยิ่ง เนื่องด้วยเป็นวาระสมโภชพระพุทธโคตรรัตนนายก วัดพนัญเชิงวรวิหาร ครบ 700 ปี (การสื่อสารระหว่างบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569)

การนำเสนอผลวิจัยในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะนำกรอบเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกเพื่อขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามระเบียบคณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2566, หน้า 37) มาใช้ในการวิเคราะห์บทบาทของภาพแทนตำนาน ประกอบด้วย

7 ประการ คือ (1) รายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมีลักษณะตามที่กำหนดไว้ในประกาศคณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เรื่อง การกำหนดลักษณะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2560 คือ การเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา (2) เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่อยู่ในอาณาเขตประเทศไทย (3) มีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ และมีคุณลักษณะบ่งบอกความเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นหรือชาติ (4) เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ยังมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่ในวิถีชีวิตและอาจเสี่ยงต่อการสูญหาย (5) มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วิชาการ ศิลปะ คุณค่าทางจิตใจ คุณค่าเชิงสร้างสรรค์ หรือผลงานควรค่าแก่การรักษาไว้ (6) มีการบันทึกหลักฐานหรือสามารถอ้างอิง สืบค้นองค์ความรู้ดั้งเดิมของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้น และ (7) เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยินยอมจากชุมชนให้ขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

กรอบเกณฑ์ดังกล่าวทำให้อธิบายได้ว่า ภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากมีบทบาทสนับสนุนคุณสมบัติเพื่อขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์บทบาทของภาพแทนตำนานออกเป็น 5 ประการ ดังนี้

5.2.1 บทบาทการยืนยันคุณค่าทางภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้าน ภาพแทนตำนานมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนคุณค่าของตัวบทในฐานะวรรณกรรมพื้นบ้านจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่มีอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น โดยผ่านการนำเสนอโครงเรื่องที่เป็นแบบแผนของนิทานพื้นบ้าน ซึ่งเอื้อต่อการรับรู้และจดจำในระดับชุมชนและระดับชาติ ด้านการใช้ถ้อยคำมีลักษณะเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ทำให้เรื่องให้มีภาวะเหนือจริงซึ่งช่วยให้เกิดความเชื่อและความศรัทธา นอกจากนี้จะพบว่า ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากถูกผลิตซ้ำเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์หลายสำนวน เช่น พระราชพงศาวดารเหนือ คำให้การชาวกรุงเก่า หนังสืออ่านนอกเวลา และแบบเรียน สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของตัวบทที่มีคุณค่าในการเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นและวรรณกรรมกระแสหลักของชาติ ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้ตำนานไม่ได้ดำรงอยู่เพียงฐานะเรื่องเล่าทั่วไป แต่เป็นกลไกสำคัญในการนิยามความหมายของพื้นที่และส่งต่อวัฒนธรรมจากอดีตสู่ปัจจุบัน อันเป็นการยืนยันคุณค่าทางภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้านในฐานะมรดกภูมิปัญญาอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้จากการสนทนากลุ่ม (การสื่อสารระหว่างบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) ยังสะท้อนมุมมองที่สอดคล้องกันว่า “ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นเรื่องที่สำคัญของอยุธยา เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนที่เผยแพร่ไปทั่วประเทศ” บทบาทดังกล่าวสอดคล้องกับประกาศเรื่อง การกำหนดลักษณะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2560 ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา อีกทั้งการที่ตำนานถูกผลิตซ้ำในหลายสำนวนยังแสดงถึงคุณลักษณะด้านการบันทึกหลักฐานหรือสามารถอ้างอิง สืบค้นองค์ความรู้ดั้งเดิมได้

5.2.2 บทบาทการสะท้อนอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ท้องถิ่น ภาพแทนตำนาน ทั้งภาพแทนตัวละคร ภาพแทนสถานที่ และภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน ทำหน้าที่สะท้อนอัตลักษณ์ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในฐานะการเป็นเมืองพหุวัฒนธรรมและเมืองท่านานาชาติในอดีต ตัวละคร ฉาก และเหตุการณ์ในเรื่องยังเป็นสัญลักษณ์ทางวรรณกรรมที่เชื่อมโยงจินตนาการเข้ากับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สามารถจับต้องได้ เหล่านี้ยิ่งช่วย

ขับเคลื่อนอัตลักษณ์ท้องถิ่นและชาติให้ชัดเจน ดำเนินการที่ถูกยึดโยงกับพื้นที่และภูมินามในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แสดงถึงเอกลักษณ์ในฐานะความทรงจำร่วมของชุมชน และเป็นตัวแทนเรื่องราวของจังหวัดที่ต่างจากตำนานพื้นที่อื่น ดังที่ปราชญ์ชุมชนในฐานะนักวัฒนธรรม (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 1, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) กล่าวว่า “ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นเรื่องที่ทำให้คนอยุธยารู้สึกผูกพันกับบ้านเมืองของตน เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชุมชนโดยตรง” บทบาทดังกล่าวสอดคล้องกับเกณฑ์การพิจารณามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติในด้านการเป็นมรดกภูมิปัญญาที่อยู่ในอาณาเขตประเทศไทย รวมถึงด้านความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์และมีคุณลักษณะบ่งบอกความเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นหรือชาติ

5.2.3 บทบาทการเชื่อมโยงเรื่องเล่ากับประวัติศาสตร์ชุมชน ภาพแทนสถานที่ในตำนานทำหน้าที่สร้างความหมายให้แก่พื้นที่ทางกายภาพ ทำให้ถูกจดจำและรับรู้ในฐานะความทรงจำร่วมของคนในชุมชน กระบวนการดังกล่าวกลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่ชาวบ้านเชื่อถือและใช้อ้างอิงเล่าสืบต่อกันมา ดังที่ปราชญ์ในชุมชน (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 2, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) กล่าวว่า “ส่วนมากคนในชุมชนจะรู้จักสถานที่จากตำนาน คนเฒ่าคนแก่จะเล่าว่าเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในตำนาน ทำให้สถานที่เหล่านั้นมีความหมายมากกว่าธรรมดา” เมื่อกล่าวถึงที่มาชื่อบ้านนามเมืองของตน ก็จะต้องเชื่อมโยงไปถึงเรื่องในตำนานเสมอ สะท้อนบทบาทในฐานะสื่อกลางระหว่างเรื่องเล่ากับประวัติศาสตร์สถานที่ของชุมชน นอกจากนี้ ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีนยังทำหน้าที่สะท้อนบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมที่ผสมผสานความเชื่อ ภาษา และคติทางสังคมระหว่างสองวัฒนธรรม จึงช่วยยกระดับตำนานจากเรื่องเล่าท้องถิ่นสู่การเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของชาติ ซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์การมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวิชาการ

5.2.4 บทบาทการถ่ายทอดคุณค่าทางจิตใจ ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน และภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ มีบทบาทในการถ่ายทอดคุณค่าทางจิตใจ ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ทำหน้าที่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมความเชื่อความศรัทธา ความผูกพัน และการยอมรับความหลากหลายของชาติพันธุ์ผ่านภาษาเรื่องเล่าที่ปรากฏโลกทัศน์ของวัฒนธรรมไทยและจีน ส่วนมิติคุณค่าทางจิตใจและความเชื่อ ดำเนินการทำหน้าที่ผลิตและถ่ายทอดความหมายร่วมของสังคมผ่าน “ภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ” ปรากฏในรูปแบบศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก รูปเคารพวัตถุมงคล และพิธีกรรม จากความศรัทธาก่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมควบคู่กับการอนุรักษ์และถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม ดังที่ปราชญ์ชุมชน (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 3, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) กล่าวว่า “ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมากเป็นที่เคารพบูชาของคนในพื้นที่และนักท่องเที่ยวทั้งไทยและต่างชาติ เชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์และยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวของคนในชุมชน ซึ่งตำนานมีส่วนสำคัญกับกระบวนการความเชื่อเหล่านี้” นอกจากนี้ ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีนยังสะท้อนมิติความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมผ่านการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การมีอยู่ของตำนานจึงสร้างความเข้าใจและการยอมรับทางวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์ด้านการเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ยังมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่ในวิถีชีวิต และด้านคุณค่าทางจิตใจ คุณค่าเชิงสร้างสรรค์

5.2.5 บทบาทการอ้างและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาในสังคมร่วมสมัย ภาพแทนบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรมในตำนานมีบทบาทในการอ้างและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาในสังคมร่วมสมัย โดยตำนานถูกนำไปปรับประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาและธรรมชาติของการเรียนรู้ในสังคมปัจจุบัน ดังที่ปรากฏในพื้นที่ (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 2, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) กล่าวว่า “ตำนานเรื่องพระนางสร้อยดอกหมากใช้สอนคติแก่ลูกหลานได้ เช่น เรื่องความอดทน ความเข้าใจกันในครอบครัว คนเฒ่าคนแก่มักเล่าให้ลูกหลานฟังเสมอ” นอกจากนี้ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มยังสะท้อนให้เห็นว่า ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นเรื่องที่สำคัญของชุมชน หลายหน่วยงานพยายามนำเรื่องนี้ไปถ่ายทอดผ่านประเพณีหรือกิจกรรมรูปแบบต่าง ๆ (การสื่อสารระหว่างบุคคล, 10 กุมภาพันธ์ 2569) สอดคล้องกับเกณฑ์มรดกภูมิปัญญาที่ยังมีการสืบทอดและปฏิบัติอยู่ในวิถีชีวิต อาจเสี่ยงต่อการสูญหายและด้านคุณค่าทางวิชาการ คุณค่าทางจิตใจ คุณค่าเชิงสร้างสรรค์ หรือควรค่าแก่การรักษาไว้

จากการศึกษาบทบาทภาพแทนตำนานที่มีต่อการขึ้นทะเบียนฯ รวมถึงข้อมูลจากการสนทนากลุ่มยังมีมุมมองที่สัมพันธ์กับผลการวิจัยพบว่า ภาพแทนทั้ง 5 ลักษณะ ทำหน้าที่สร้างความหมายให้ตำนานมีคุณค่าเป็นไปตามเกณฑ์ที่กรมส่งเสริมวัฒนธรรมใช้พิจารณาขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติและทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลสำหรับจัดทำรายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เพื่อเสนอต่อกรมส่งเสริมวัฒนธรรมต่อไป

6. อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษา “ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก: ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนสู่บทบาทการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ” มีประเด็นที่สามารถอภิปรายได้ดังนี้

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นลักษณะของภาษาที่แสดงโลกทัศน์มนุษย์ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเมื่อมนุษย์ได้มองเห็นสิ่งเหนือธรรมชาติ บางคนเชื่อว่ามีจริง บางคนเชื่อว่ามีไม่จริง แต่สิ่งที่มีอยู่จริงคือคำและถ้อยคำแสดงโลกทัศน์มนุษย์ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ (วรวรรณ ศรียาภัย, 2565, หน้า 180) เช่นเดียวกับตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก ซึ่ง “ภาษา” ในตำนานทำหน้าที่เป็นรหัสทางภาษาที่ประกอบสร้างภาพแทนอย่างเป็นระบบโดยใช้กลวิธีทางภาษา คือ การตั้งชื่อตัวละคร ภูมินาม การเลือกใช้ถ้อยคำเพื่อสื่อความหมาย การจัดวางฉากและเหตุการณ์ รวมถึงการกำหนดสร้างบทบาทของตัวละคร กลวิธีดังกล่าวทำให้เห็นการทำงานของภาษาที่ทำหน้าที่คัดเลือก จัดวาง และเน้นย้ำองค์ประกอบบางประการของเรื่องเล่า ตลอดจนเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยง “ระบบความคิด” เข้ากับ “โลกแห่งความเป็นจริง” ตามแนวคิดของ Hall (1997) ทำให้ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากมีสถานะความจริงในความรู้ของผู้คนในชุมชนและสังคม

การวิจัยยังพบว่า แนวคิดภาพแทนสามารถทำความเข้าใจการทำงานของภาษาในตำนานได้เป็นอย่างดี เนื่องจากภาษาไม่ได้สะท้อนความเชื่อและค่านิยมในสังคมเท่านั้น หากแต่มีบทบาทในการประกอบสร้างความหมาย ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับพระนางสร้อยดอกหมากดำรงอยู่และถูกถ่ายทอดซ้ำในสังคมปัจจุบันอย่าง

ต่อเนื่อง กลายเป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สร้างความเป็น “เรา” ให้แก่ชุมชน ดังที่ สายป่าน ปุริวรรณชนะ (2548, หน้า 151) ศึกษาลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลางของไทย พบว่า การใช้ตำนานประจำถิ่น คือวิธีหนึ่งในการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและความเป็นท้องถิ่น ทำให้กลุ่มชนท้องถิ่นซึ่งรับรู้ เชื่อถือ และถ่ายทอด สร้างความรู้สึกลึกถึงความเป็นกลุ่มเดียวกันภายใต้ความคุ้มครองของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในตำนาน หรือมีบรรพบุรุษร่วมกัน

ส่วนการศึกษาภาพแทนสถานที่ยังสะท้อนการสร้าง ความหมายและคุณค่าให้แก่พื้นที่ในจังหวัด พระนครศรีอยุธยา ก่อให้เกิดความทรงจำร่วมที่ยึดโยงกับตำนาน สอดคล้องกับ ชนิษฐา ผ่องสวัสดิ์ (2562) ที่ศึกษาการอธิบายเหตุของสถานที่และภูมินามในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่ปรากฏในตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก พบว่า ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากทำให้เห็นความเกี่ยวข้องกันของแต่ละพื้นที่ และสามารถอธิบายที่มาของสถานที่และภูมินามในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอย่างมีคุณค่าอีก ทั้งตำนานที่ประกอบสร้างขึ้นยังชี้ให้เห็นวัตถุประสงค์ในการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีน ดังที่ สุรสิทธิ์ อมรวิชศักดิ์ (2563) ศึกษา รูปเคารพเจิ้งเหอในสังคมไทย พบว่า การแต่งเรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้งกับพระนางสร้อยดอกหมากขึ้นก็เพื่อเล่าถึงความสัมพันธ์ไทยจีนในอดีตและสะท้อนความผูกพันระหว่างวัดพนัญเชิงกับชาวจีนในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า “คุณค่า” ที่ปรากฏล้วนแต่เกิดจากภาษา อันเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างสรรค์และส่งต่อตำนานที่สร้างอิทธิพลต่อพื้นที่และผู้คนโดยเฉพาะภาษากับการสร้างภาพแทนในตำนาน นำมาซึ่งความผูกพันกับท้องถิ่นอย่างแนบแน่น สะท้อนภาพสังคมพหุวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้จากวัดพนัญเชิงวรวิหารที่มีการใช้พื้นที่ทางความเชื่อร่วมกันระหว่างไทยกับจีน โดยมีตำนานพระนางสร้อยดอกหมากเป็นเครื่องมือสร้างความสมานฉันท์ทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้

ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่ปรากฏในหลายสำนวน ทั้งเอกสารทางประวัติศาสตร์ วรรณกรรม มุขปาฐะ หนังสืออ่านนอกเวลา และแบบเรียน ยังสะท้อนกระบวนการ “ผลิตซ้ำ” ของภาพแทนผ่านภาษาในบริบทสังคมที่แตกต่างกัน แม้ว่าแต่ละสำนวนจะมีรายละเอียดเนื้อหาที่แตกต่างกันไปตามกลุ่มของผู้รับสารและวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร แต่ภาพแทนหลักยังคงได้รับการผลิตซ้ำในสังคม อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า สำนวนพระราชนิพนธ์พงศาวดารเหนือเป็นสำนวนกระแสหลักที่มีอิทธิพลต่อสำนวนอื่น ในขณะที่สำนวนคำให้การชาวกรุงเก่า มีลักษณะร่วมกันกับสำนวนอื่นเพียงการกำเนิดอันอัศจรรย์ของพระนางสร้อยดอกหมากเท่านั้น ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ กลับไม่ได้ถูกหยิบยกมาถ่ายทอดในความรับรู้ของสังคม ดังกล่าวให้เห็นถึงกระบวนการคัดเลือก เน้นย้ำ และการลงองค์ประกอบบางประการของเรื่องเล่าอันเป็นกลไกสำคัญในการประกอบสร้างและผลิตซ้ำภาพแทน ซึ่งไม่ได้เกิดโดยบังเอิญ หากแต่สัมพันธ์กับอำนาจของการนิยามความชอบธรรมของตัวบท กล่าวคือ เมื่อสังคมให้การยอมรับตัวบทใดก็จะยึดถือตัวบทนั้นกระทั่งเกิดการหล่อหลอม ถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องในสังคม และส่งอิทธิพลต่อชุมชนอย่างเข้มข้น สอดคล้องกับ วิเชษฐชาย กลลัสจจะ และ ชญานนท์ ชมดี (2565) ที่ได้ศึกษาตำนานศาลเจ้าพ่อองค์รักษ์: พลวัต การดำรงอยู่ และอิทธิพลต่อชุมชน พบว่า ตำนานเจ้าพ่อองค์รักษ์ยังคงถูกผลิตซ้ำและถ่ายทอดเรื่องราวของ “องค์รักษ์ที่สละชีวิตปกป้องรัชกาลที่ 5” อย่างต่อเนื่องในชุมชน ซึ่งทำ

หน้าที่สำคัญในการหล่อหลอมผู้คนทั้งไทยและจีนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน รวมถึงสร้างอัตลักษณ์ที่เข้มแข็งให้กับชุมชนของครักษ์ จังหวัดนครนายก เช่นเดียวกับตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่มีอิทธิพลต่อชุมชนในหลากหลายมิติ นำมาซึ่งคุณสมบัติของตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

การขึ้นทะเบียนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากจึงสะท้อนให้เห็นถึงพลังของตำนานจากเดิมที่ดำรงอยู่ในฐานะเรื่องเล่าของชุมชน สู่อการเป็นองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับในระดับชาติอย่างเป็นรูปธรรม ภายหลังการขึ้นทะเบียน ได้มีการพัฒนาสื่อการเรียนรู้สมัยใหม่ เช่น เว็บไซต์ออนไลน์ ป้ายนิทรรศการ และภาพยนตร์สั้น เพื่อส่งเสริมการเข้าถึงองค์ความรู้แก่นรุ่นใหม่ นอกจากนี้ หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อนวัตกรรมและการสื่อสารและอาชีพ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ได้นำองค์ความรู้มาประยุกต์ในรายวิชาคติชนสร้างสรรค์ ทำให้นักศึกษาตระหนักถึงคุณค่าของตำนานในฐานะมรดกภูมิปัญญาของชาติ สะท้อนผ่านนักศึกษาในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นตัวแทนของคนรุ่นใหม่ที่เกิดความภาคภูมิใจสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้จากตำนานเข้ากับบริบททางสังคมและอัตลักษณ์ท้องถิ่นของตนได้อย่างเป็นรูปธรรม

งานวิจัยนี้จึงเป็นการขยายขอบเขตการศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านจากการตีความตัวบทไปสู่การอธิบายบทบาทเชิงนโยบายและสังคม ทำให้เห็นว่า “ภาษา” ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนสถานะของตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก จากเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดต่อกัน สู่อการเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ผ่านกระบวนการสร้างภาพแทนที่สื่อสารความหมายและคุณค่าให้แก่ตำนาน

7. องค์ความรู้ใหม่

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับกลไกภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนเพื่อยกระดับตำนานพระนางสร้อยดอกหมากสู่มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ดังแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 กลไกภาษาในการประกอบสร้างภาพแทนเพื่อยกระดับ

ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากสู่มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

จากแผนภาพข้างต้นแสดงให้เห็นถึงกระบวนการนำวรรณกรรมพื้นบ้านขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ 1) ข้อมูลนำเข้า จะต้องรวบรวมข้อมูลจากหลายแหล่งเพื่อให้ได้องค์ความรู้อย่างรอบด้าน 2) กลไภษาษากับการประกอบสร้างภาพแทน ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญที่จะทำให้เห็นความหมายและคุณค่าในตัวบท และ 3) ผลลัพธ์สู่การขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับในระดับชาติ กระบวนการดังกล่าวแสดงความสัมพันธ์ของภาษากับภาพแทนสู่คุณค่าระดับชาติ ซึ่งเป็นวิธีวิทยาใหม่ที่ใช้ในการศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้าน สามารถเป็นแนวทางสำหรับบุคคลหรือหน่วยงานที่ต้องการจัดทำรายงานเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (แบบ มก.2) ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา โดยจะต้องให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนก่อนเป็นลำดับแรก เพื่อให้เห็นความหมายและคุณค่าของตัวบทอันมีบทบาทต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

8. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก: ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนสู่บทบาทการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ” มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากแต่ละสำนวน และวิเคราะห์บทบาทของภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากที่มีต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

ด้านภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากพบว่า ภาษาที่ปรากฏในตำนานแต่ละสำนวน ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการประกอบสร้างภาพแทนเพื่อสื่อความหมายของตำนานพระนางสร้อยดอกหมาก 5 ลักษณะ คือ 1) ภาพแทนตัวละคร 2) ภาพแทนสถานที่ 3) ภาพแทนความสัมพันธ์ไทย-จีน 4) ภาพแทนทุนทางวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อ และ 5) ภาพแทนแบบเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ภาพแทนดังกล่าวถูกสร้างขึ้นผ่านภาษา ทั้งด้านการตั้งชื่อตัวละคร ภูมินาม การเลือกใช้ถ้อยเพื่อสื่อความหมาย การจัดวางฉากและเหตุการณ์ ตลอดจนการกำหนดสร้างบทบาทของตัวละคร ส่งผลให้ตำนานสามารถเชื่อมโยงมิติของเรื่องเล่าเข้ากับความเป็นจริงทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชนได้อย่างเป็นระบบ

ในด้านบทบาทของภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากต่อการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ด้านวรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา พบว่า ภาพแทนที่ถูกประกอบสร้างขึ้นผ่านภาษามีบทบาทสำคัญในการสร้างความหมายและแสดงคุณค่าของตำนานในมิติต่าง ๆ 5 ด้าน คือ 1) บทบาทการยืนยันคุณค่าทางภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้าน 2) บทบาทการสะท้อนอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ท้องถิ่น 3) บทบาทการเชื่อมโยงเรื่องเล่ากับประวัติศาสตร์ชุมชน 4) บทบาทการถ่ายทอดคุณค่าทางจิตใจ ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทาง

วัฒนธรรม และ 5) บทบาทการอ้างและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาในสังคมร่วมสมัย บทบาทดังกล่าวส่งผลให้ตำนานพระนางสร้อยดอกหมากแสดงคุณสมบัติตามเกณฑ์การพิจารณามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

การวิจัยนี้ทำให้เห็นนวัตกรรมทางความคิดว่า ภาษาไม่ใช่เพียงเครื่องมือในการสื่อสารหรือทำหน้าที่บันทึกและถ่ายทอดตำนานเท่านั้น แต่เป็นเครื่องมือสร้างมูลค่าทางวัฒนธรรมผ่านกลไกภาพแทนซึ่งนำไปสู่การสร้างคุณค่าและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน จนได้รับการยอมรับในระดับชาติ

9. ข้อเสนอแนะ

9.1 ควรนำวิธีวิทยาใหม่จากการศึกษาภาษากับการประกอบสร้างภาพแทนตำนานพระนางสร้อยดอกหมากไปใช้ศึกษาวรรณกรรมในท้องถิ่นอื่น ๆ เพื่อขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

9.2 ควรศึกษาเปรียบเทียบภาพแทนตำนานที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกันในภูมิภาคอื่น เพื่อเห็นความหลากหลายของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

10. เอกสารอ้างอิง

กนกพรรณ วิบูลย์ศรีน. (2566). *การเล่าเรื่อง*. สยามจุลละมณพ.

กรมศิลปากร. (2507). *คำให้การชาวกรุงเก่า*. ไทยแบบเนียน.

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2561). *มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ประจำปี พ.ศ. 2561*.

รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977).

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2566). *คู่มือดำเนินงานตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.

จันทร์ชัย อธิเกียรติ และ สิริพัชร เจษฎาวิโรจน์. (2551). *หนังสือแบบเรียน รายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีและวรรณกรรม ป.5*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). อักษรเจริญทัศน์.

จุฑามาศ ประมูลมาก และ สุรสิทธิ์ อมรณนิชศักดิ์. (2554). ตำนานว่าด้วย “ธิดาพระเจ้ากรุงจีน”

ในสังคมสยาม. *วารสารจีนศึกษา*, 4(4), 44-68. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/CSJ/article/view/55095>

ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์. (2562). ศึกษาการอธิบายเหตุของสถานที่และภูมินามในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่ปรากฏในตำนานเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก. *วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา*, 11(1), 25-31.

<https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jas/article/view/245542>

ธนกร สุวรรณอำภา, หนัย วรรณะสี และ จุลชาติ อรัญยะนาถ. (2565). การสร้างสรรค์ละครพื้นทางหลังยุคจารีต เรื่องเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก. *วารสารมนุษยสังคมสาร (มมส.)*, 20(3), 1-21. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jhusoc/issue/view/17364>

ธนกร สุวรรณอำภา. (2566). *ละครพื้นทางหลังยุคจารีต เรื่องเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก* [วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต]. สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

พระมหาพรชัย สิริวิโร (ศรีภักดี), พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ) และ เพ็ญพรรณ เพื่องฟูลอย. (2568).

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์: การกลับกลายเป็นความศักดิ์สิทธิ์ของสัตว์และสตรีในชุมชนลุ่มน้ำเจ้าพระยา จังหวัด

พระนครศรีอยุธยา. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 9(3), 102–116. [https://so06.tci-](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/288866)

[thaijo.org/index.php/jmb/article/view/288866](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/288866)

พระวิเชียรปรีชา (น้อย). (2501). *พระราชพงศาวดารเหนือ*. ไทยเกษม.

ไพฑูรย์ ปิยะปกรณ. (2531). *ภูมิศาสตร์ชนบท*. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ภาสิต จิตรภาษา. (2534). เรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้ง. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*, 12(8), 128-129.

วรวรรณ ศรียาภัย. (2565). ภาษาในบริบทสังคมและวัฒนธรรมสมัยใหม่. เค.พี.จันทร์เกษม.

วิเชษฐชาย กมลสัจจะ และ ชญานนท์ ชมดี. (2565). ตำนานศาลเจ้าพ่อองค์รักษ์: พลวัต การดำรงอยู่ และ

อิทธิพลต่อชุมชน. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี*, 14(2),

200–229. [https://so03.tci-thaijo.org/ index.php/ jhsc/article/ view/260938](https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jhsc/article/view/260938)

วิเชษฐชาย กมลสัจจะ. (2567). ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก วัดพนัญเชิงวรวิหาร. [ภาพถ่าย]. ผู้จัดทำ.

ศิริมาลา สุวรรณโกสิน. (2529). เจ้าสายน้ำผึ้งกับนางสร้อยดอกหมาก. องค์การค้าของคุรุสภา.

สายป่าน ปุริวรรณชนะ. (2548). ลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลางของไทย

[วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรสิทธิ์ อมรวิชศักดิ์. (2563). *รูปเคารพเจิ้งเหอในสังคมไทย*. [รายงานวิจัย]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Hall, S. (1997). *Representation: cultural Representation and Signifying Practices*. Sage Publication.

Thompson, S. (1955-1958). *Motif-Index of Folk-Literature*. Indiana University.

การเสนอบทความเพื่อตีพิมพ์ในวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา Journal of Ayutthaya Studies ISSN 3027-7248 (Print) และ ISSN 3027-7256 (Online) เป็นวารสารวิชาการของสถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่บทความทางวิชาการ (Article) และบทความงานวิจัย (Research Article) ในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

วารสารมีกำหนดเผยแพร่ปีละ 2 ฉบับ คือ ฉบับเดือนมกราคม-มิถุนายน และฉบับเดือนกรกฎาคม-ธันวาคม โดยดำเนินการเผยแพร่อย่างต่อเนื่อง บทความที่จะได้รับการตีพิมพ์ต้องผ่านการพิจารณาเบื้องต้นโดยกองบรรณาธิการ และเข้าสู่กระบวนการประเมินคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกซึ่งมีความเชี่ยวชาญในสาขาที่เกี่ยวข้อง จำนวน 3 ท่าน ตามประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ พ.ศ. 2564 โดยใช้ระบบการพิจารณาแบบ Double-blind Peer Review ซึ่งผู้ประเมินและผู้เขียนบทความจะไม่ทราบชื่อและข้อมูลซึ่งกันและกัน บทความที่ผ่านการประเมินจะได้รับการเผยแพร่ทั้งในรูปแบบวารสารอิเล็กทรอนิกส์ผ่านระบบออนไลน์ และในรูปแบบตีพิมพ์เป็นเล่ม เพื่อประโยชน์ในการเผยแพร่ผลงานวิชาการอย่างกว้างขวาง

1.เกณฑ์ในการรับพิจารณาบทความวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

1) บทความวิชาการและบทความวิจัยในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่สอดคล้องกับบริบทของอยุธยาในมิติต่างๆ

- สังคมและวัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ปรัชญาและศาสนา วัฒนธรรมศึกษา และการจัดการวัฒนธรรม
- ภาษาและวรรณคดี: ภาษาศาสตร์ ภาษา และการสื่อสาร ภาษาถิ่น และแง่มุมต่างๆ ของภาษาและวรรณคดี
- วิจิตรศิลป์: ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง ดนตรี และประวัติศาสตร์ศิลป์ โดยเน้นการแสดงออกอย่างสร้างสรรค์และความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม
- หัวข้ออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอยุธยาศึกษา: ภูมิศาสตร์ การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม สารสนเทศศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การศึกษา คติชนวิทยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นและอื่น ๆ

2) บทความที่จะได้รับพิจารณาตีพิมพ์ ได้แก่ บทความทางวิชาการ (Academic Article) และบทความงานวิจัย (Research Article) ในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

3) บทความทางวิชาการ หรือบทความงานวิจัยนั้น ต้องไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่ หรือกำลังเสนอตีพิมพ์ในวารสาร หรือสิ่งพิมพ์อื่นใดมาก่อน

4) ผู้นิพนธ์ อ้างอิงข้อมูล หรือรูปภาพ ที่นำมาจากผลงานของผู้อื่นอย่างถูกต้อง โดยไม่ละเมิด หรือ คัดลอกผลงานของผู้อื่น (Plagiarism)

5) กรณีที่เป็นผลงานทางวิชาการที่มีการใช้ข้อมูลจากการทำการวิจัยในคน ที่อาจส่งผลกระทบต่อ ศักดิ์ศรี สิทธิ ความเป็นส่วนตัว และสุขภาพของคน ให้แนบหลักฐานรับรอง หรือหนังสือการได้รับอนุญาต ให้ทำการวิจัยจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคนมาพร้อมกับต้นฉบับ

2.ขั้นตอนการส่งต้นฉบับ และกระบวนการรับตีพิมพ์บทความ

1) การจัดเตรียมบทความ ผู้เขียนต้องจัดเตรียมต้นฉบับบทความด้วยโปรแกรม Microsoft Word โดยบทความต้องมีย่อหน้าประกอบครบถ้วนตามรูปแบบการจัดเตรียมบทความวิจัยหรือบทความวิชาการ (Template) ของวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา อย่างเคร่งครัด ตามตัวอย่างที่ระบุไว้ในข้อ 3 **การจัดเตรียมต้นฉบับ**

2) กรอกแบบเสนอขอส่งบทความเพื่อลงตีพิมพ์ (ท้ายเอกสารฉบับนี้) พร้อมระบุเบอร์โทรศัพท์และอีเมลที่ ตรงกับข้อมูลในระบบ TCI-Thaijo และสามารถติดต่อได้ ทั้งนี้ กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ในการยกเลิกการตีพิมพ์ หากไม่สามารถติดต่อผู้นิพนธ์ได้

3) ผู้นิพนธ์ส่งไฟล์บทความ พร้อมแบบฟอร์มเสนอขอส่งบทความ ผ่านระบบวารสารออนไลน์ของวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา ที่เว็บไซต์ so02.tci-thaijo.org/index.php/jas/about/submissions

4) เมื่อระบบได้รับบทความแล้ว กองบรรณาธิการจะพิจารณาเบื้องต้นในประเด็นความสอดคล้องกับกรอบเนื้อหาของวารสาร และความครบถ้วนขององค์ประกอบบทความ หากเป็นไปตามเกณฑ์ จะนำเข้าสู่กระบวนการประเมินบทความต่อไป (ใช้ระยะเวลาไม่เกิน 2 สัปดาห์)

5) กองบรรณาธิการจะแจ้งผลผ่านระบบ ถาม-ตอบ ในระบบ TCI-Thaijo และทางอีเมลที่ลงทะเบียนไว้ พร้อมแจ้งรายละเอียดการชำระค่าธรรมเนียมการตีพิมพ์ ทั้งนี้ ผู้นิพนธ์ต้องดำเนินการชำระเงินภายใน 1 สัปดาห์ หลังจากได้รับแจ้ง และควรตรวจสอบระบบอย่างสม่ำเสมอ

6) ผู้นิพนธ์ชำระค่าธรรมเนียมการตีพิมพ์บทความในวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา จำนวน **3,000 บาทต่อบทความ** โดยชำระผ่านการโอนเงินทางธนาคาร หลังจากได้รับการแจ้งจากกองบรรณาธิการเท่านั้น (งดการโอนเงินก่อนที่จะได้รับแจ้งอย่างเป็นทางการ)

ชื่อบัญชี : มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา (วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา)

ธนาคาร : กรุงเทพ สาขา : อยุธยา ประเภทบัญชี : ออมทรัพย์

เลขที่บัญชี : 322-5-54414-1 (งดการโอนเงินก่อนที่จะได้รับแจ้งอย่างเป็นทางการ)

หมายเหตุ : เมื่อบทความเข้าสู่กระบวนการประเมินคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิ review แล้ว กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ไม่คืนค่าธรรมเนียมทุกกรณี

7) ผู้นิพนธ์ต้องส่งหลักฐานการชำระเงินที่สามารถตรวจสอบได้ ผ่านทางกระพุ้งถาม-ตอบในระบบ TCI-Thaijo และทางอีเมล asi@aru.ac.th และกรุณาโทรศัพท์แจ้งมาที่ คุณอายุวัฒน์ คำพล หมายเลขโทรศัพท์ 0-3524-1407 ในวันและเวลาราชการ

8) กองบรรณาธิการจะดำเนินการตรวจสอบผลและหลักฐานการทำธุรกรรมการชำระค่าธรรมเนียมการตีพิมพ์ทุกวันศุกร์ ยกเว้นในกรณีที่ตรงกับวันหยุดราชการ ผู้นิพนธ์จะต้องดำเนินการส่งหลักฐานการโอนเงินให้เรียบร้อยก่อนวันดังกล่าว มิฉะนั้นจะถูกเลื่อนการตรวจสอบและการออกใบสำคัญรับเงินไปยังรอบสัปดาห์ถัดไป

9) กองบรรณาธิการจะจัดส่งใบสำคัญรับเงินในรูปแบบไฟล์ PDF ให้แก่ผู้นิพนธ์ ผ่านทางกระพุ้งถาม-ตอบในระบบ TCI-Thaijo และอีเมลที่ลงทะเบียนไว้ สำหรับใบสำคัญรับเงินฉบับจริงจะจัดส่งพร้อมกับฉบับตีพิมพ์ของวารสารทางไปรษณีย์

10) กระบวนการกลั่นกรองคุณภาพบทความจากผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกผู้เชี่ยวชาญในสาขานั้น ๆ (Peer Review) จำนวน 3 ท่าน จะดำเนินการภายในระยะเวลาไม่เกิน 6 สัปดาห์ โดยเริ่มนับตั้งแต่วันที่ระบุในใบสำคัญรับเงินค่าธรรมเนียม

11) กองบรรณาธิการ ดำเนินการแจ้งผลการประเมินคุณภาพบทความผ่านระบบ TCI-Thaijo พร้อมข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ผู้นิพนธ์ดำเนินการแก้ไขตามคำแนะนำ และส่งบทความฉบับที่แก้ไขแล้ว พร้อมแบบสรุปผลการแก้ไขบทความกลับมายังระบบ ภายในระยะเวลา 2 สัปดาห์

12) กองบรรณาธิการจะตรวจสอบความครบถ้วนของการปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ หากบทความได้รับการปรับแก้ถูกต้องครบถ้วน กองบรรณาธิการจะดำเนินการออกหนังสือตอบรับการตีพิมพ์บทความ ภายในระยะเวลา 2 สัปดาห์ ทั้งนี้ หากการแก้ไขบทความยังไม่สมบูรณ์หรือไม่เป็นไปตามคำแนะนำ กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ไม่รับผิดชอบต่อความล่าช้าที่อาจเกิดขึ้นจากการดำเนินการดังกล่าว

13) เมื่อการจัดพิมพ์รูปเล่มวารสารแล้วเสร็จ กองบรรณาธิการจะดำเนินการจัดส่งเล่มวารสารใบสำคัญรับเงินฉบับจริง และหนังสือตอบรับการตีพิมพ์บทความให้แก่ผู้นิพนธ์ทางไปรษณีย์ ตามที่อยู่ที่ได้ระบุไว้ในแบบเสนอขอส่งบทความ

กรอบเวลาการดำเนินการ

กองบรรณาธิการจะยึดถือวันที่เริ่มดำเนินการตามวันที่ระบุในใบสำคัญรับเงินค่าธรรมเนียมที่ออกให้แก่ผู้นิพนธ์เป็นหลัก โดยมีแนวปฏิบัติดังนี้

- ก่อนวันที่ 1 มีนาคม จะได้รับการตีพิมพ์ใน ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน ฉบับปีปัจจุบัน
- ก่อนวันที่ 1 กันยายน จะได้รับการตีพิมพ์ในฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม ฉบับปีปัจจุบัน
- หลังจากวันที่ 1 กันยายน จะได้รับการตีพิมพ์ในฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน ฉบับปีถัดไป

3.การจัดเตรียมต้นฉบับ

1) พิมพ์ต้นฉบับด้วยโปรแกรม Microsoft Word ความยาวทั้งเรื่อง รวมภาพประกอบ ตาราง และเอกสารอ้างอิง ไม่เกิน 15 หน้ากระดาษ A4

2) เว้นระยะขอบด้านบน และด้านซ้าย ด้านละ 1.25 นิ้ว และเว้นขอบด้านล่างและด้านขวา ด้านละ 1.0 นิ้ว ใส่หมายเลขหน้ากำกับที่มุมบนขวาของทุกหน้า

3) การกำหนดรูปแบบและขนาดตัวอักษร ใช้แบบอักษร TH SarabunPSK ตลอดทั้งฉบับ โดยมีกำหนดขนาดตัวอักษรตามตัวอย่างรูปแบบการจัดเตรียมบทความ

4) บทคัดย่อ มีความยาวไม่เกิน 300 คำ โดยมีใจความที่กระชับ และชัดเจน เช่น วัตถุประสงค์ / ผลการวิจัย/ผลการศึกษา มีคำสำคัญ (Keyword) 3 - 5 คำ สำหรับบทคัดย่อที่เป็นภาษาอังกฤษ (Abstract) นั้น จะต้องมีความที่สอดคล้องกับบทคัดย่อภาษาไทย และมีการใช้ภาษาอังกฤษที่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์

5) องค์ประกอบของบทความ ควรมีองค์ประกอบของบทความดังนี้

องค์ประกอบของบทความวิชาการ

- ชื่อเรื่องภาษาไทย
- ชื่อเรื่องภาษาอังกฤษ
- บทคัดย่อภาษาไทยและคำสำคัญ
- บทคัดย่อภาษาอังกฤษและคำสำคัญ
- บทนำ
- ประเด็นต่างๆ ที่ต้องการนำเสนอ
- บทสรุป
- เอกสารอ้างอิง ตามลำดับ

องค์ประกอบของบทความวิจัย

- ชื่อเรื่องภาษาไทย
- ชื่อเรื่องภาษาอังกฤษ
- บทคัดย่อภาษาไทยและคำสำคัญ
- บทคัดย่อภาษาอังกฤษและคำสำคัญ
- ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา
- วัตถุประสงค์การวิจัย
- กรอบแนวคิดของการวิจัย
- ระเบียบวิธีวิจัย/วิธีวิทยาของการวิจัย

- ผลการวิจัย
- อภิปรายผลการวิจัย
- สรุปผลการวิจัย
- ข้อเสนอแนะ
- เอกสารอ้างอิง ตามลำดับ

6) ถ้ามีภาพประกอบ แผนที่ หรือตาราง ให้ใส่ประกอบไว้ในเนื้อเรื่อง และต้องมีชื่อ พร้อมแหล่งที่มาของภาพประกอบ แผนที่ หรือตาราง และภาพประกอบหรือแผนที่ ที่นำมาใช้ควรมีความละเอียดไม่น้อยกว่า 300 dpi

7) พิมพ์เอกสารอ้างอิงในเนื้อหา แบบนาม-ปี และเอกสารอ้างอิงท้ายบทความ ตามรูปแบบการพิมพ์อ้างอิงและบรรณานุกรม APA7th และจัดเรียงตามลำดับอักษร ถ้ามีบรรณานุกรมภาษาอังกฤษ ให้พิมพ์ต่อท้ายบรรณานุกรมภาษาไทย

การส่งต้นฉบับบทความ

ผู้พิมพ์เสนอบทความผ่านระบบวารสารออนไลน์ของวารสารวิชาการ
อยุธยาศึกษา so02.tci-thaijo.org/index.php/jas

สอบถามข้อมูลเพิ่มเติมได้ที่ โทรศัพท์ 084 023 5053 โทรศัพท์
สำนักงาน 035 241 407

วารสารออนไลน์
วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

รูปแบบการเขียนบทความ
ชื่อบทความภาษาไทย (20 กึ่งกลาง ตัวหนา)
ชื่อบทความภาษาอังกฤษ (20 กึ่งกลาง ตัวหนา)

ชื่อผู้เขียน ภาษาไทย / ภาษาอังกฤษ (16 ตัวปกติ ชิดขวา)

หน่วยงานสังกัดภาษาไทย (16 ตัวปกติ ชิดขวา)

หน่วยงานสังกัดภาษาอังกฤษ (16 ตัวปกติ ชิดขวา)

บทคัดย่อ (18 กึ่งกลาง ตัวหนา)

บทคัดย่อ ไม่เกิน 300 คำ (16 ปกติ)

.....

.....

คำสำคัญ :

Abstract (18 กึ่งกลาง ตัวหนา)

.....

.....

.....

Keywords :, ..., ..., ...

1.หัวข้อใหญ่ (18 ชิดซ้าย ตัวหนา)

1.1 หัวข้อรอง (16 ย่อหน้า 0.5' ตัวหนา)

ข้อความปกติ (16 ย่อหน้า 0.5' ตัวปกติ)

.....

.....

1.1.1 หัวข้อย่อย (16 ย่อหน้า 1' ตัวปกติ)

ข้อความในหัวข้อย่อย (16 ย่อหน้า 1' ตัวปกติ)

.....

ภาพประกอบ

ภาพที่ ชื่อภาพ (16 กึ่งกลาง)

ที่มา: ชื่อเจ้าของภาพ,/ปีที่ถ่ายภาพ,/ [ภาพถ่าย]

ตารางที่ 1 ชื่อตาราง

ที่มา:

จริยธรรมการตีพิมพ์

วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา คำนึงถึงความสำคัญด้านจริยธรรมในการตีพิมพ์เผยแพร่บทความเป็นสำคัญ ดังนั้น จึงกำหนดให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย 1) บรรณาธิการและกองบรรณาธิการวารสาร 2) ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความ และ 3) ผู้นิพนธ์ ได้ศึกษาและปฏิบัติตามข้อกำหนดทางด้านจริยธรรมของวารสารอย่างเคร่งครัด ดังนี้

บทบาทหน้าที่ของบรรณาธิการและกองบรรณาธิการ

1. บรรณาธิการและกองบรรณาธิการ จะพิจารณาและตรวจสอบบทความที่ผู้นิพนธ์เสนอขอตีพิมพ์บทความในวารสารทุกบทความ โดยพิจารณาความสอดคล้องของเนื้อหาบทความ ตามนโยบายและขอบเขตการตีพิมพ์ของวารสารเป็นหลัก และปราศจากอคติต่อผู้นิพนธ์
2. บรรณาธิการและกองบรรณาธิการ ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับผู้นิพนธ์ หรือผู้ประเมินบทความ ไม่ว่าด้วยประโยชน์ในเชิงธุรกิจ หรือนำไปเป็นผลงานวิชาการของตนเอง
3. บรรณาธิการและกองบรรณาธิการ ไม่เปิดเผยข้อมูลระหว่างผู้นิพนธ์และผู้ประเมินบทความ รวมถึงไม่เปิดเผยข้อมูลของผู้นิพนธ์และผู้ประเมินบทความ ให้แก่ผู้อื่นที่ไม่เกี่ยวข้อง ในช่วงเวลาของการประเมินบทความ โดยจะต้องรักษาไว้เป็นความลับ
4. บรรณาธิการและกองบรรณาธิการ จะพิจารณาคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความให้ตรงตามสาขาของบทความ
5. บรรณาธิการ และกองบรรณาธิการ ไม่เสนอบทความเข้ามาตีพิมพ์ในวารสารวิชาการอยุธยาศึกษา

บทบาทหน้าที่ของผู้ประเมินบทความ

1. ผู้ประเมินบทความ ต้องไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับผู้นิพนธ์ พิจารณาคำขอตีพิมพ์บทความบนหลักการทางวิชาการ โดยปราศจากอคติส่วนตัว
2. ผู้ประเมินบทความ ต้องไม่แสวงหาผลประโยชน์จากบทความที่รับประเมิน ไม่ว่าด้วยประโยชน์ในเชิงธุรกิจ หรือนำไปเป็นผลงานวิชาการของตนเอง
3. ผู้ประเมินบทความ ต้องไม่เปิดเผยข้อมูลบางส่วน หรือข้อมูลทั้งหมด ของบทความที่รับพิจารณาแก่บุคคลอื่น
4. ผู้ประเมินบทความ ควรรับประเมินบทความในสาขาที่ตนเองมีความเชี่ยวชาญอย่างแท้จริง โดยพิจารณาคุณภาพของบทความอย่างเข้มข้น และเสนอแนะข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมอยุธยา โดยไม่ใช้ความคิดเห็นส่วนตัวที่ไม่มีข้อมูลรองรับมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินบทความ
5. หากผู้ประเมินบทความ พบว่าบทความที่รับประเมิน เป็นบทความที่คัดลอกจากผลงานของผู้อื่น ผู้ประเมินบทความต้องแจ้งให้บรรณาธิการทราบโดยทันที

บทบาทหน้าที่ของผู้นิพนธ์

1. บทความที่ผู้นิพนธ์เสนอเพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสาร ต้องเป็นบทความที่ไม่เคยตีพิมพ์ หรือกำลังเสนอตีพิมพ์ในวารสารอื่น และไม่เคยเผยแพร่ที่ไหนมาก่อน
2. ผู้นิพนธ์ ต้องทำการอ้างอิงข้อมูล หรือรูปภาพ ที่นำมาจากผลงานของผู้อื่นให้ถูกต้อง ต้องไม่ละเมิด หรือคัดลอกผลงานของผู้อื่น (Plagiarism) ซึ่งถือเป็นการละเมิดจรรยาบรรณทางวิชาการอย่างร้ายแรง หากเกิดการฟ้องร้อง หรือการดำเนินคดีทางกฎหมาย ผู้นิพนธ์ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตน โดยกองบรรณาธิการวารสารมิได้รู้เห็น หรือเกี่ยวข้องกับการกระทำใดๆ ของผู้นิพนธ์
3. ผู้นิพนธ์ ต้องจัดรูปแบบของบทความให้ถูกต้อง ตามรูปแบบที่ทางวารสารได้กำหนดไว้ใน “คำแนะนำสำหรับผู้เขียน”
4. ผู้นิพนธ์ ต้องเคารพผลการตัดสินคัดเลือกบทความเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร
5. ผู้นิพนธ์ ต้องยินยอมโอนลิขสิทธิ์ให้แก่วารสารก่อนการตีพิมพ์ และไม่นำบทความไปเสนอตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารอื่น
6. ผู้นิพนธ์ร่วม ที่มีชื่อในบทความทุกคน จะต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดทำบทความ หรือมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย
7. กรณีที่เป็นผลงานทางวิชาการที่มีการใช้ข้อมูลจากการทำการวิจัยในคน ที่อาจส่งผลกระทบต่อศักดิ์ศรี สิทธิ ความเป็นส่วนตัว และสุขภาพของคน ให้แนบหลักฐานรับรอง หรือหนังสือการได้รับอนุญาตให้ทำการวิจัยจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคนมาพร้อมกับต้นฉบับ